

NACIONALNE IDEJE STUDENTSKE OMLADINE U HRVATSKOJ UOČI I SVJETSKOG RATA*

Mirjana Gross

1. Naprednjačka i mladohrvatska ideja 1907—9.

U okviru nerješivih nacionalnih suprotnosti koje su potresale Habsburšku monarhiju poslije aneksije Bosne i Hercegovine, kao i prilika na Balkanu, u Hrvatskoj se uoči I svjetskog rata pojavila unitaristička jugoslavenska ideja čiji su nosioci bili predstavnici socijalista i nacionalistička studentska i srednjoškolska omladina.¹ Ideja da su Hrvati i Srbi, odnosno Hrvati, Srbi i Slovenci jedna nacija ili elementi iz kojih se postepeno oblikuje jedna jedinstvena jugoslavenska nacija, radala se u Hrvatskoj u predratnoj političkoj atmosferi iz dvostruke tradicije velikohrvatske ideje stranke prava i iz jugoslavenske i kulturne ideje Napredne omladine pod dojmom opće predratne situa-

* Dosada postoji samo jedna znanstvena rasprava koja se specijalno bavi jugoslavenskom nacionalističkom omladinom u Hrvatskoj. To je rad V. Zaninovića, *Mlada Hrvatska uoči I svjetskog rata*, HZ XI—XII, 1958—59, 65—104. Adekvatno pojmu »Mlada Bosna«, autor je upotrijebio pojam »Mlada Hrvatska« za predratnu omladinu uopće, a ne samo za mlade pravaše koji su se sami tako nazivali. Pojediniosti o predratnoj nacionalističkoj omladini u Hrvatskoj sadrže još i ovi radovi: N. Milićević, Vladimir Čerina, *Rad JAZU* 341, 7—162; I. Čizmić, *O atentatu Stjepana Dojčića na komesara bar. Skerleca* 1913, HZ XIX—XX, 1966—67, 333—339; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, Beograd—Sarajevo—Ljubljana 1966.

Fragmentarne podatke o jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini u Hrvatskoj daje niz prikaza bivših omladinaca i njihovih suvremenika koji se moraju tretirati kao izvori. Opširnu bibliografiju kod Zaninovića treba dopuniti nekim uspomnama koje su izašle posljednjih godina. Vidi T. Macan, *Historijski prilozi u »Zadarskoj reviji«*, XIV—XI, 1965—66, HZ XIX—XX, 1966—67, 619; Omladinski pokret na početku XX stoljeća u Rijeci-Sušaku, Rijeka, 1965. Najvažniji objavljeni izvori odnose se na Tina Ujevića: Tin Ujević, *Sabrana djela* X, Zagreb 1966; B. Krizman, *Zagrebačka policija o mladom Tinu Ujeviću*, *Mogućnosti* 1958, 630—640. Povežu li se podaci iz literature i brojnih memoarskih članaka te objavljenih izvora, dobiva se određeni kontinuitet događaja i aktivnosti omladinskih prvaka 1912—14. O naprednoj omladini od Janušića do 1912. poznati su samo neki vrlo oskudni podaci, dok o mladohrvatskoj omladini nije dosada napisano ništa. No i pitanje općih stavova i pojedinih struja u predratnoj jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini jedva da je načeto. Zbog toga je zadatak ove radnje da pokuša analizirati genezu i značaj nacionalnih ideja u studentskoj generaciji u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata, puštajući po strani već poznate događaje kao što su đачki štrajk 1912. ili Jukićev atentat.

¹ Jugoslavenska unitaristička ideja socijalista ima različite korijene i značaj nego ista ideja u omladini. Zato zahtijeva posebno istraživanje i usporedbu s omladinskim koncepcijama. Uostalom, i socijalna komponenta omladinskih ideja morala je u okviru ovog rada ostati u pozadini.

cije u Monarhiji i na slavenskom jugu. No, uz unitarističku jugoslavensku ideju našle su plodno tlo i nove varijante pravaške ideje koje je zastupala studentska omladina.

Prva omladinska generacija koja je odigrala važnu ulogu u političkom i kulturnom životu Hrvatske pripadala je Stranci prava. U vrijeme njena »velikog doba« u osamdesetim godinama omladina je davala pečat atmosferi, tonu i stilu političke propagande i kulturnom stremljenju pravaštva. No uglavnom se njene ideje nisu razlikovale od ideja vodstva stranke. Omladinci su se oduševljavali Starčevićevim učenjem da su svi Južni Slaveni jedna i to hrvatska nacija.²

Već u toku osamdesetih godina Starčevićeva je predodžba o jedinstvenoj hrvatskoj nacionalnoj strukturi Južnih Slavena dobila pukotinu po tendencijama, iako nedosljednim, prema priznanju srpske nacije. Tada je, naime, u vezi sa sukobom između Austro-Ugarske i Rusije na Balkanu, pravaštvo sanjalo o rješenju hrvatskog pitanja izvan Habsburške monarhije, pa su mu opozicijski Srbi, protivnici Monarhije, bili dobro došli saveznici. Velikohrvatska ideja je nužno dobila nov opseg kada su se u eri početne krize dualizma u devedesetim godinama javile nade u rješenje hrvatskog pitanja unutar Monarhije u vezi s njenom eventualnom reorganizacijom. U okviru nove ideologije, što ju je, prije svega, propovijedao dr Josip Frank, o zajedničkim interesima Hrvata i dinastije u vezi s učvršćenjem Habsburške monarhije kao velike sile na Balkanu, napuštena je ideja da su stanovnici Srbije i Crne Gore Hrvati (ponekad se ona još javlja u štampi), ali je zato s povećanom snagom sistematski negirano postojanje srpske nacije u hrvatskim zemljama te u Bosni i Hercegovini i propagirano načelo o zajedničkim interesima Hrvata i vrhova Monarhije protiv Srba i Srbije. Pretežni dio pravaške omladine pripadao je tada Frankovoj struji.

Od devedesetih godina sve do kraja aneksionog razdoblja, među pravaškom je omladinom prevladavalo uvjerenje o jedinstvenoj hrvatskoj naciji na jugoslavenskom području u Monarhiji (izuzevši Vojvodinu) koja treba da uz pomoć dinastije osnuje treću državu — uz Austriju i Ugarsku — u okviru Habsburške monarhije. Ta su shvaćanja bila u suprotnosti s načelima Ante Starčevića. On je Hrvatsku smatrao samostalnom državom koja ima samo zajedničkog vladara s ostalim zemljama Monarhije, iako je 1894. dopustio pravaški »okviraški« program.³ Dok je starija generacija pravaša velikim dijelom mislila da se pravaštvo može uskladiti s interesima velikoaustrijskih krugova oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda pa i s infiltracijom klerikalizma u redove stranke, omladina je ustala protiv takvog stanovišta. Istovremeno su se mladi pravaši suprotstavili i sve jačoj jugoslavenskoj ideji naprednjaka, ali se nisu mogli oteti utjecaju njihovih kulturnih shvaćanja. Prilike u doba predratnog apsolutizma u Hrvatskoj sve su više udaljavale pravašku omladinu od vlastite stranke, sve dok velik njen dio nije 1912.

² O razdoblju pravaške omladine vidi: M. Gross; Studentski pokret 1875—1914, Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice sveučilišta u Zagrebu I, Zagreb 1969, 451—479.

³ O razvoju pravaštva vidi: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968. Vidi u istoj knjizi i bibliografske podatke o specijalnim raspravama s tog područja, 343—4, 348.

prešao Rubikon i pridružio se nacionalističkoj omladini vjerujući da je jugoslavenska unitaristička ideja zapravo Starčevićovo shvaćanje o Južnim Slavenima kao jedinstvenoj hrvatskoj naciji, ali na višem stupnju. Mladi pravaši donijeli su predratnoj omladini nedosljedno i teoretski nerazrađeno unitarističko stanovište o jednoj jedinstvenoj naciji na južnoslavenskom području, određeno psihičko raspoloženje svojevrzne nacionalističke egzaltacije, snažnu pravašku tradiciju te stid i gnjev zbog očeva koji su izdali Starčevićeve težnje.

Nasuprot tome, koncepcije Napredne omladine predstavljale su prethodnicu teoretske jezgre nacionalističkih ideja. Napredna omladina (pojavi se 1897) bila je prva omladinska generacija koja je stupila u kulturni i politički život suprotstavljajući se postojećim političkim strankama te kulturnim i znanstvenim strujama. Bili su to, prije svega, praški studenti koji su se oduševili učenjem T. G. Masaryka. Pod utjecajem žestoke borbe između Čeha i Nijemaca, oni su obratili pažnju na njemački »Drang nach Osten« kao na veliku opasnost i za Južne Slavena. Impresionirala ih je ideja slavenske solidarnosti, napose snažna u Češkoj, pa im se sukob hrvatske i srpske buržoazije činio kao kočnica, koja nije samo smetala uspješnom otporu protiv stranog gospodstva nego je također teško štetila samom nacionalnom opstanku ugroženom od njemačke opasnosti. Spas je mogao doći samo od zajedničke obrane Južnih Slavena. Masarykova kritika državnopravne politike Mladočeha, kojima je suprotstavio umjerenu politiku s novim sadržajem, naišla je na odobravanje hrvatskih studenata. Dozlogrdila im je nemoć isključive državnopravne politike hrvatske opozicije, koja je, po njihovu mišljenju, pridonosila održanju i zaoštrenju hrvatsko-srpskog sukoba, društvenoj zaostalosti i skućenom razvoju na kulturnom i znanstvenom području. Zato su oni tražili nove putove jačanja narodne snage za buduću odlučnu nacionalnu borbu. Pod Masarykovim utjecajem našli su ih u odbacivanju pravaških »nazdravičarskih« patriotskih fraza tobožnje »velike politike«, u »realizmu« i »sitnom radu« za narod, tj. u djelatnosti koja je svoju taktiku prilagođavala postojećim prilikama pa je zato vodila računa o ekonomskim i društvenim potrebama širih slojeva i željela da ih u život provede postepenim društvenim, kulturnim i odgojnim radom. Cilj je omladine bio podizanje ekonomskog i kulturnog stupnja širih slojeva naroda kao preduvjet djelotvornije borbe za rješenje nacionalnog pitanja. Prethodno je trebalo postići demokratske slobode koncentracijom svih opozicijskih političkih grupa, a napose hrvatsko-srpskom slogom i suradnjom.

Dotada je kulturno područje živjelo u sjeni hipertrofirane državnopravne političke problematike, koja je, prema shvaćanju suvremenika a pod utjecajem legitimizma u Habsburškoj monarhiji, bila odlučan faktor u nacionalnoj borbi. Niti kulturna i znanstvena djelatnost Strossmayerove Neodvisne narodne stranke niti pravaška realistička književnost nisu uspjele ukloniti predređenu ulogu kulturnog područja. Zbog toga je Napredna omladina osudila hrvatsku književnost, umjetnost i znanost kao zastarjelu i reakcionarnu pa je, već i samom kritikom isključive državnopravne politike, pripravljalala tlo za znatno širu afirmaciju kulture u nacionalnom životu i borbi i za zbliženje jugoslavenske inteligencije. Omladina je kao Hrvatska Moderna propagirala znanstvene, umjetničke i književne struje Zapadne Evrope, napose Francuske, kao protutežu njemačkom kulturnom utjecaju, i suprotstavljala se prvoraz-

rednoj ulozi katoličkog svećenstva u kulturi proklamirajući »slobodu stvaranja«. Napredna je omladina, na taj način, dala temelj »kulturnoj borbi«, koja se kasnije, s pojavom borbenog klerikalizma, sve više zaoštravala.

Reagirajući protiv činovničkog, ukalupljenog i podložničkog mentaliteta inteligencije koju je smatrala nesposobnom da povede narod u odlučnu nacionalnu borbu, Napredna je omladina željela posvetiti posebnu pažnju sistematskom odgoju pojedinih mladih pripadnika inteligencije na temelju dostignuća prirodnih i društvenih nauka u Zapadnoj Evropi.

Osnovna obilježja idejne strukture naprednjaka, koja je preuzela i modificirala predratna nacionalistička omladina, bila su:

1. Odbacivanje dostignuća starije generacije na svim područjima. Napredna omladina bila je, dakako, u tom pogledu znatno umjerenija od nacionalističke i sklona kompromisima upravo zbog toga što je proklamirala postepeni put, »evoluciju«, u oživotvorenju svojih težnji. Nasuprot tome, kasniji su nacionalisti zaključili da taj put ne vodi k uspjehu i da treba nacionalno pitanje riješiti »revolucijom«.

2. Kulturno područje dobiva u Napredne omladine prvorazredno značenje i postaje ravnopravno s političkom stranom nacionalne borbe koja treba da se vodi u okviru parlamentarne demokracije. No budući da nacionalistička omladina smatra da je takva borba jalova, za nju kultura postaje osnovno obilježje i sadržaj nacije i rada za naciju.

3. Napredna omladina zastupa ideju o »vodećoj eliti«, tj. o intelektualcima koji se sistematskom naobrazbom kvalificiraju da vode šire slojeve naroda u parlamentarnoj nacionalnoj borbi. Te se naobražene ličnosti, koje »kritički misle«, pretvaraju u koncepciji nacionalističke omladine u vodeće revolucionare. Oni treba da »revolucioniraju« narod kako bi se digao u određenom trenutku, između ostalog, i individualnim terorom.

4. Napredna se omladina borila za hrvatsko-srpsku slogu a samo su neki njeni elementi zastupali ideju hrvatskosrpskog unitarizma.⁴ Za afirmaciju te ideje nije tada još bilo uvjeta. U predratnom razdoblju ona je, naprotiv, našla plodno tlo u omladinskim redovima.

Iako je hrvatska opozicija dočekala naprednjake vrlo loše, slom državno-pravne politike i razvoj koji je vodio prema hrvatsko-srpskoj suradnji omogućili su infiltraciju »mladih« u redove starije generacije i stvaranje osnove za politiku »novoga kursa«. No ipak je potkraj 1904. osnovana Napredna stranka koja se 1905. priključila Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Te iste godine osnovana je u Dalmaciji Demokratska stranka.⁵ Kao predstavnici oficijelne političke stranke našli su se nekadašnji omladinci u vrtlogu svakodnevne političke borbe, u toku koje su se morali poslužiti znatno umjerenijom taktikom nego dotada. God. 1906, kada je Hrvatsko-srpska koalicija došla na vlast. Napredna stranka slavila je svoj trijumf. Priključili su joj se neki disidenti Radićeve Seljačke stranke, i ona se pod imenom Hrvatske pučke napredne

⁴ Radi se o grupi »Ujedinjene hrvatske i srpske akademske omladine« koja je 1897. izdala poznati almanah »Narodna misao«, ali nije naišla na odjek u redovima Napredne omladine.

⁵ Za problematiku Napredne omladine vidi Šidak-Gross-Karaman-Šepić, n. dj., 152—5 i bibliografske podatke o specijalno literaturi 346, 348.

stranke fuzionirala s dalmatinskim demokratima na temelju programa koji je skladno kombinirao osnovne težnje »novoga kursa« i naprednjačkih ideja.⁶ Fuzija banovinskih i dalmatinskih naprednjaka ostala je, doduše, na papiru. Iako su se poslije 1903. suštinski problemi obiju hrvatskih pokrajina poklapali, svakodnevne političke prilike ipak su se znatno razlikovale i primoravale Napredne stranke da idu svaka svojim putom, iako u okviru istih razvojnih tendencija.

Nova omladinska generacija koja je studirala u razdoblju »novoga kursa« nalazila se pred dilemom: da li da se organizira kao sastavni dio Napredne stranke, čijim se agilnim predstavnicima divila, i da joj svojim mladenačkim žarom pomaže u svakodnevnoj političkoj borbi, ili da se samostalno priprema za budući ulazak u javni život nastojeći da očuva naprednjačka načela od kompromisa s konzervativnim shvaćanjima. Pri tom treba istaći da su predstavnici Srpske samostalne stranke, članice Koalicije, dijelili s naprednjacima njihove demokratske, društvene i kulturne ideje, pa je srpska omladina stajala pred sličnom dilemom kao i hrvatska. Ipak, ona se sve do 1910. nije odvajala od svoje stranke. Uostalom, hrvatski i srpski napredni studenti imali su na zagrebačkom i drugim sveučilištima zasebna društva, ali zapreka međusobnoj suradnji nije više bilo.

Od 1901. naprednjaci su bili najjača studentska grupa na zagrebačkom sveučilištu. No, napose nakon osnivanja Napredne stranke djelatnost se omladinaca temeljila na političkoj propagandi za stranku. Na to je stanje 1906. reagirao Jurislav Janušić, pokretač studentskog lista *Hrvatski đak*. Nakon sloma mađaranskog režima, kada se osjećao nov život na svim područjima, nastao je pravi čas za propagandu samostalne omladinske naprednjačke organizacije, nepovezane sa strankom, i djelatnosti koja bi bila u skladu s bitnim naprednjačkim načelima.

Bilo bi, dakako, jednostrano tumačiti poticaj Jurislava Janušića samo iz hrvatskih prilika. Problem zasebne organizacije intelektualne omladine i njena odnosa prema političkim strankama te geneze jugoslavenske unitarističke ideje u tom okviru ne bi se na taj način mogao objasniti. Janušić je očigledno bio dobro upoznat s kontaktima među jugoslavenskom inteligencijom poslije 1903, a i s idejama slovenske Narodno-radikalne omladine koja je prva stajala pred potrebom samostalne omladinske organizacije.

Potkraj devedesetih godina slovenski su se studenti u Pragu i Beču okupljali zajedno s hrvatskim i srpskim oko listova Napredne omladine. Surađivali su i u zagrebačkoj *Novoj nadi*. No mladi slovenski »masarikovci« afirmirali su se tek 1904-5. kao Narodno-radikalna omladina. Kada je Napredna omladina postala najjača grupa na zagrebačkom sveučilištu, i slovenski su se omladinci obratili svojoj omladini s realističkim, masarikovskim programom ističući napose da studenti ne treba da se priključuju političkim strankama. Pri tom je, za razliku od hrvatske Napredne omladine, postojala tendencija za povezivanjem sa socijalnom demokracijom, ukoliko ona poprimi izrazito re-

⁶ M. Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907, Beograd 1960, 91—2; Program i organizacija Hrvatske pučke napredne stranke, Zagreb 1906; Program (Nauk) Hrvatske pučke napredne stranke rastumačen puku, Split 1908.

formistički značaj.⁷ Bila je to posljedica sloma liberala i uvjerenja da su građanske stranke nesposobne za demokratski razvoj. Dok je u Hrvatskoj tekao proces koji je doveo do osnivanja Naprednih stranaka, slovenski omladinski pokret nije mogao prerasti u političku stranku. Preostao je jedino raskid s liberalnim studentskim društvima i osnivanje zasebne narodno-radikalne organizacije koja je stupila u život, prije svega, zaslugom Gregora Žerjava i lista *Omladina*.⁸ Predstavnici narodno-radikalne omladine bili su uvjereni da glavna borba za nacionalni opstanak Slovenaca tek predstoji, pa su težište svog rada vidjeli u buđenju i učvršćenju nacionalne svijesti slovenskog naroda metodama koje je preporučivao Masaryk. U bitki za nacionalnu egzistenciju narodni radikali su smatrali Hrvate i Srbe svojim prirodnim saveznicima, pa je jugoslavenska ideja postala sastavni dio njihovih preokupacija.⁹

Istovremeno počeo je i pokret srpske omladine u Vojvodini i Srbiji, koji je svakako bio posljedica velikih promjena 1903.¹⁰ Značaj stranačkog života u Srbiji nije dopuštao studentsku organizaciju neovisnu o političkim strankama, ali se zato i u studentske redove unosio interes za Jugoslavena u Habsburškoj monarhiji. Narodni pokret 1903. u Hrvatskoj otvorio je put približavanju hrvatske i srpske inteligencije. I na zagrebačkom sveučilištu tekao je sličan proces među omladinom. Tu je atmosferu pojačala potreba nove dinastije Karađorđevića da se afirmira pred Evropom nakon ubojstva Obrenovića. Između ostalog mogla je to postići potporom jugoslavenske inteligencije, napose omladine, kojoj se Petar predstavljao kao nosilac demokratskih težnji, a nagoviještena je već i uloga Srbije kao Piemonta Južnih Slavena. Zato se Petrovo krunisanje 1904. povežalo s nizom jugoslavenskih manifestacija, pa su se, u tom prilik, sastali i predstavnici omladine.

Međutim, treba istaći da se te manifestacije nisu kretale u duhu izrazite unitarističke ideje. Govorilo se o četiri južnoslavenska naroda ili »plemena«, koja treba da se približe na kulturnom polju — s maglovitim nagovještajem eventualnog političkog sjedinjenja koje je *Slovenski Jug* zamišljao u obliku Balkanske konfederacije. U pozivu odbora beogradske velikoškolske omladine te učenjaka i umjetnika izričito se kaže da Velikoškolska omladina cijeni »veliku važnost umetnosti ne samo za kulturu pojedinih jugoslovenskih naroda u opšte, nego još većma kao najboljeg i najpouzdanijeg pomagača za ostvarivanje ideje jugoslovenskog zbliženja.«¹¹ Ljubomir Nešić, predsjednik beogradskog studentskog društva *Pobratimstvo*, istakao je na omladinskom kongresu da jugoslavenstvo ne znači gubitak individualnosti pojedinih naroda i da treba zajedničke interese sviju uskladiti s interesima pojedinih naroda.¹²

⁷ Program Hrvatske napredne omladine objavljen je u brošuri: Poraz i slavlje, Rijeka 1902, a buduće slovenske Narodno-radikalne omladine u brošuri: Kaj hočemo, Poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901.

⁸ Historijat pojave Narodno-radikalne omladine dao je Žerjav u »Dijaškom almanahu« 1907/8.

⁹ Omladina 1, 1904/5; 2, 1905/6. Članci G. Žerjava.

¹⁰ Tada je počeo izlaziti »Slovenski Jug«, koji je sve do 1906. bio studentski list, a pokrenut je nakon omladinskog sastanka u Sr. Karlovcima u rujnu 1903, i list »Omladinski glasnik«, koji je bez prave fizionomije životario dvije godine.

¹¹ Srbobran 1/14. VII 1904.

¹² Srbobran 8/21. IX 1904.

Istina je, doduše, da je lozinka o kulturnom jedinstvu Južnih Slavena bila u središtu pažnje. No, ona još nije imala ono značenje kao u predratno vrijeme kada se pod pojmom »kulturnog jedinstva« razumijevalo potpuno stapanje postojećih nacionalnih kultura u jedinstvenu jugoslavensku kulturu na višem stupnju. God 1904. izraz »kulturno jedinstvo« više je sinonim za kulturnu suradnju Južnih Slavena negoli ideja o kulturnoj integraciji. I u rezoluciji omladinskog kongresa poziva se južnoslavenska inteligencija da radi na osnovi »kulturne uzajamnosti i jedinstva južnih Slavena.«¹³

Razumije se da su beogradske svečanosti ostavile snažan dojam na hrvatsku i slovensku omladinu i da su zato odigrale određenu ulogu pri oblikovanju ideologije dijela studentskog pokreta u Hrvatskoj.

U proljeće 1905, kada su, u povodu 25-godišnjice Hrvatskog društva umjetnika, boravili u Zagrebu i srbijanski i bugarski umjetnici i književnici, govorio je na omladinskom komersu idol srbijanske omladine Jovan Skerlić.¹⁴ Može se pretpostaviti da je njegova srpskohrvatska unitaristička ideja naišla na određen odjek kod zagrebačke Napredne omladine.

Ujesen 1905. održan je i prvi kongres narodno-radikalnih studenata u Trstu, kojem je prisustvovao i dr Josip Smolaka.¹⁵

Najvažnija omladinska manifestacija g. 1906 bio je kongres južnoslavenskih studenata u Sofiji kojem su također prisustvovali hrvatski i slovenski omladinci.¹⁶

Prema tome, Janušić je 1906. pisao svoj program u novoj atmosferi u kojoj je, nakon ostvarenja hrvatsko-srpske suradnje u banovinskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, krčila sebi put težnja za suradnjom i sa Srbima izvan Hrvatske, a veliko pitanje o sudbini Južnih Slavena uopće postavljalo se u novim uvjetima.¹⁷

Janušić je, prije svega, ustao protiv trabantstva omladinaca prema političkim strankama, uključivši i kaskanje Napredne omladine za Naprednom

¹³ Srbobran 9/22. IX 1904. Kongresu jugoslavenske omladine prisustvovali su dr Josip Smolaka, koji je govorio o kulturnom jedinstvu Južnih Slavena, i Stjepan Radić, koji je isticao da su Hrvati i Srbi jedna cjelina.

¹⁴ Skerlić je pozdravio Hrvatsku naprednu omladinu koja je prva u Hrvatskoj zamijenila romantičko shvaćanje narodnog ideala s realističkim shvaćanjem narodne egzistencije. Aludirajući na hrvatsko-srpski sukob, koji je nekoliko mjeseci prije bio izglađen Riječkom i Zadarskom rezolucijom, ali ne i likvidiran, on je osudio trošenje narodne snage u borbi za heraldička pitanja te »idiotskim raspravama o krađi jezika«, tj. glavne teme u međusobnim polemikama srpske i hrvatske štampe.

¹⁵ Iz naroda za narod! I shod narodno-radikalnoga dijaštva od 5.—8. kimovca 1905 v Trstu, Ljubljana 1905.

¹⁶ Zbog izrazito političkih tendencija srbijanskih i bugarskih studenata koji su u svojoj rezoluciji zahtijevali balkansku konfederaciju i osuđivali tlačenje naroda u Austro-Ugarskoj, predstavnik slovenskih narodnih radikala se povukao, smatrajući da je zadatak omladine u radu na »zdravoj« jugoslavenskoj kulturnoj uzajamnosti. Iz izvora se jasno ne vidi stav hrvatskih naprednjaka u tom pitanju. Omladina III 1906/7, 102 (F. L./Lipold) Dijaški kongres v Sofiji, Srbobran 18. VIII/1. IX 1906.

¹⁷ Janušić je u studentskim danima bio pravaš i vrlo je savjesno proučavao Starčevićeve spise. Do kraja 1901. surađivao je u kulturnoj rubrici Frankova »Hrvatskog prava«. Nije nikada bio frankovac, ali je radije pisao u tada liberalnom frankovačkom organu nego u listovima njegovih pravaških protivnika, među kojima se počela javljati klerikalna struja. God. 1901. prišao je naprednjacima i pomogao im je da pobijede u izborima za Hrvatsko akademsko potporno društvo. Sve do pokretanja »Hrvatskog Đaka« radio je u uredništvu naprednjačkog »Pokreta«. Imao je veze i sa socijalistima.

strankom. Po njegovu shvaćanju, pokret studenata i učenika nije smio imati politički značaj. U svojoj programatskoj brošuri formulirao je cilj omladinskog pokreta. »Valja stvoriti đачki pokret od opće narodne važnosti i zadaće — pokret, koji će (biti; M. G.) dostojna priprava za kasnije narodno djelovanje.« U tu svrhu svaki pojedinac mora nastojati da postigne »teoretično poznavanje sviju kulturnih područja vlastitoga naroda«. Hrvatski nacionalni osjećaj Janušićev potjecao je iz pravaške tradicije; i sam je isticao da mu je Starčevićeva uspomena sveta. No upravo zbog toga nastojao je da se oštro ograniči od »formalnog patriotizma« pravaške politike a napose od frankovštine, »izroda« Starčevićeve stranke, simbola »svih naših društvenih abnormalnosti«, od njena »lisičjeg lojaliteta« prema dinastiji i rata protiv Srba. Pri tom mu je bila mrska »zločinačka politika od strane vođa i slipeo pokoravanje nekulturnih pristaša«. ¹⁸ Osuđujući kozmopolitizam i bezuspješno oporavljanje zapadnoevropskih kulturnih tekovina od strane starije naprednjačke generacije, Janušić je usko povezivao dva izvora obrazovanja svakog mladog intelektualca: hrvatsku nacionalnu kulturu i suvremene znanstvene tekovine. Dogmatskom ekskluzivizmu pravaša, njihovoj ukočenosti, uskogrudnosti i intoleranciji Janušićev *Hrvatski đak* suprotstavljao je znanstveni temelj evolucije, na kojem treba da se pojedinci odgoje, naobrazu i moralno očeliče, jer će tek tada biti dobri Hrvati. Bitnu kariku u obrazovanju studenata naprednjaci su vidjeli u modernoj biologiji, napose u teorijama evolucije koje nisu imale pristup u srednje škole — po uvjerenju omladinaca, zbog utjecaja crkvenih krugova. Janušić je zato želio »ponaroditi i ocrkveniti« školu i smatrao je da će smanjiti utjecaj »zločinačke crne čete«, tj. klerikalizma, dosljednim provođenjem naprednjačkog programa o odvajanju crkve od države. Zahtijevao je i otcjepljenje Teološkog fakulteta od sveučilišta. ¹⁹

Janušić je bio napose alarmiran »nasilnim prodiranjem« Nijemaca i Mađara u Slavoniju, a *Hrvatski đak* je u rubrici »Narodna obrana« sistematski izvještavao o djelatnosti kulturnih i drugih ustanova u borbi za nacionalnu egzistenciju.

Janušićevo hrvatstvo nije bilo u suprotnosti s »velikom jugoslavenskom idejom«, tj. sa zbližavanjem kulturnih i ekonomskih interesa Južnih Slavena, koje, kako je tvrdio, žele i u Sofiji, Beogradu i Ljubljani. Smatrao je da treba »utirati putove kulturnom jedinstvu i političkom zbliženju Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara.« ²⁰ Ističući da pozitivne uspjehe u korist naroda može postići samo omladina, on je pozivao Srbe i Hrvate da utru »putove potpunom ujedinjenju Srba i Hrvata u jedan narod u formi, kao što su i u bitnosti.« ²¹ U Janušićevim se riječima mogu, nesumnjivo, nazrijeti prvi elementi unitarističke ideje koji još drže ravnotežu njegovu izrazito hrvatskom osjećaju. Živio je u atmosferi izjava i programatskih stavova koji su ili nedvosmisleno tvrdili da su Hrvati i Srbi jedan narod (npr. program Hrvatske stranke u Dalmaciji 1905. i Radićeve Seljačke stranke 1904. ili odgovor Hrvatskog i srpskog kluba u Dalmaciji koji je prethodio stvaranju Hrvatsko-srpske koalicije) ili su u više ili manje jasnim formulacijama govorili o dijelovima jednog

¹⁸ Novo doba u Hrvatskoj i hrv. napredna omladina, Zagreb 1906, 23.

¹⁹ Hrvatski đak I 1907, II 1908, III 1908—9.

²⁰ Hrvatski đak I 1907, 4 (»Hrvatski đak«).

²¹ Novo doba, n. dj., 29—30.

naroda. Treba, međutim, istaći da izjave o jedinstvenoj etničkoj strukturi Hrvata i Srba u vrijeme »novoga kursa« ne znače unitarističku hrvatsko-srpsku ideju. Nosioci »novoga kursa« — jedan Supilo ili Trumbić, a da o njihovu protivniku Stjepanu Radiću i ne govorimo — bili su u svojoj praktičnoj djelatnosti zaokupljeni unapređenjem hrvatske nacionalne individualnosti. Isto vrijedi i za Srbe. Izjave o jedinstvenom srpskohrvatskom narodu tada su još uvijek značile samo zalaganje za hrvatsko-srpsku suradnju i likvidaciju dotadašnjeg spora radi ugroženosti nacionalnog opstanka od njemačkog »Dranga«. No, kod Janušićeve omladine slične će izjave pomalo dobivati unitaristički ton.²²

Janušićevoj borbi bila je svrha da Naprednu omladinu potakne na samostalni praktični rad, a ne da detaljnije razradi jugoslavensku koncepciju. Na razvoj nacionalne ideje u naprednjaka nesumnjivo je izvršio velik utjecaj poznati govor Ljube Babića-Đalskog u Društvu hrvatskih književnika, izrečen iste godine kada je izašao i Janušićev program. Ističući kulturno jedinstvo Jugoslavena kao *conditio sine qua non* za razvoj kulturnog života i nacionalnog opstanka, Đalski nije upisivao u grijeh Karadžiću te Starčeviću i Kvaterniku što su sve Jugoslaveni nazivali srpskim odnosno hrvatskim imenom. Đalski je želio zadržati »sva četiri imena — ta svima su nam draga«, ali je istakao potrebu borbe za jedno snažno tijelo umjesto »današnjih četiriju torza«, koja se jedva međusobno poznaju. Smatrao je to prvim uvjetom za odolijevanje poplavi tuđih kultura, uz pomoć utjecaja pojedinih književnih djela na cijelom južnoslavenskom području.²³

Slovenski su narodni radikali dočekali Janušićevo »Novo doba« s velikim simpatijama, ocjenjujući njegove ideje kao slične sa svojim vlastitima.²⁴

Primjena Janušićevih ideja u studentskoj praksi nije bila moguća. Ugled i utjecaj Napredne stranke bio je i suviše velik. Uostalom, Janušić je već u proljeće 1908. umro od tuberkuloze, a razvoj omladinskih organizacija na temelju njegovih shvaćanja mogao je započeti tek godinu dana kasnije, budući da su naprednjaci bili zaokupljeni političkom akcijom protiv Rauchova režima, u toku kojega je došlo i do zatvaranja zagrebačkog sveučilišta i »exodus« studenata u Prag.

U međuvremenu osnovane su dvije nove studentske grupe: klerikalna i mladohrvatska.²⁵ List *Mlada Hrvatska* pojavio se 1908, na početku Rauchova režima. Mladohrvatskoj organizaciji nesumnjivo je dala poticaja želja da se

²²U jednom svom napadu na Skerlića Matoš je tvrdio da on vlada i dušama u Zagrebu, zacijelo misleći pri tom na naprednjake. Hrvatska smotra II 1907, 163; A. G. Matoš, *Sabrana djela* III, Zagreb 1955, 291—303.

²³ Pokret 5. II 1906 (Jugoslavensko kulturno jedinstvo).

²⁴ Omladina III 1906/7, 56.

²⁵ Prvi slovenski katolički kongres, koji se održavao u Ljubljani 1892, potaknuo je osnivanje studentskoga katoličkog društva »Danice« u Beču 1893. Preko »Danice« je krčki biskup Anton Mahnič, glavni ideolog konzervativnog klerikalizma, osnovao 1903. hrvatsko studentsko katoličko društvo »Hrvatsku« u Beču. Bilo je to u okviru njegovih pokušaja organizacije unutar koje je iste godine pokrenuta i »Hrvatska straža«. Kada je 1904. došlo u Hrvatskoj do prve klerikalne organizacije oko lista »Hrvatstvo«, Mahnič je 1905. pokretanjem omladinske »Luči« prišao organizaciji studenata i učenika u Hrvatskoj. Tek potkraj 1906. uspjelo mu je da osnuje studentsko društvo »Domagoj« na zagrebačkom sveučilištu. Klerikalni studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu nije bio jak, iako je bio dosta glasan. U srednjim školama

napose u srednjoškolskoj omladini »regrutiraju« budući »vojnici« Stranke prava. U isto vrijeme došlo je i do raskola Frankove stranke otcijepljenjem grupe Mile Starčevića. Iako između pojave Mladohrvata i djelatnosti Mile Starčevića nema neposredne veze (oni su još neko vrijeme slijedili Franka), raskol Stranke prava je zacijelo odlučno utjecao na proces odvajanja pravaške omladine od službenog pravaštva i Frankove stranke, koji se završio tek 1910.²⁶

Urednici *Mlade Hrvatske* bili su u početku B. G. Angjelinović i pjesnik Fran Galović za književni dio, a među suradnicima isticali su se Krešimir Kovačić, sin pravaškog književnika Ante Kovačića, i Augustin Ujević. Za razliku od *Hrvatskog đaka*, »Glasilo starčevićanskoga đastva« nije imalo studentski program nego se bavilo načelnim političkim i kulturnim pitanjima. Idol mladohrvatske omladine bio je A. G. Matoš. Njegove ideje o kulturnoj suradnji Južnih Slavena, njegov protusrpski stav na političkom području i njegov umjereni antiklerikalizam naišli su na odjek u mladohrvatskoj grupi.

Matoš se suprotstavljao ideji o kulturnom jedinstvu Jugoslavena ističući različit značaj hrvatske i srpske književnosti i dopuštajući izuzetak ondje gdje Hrvati i Srbi žive izmiješano. Smatrao je to posljedicom »plemenski« »istovjetne duše« »koju je vjekovni utjecaj oprečnih kultura pretvorio u dva različita kulturna tipa, u dva naroda.«²⁷ Pri tom je Matoš bio pobornik međusobnog upoznavanja Hrvata i Srba na području književnosti i umjetnosti. »Premda smo oduvijek smatrali političku jugoslavensku misao apsurdnom utopijom«, pisao je on, »zagovarismo vazda misao kulturnog jugoslavenstva, s tom razlikom od novih Ilira, da u Jugoslavenima ne gledasmo jedan, samo jedan narod, kao ni jedno, samo jedno pleme. Kada može postojati kulturno europejstvo, kulturna zajednica svih Europljana bez opasnosti barem ja jače narodnosti, što da ne postoji zajednički rad sinova južnog slavenstva, to više, što su toliko podjednake kulturne snage, da im međusobno natjecanje — slično konkurencijama olimpijskih i istamskih helenskih država — može tek koristiti!«²⁸ Nasuprot tome, Matoš je oštro odbijao svaku političku suradnju sa Srbima. Oslanjajući se na pravašku tradiciju smatrao je da je srpska nacionalna ideja u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini »importirana misao« koja radi o glavi hrvatstvu, pa se, čini se, još uvijek držao pravaškog stava da u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini žive samo Hrvati.²⁹ Iako je sam bio umjereni antiklerikalac, on je u antiklerikalizmu naprednjaka vidio prste srpske propagande, koju smeta povezivanje svih Hrvata bez obzira na religiju ili ateističko uvjerenje i na društvene slojeve u borbi za slobodnu Hrvatsku.³⁰

je klerikalizam imao bolje uspjehe. Budući da taj omladinski pokret nije imao originalne stavove, različite od ideja konzervativnoga klerikalizma u Hrvatskoj, kao mladohrvatska i napredna omladina koje nisu bile identične sa svojim matičnim strujama, on ne može biti predmet ove rasprave. F. Erjavec, *Zgodovina katoliškoga gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928. Luč I 1905/6, 9—10, 190, II, 1906/7, 1.

²⁶ M. Gross, *Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, Istorija XX veka* III, 1962, 209—217. Hrvatska, 21, 22. IV 1913 (Čemu mladohrvatstvo?)

²⁷ A. G. M., *Hrvatska i srpska knjiga*, Hrvatska smotra, II 1907, 37.

²⁸ A. G. Matoš, *Izložbene impresije*, Hrvatska smotra IV 1908, 187.

²⁹ A. G. Matoš, Đuro Stj. Deželić, *Hrvatska smotra* IV 1908, 6; *Sabrana djela*, III, n. dj., 355—363.

³⁰ Društvo za slobodnu misao, *Hrvatska smotra* III 1908, 249—252.

Autori članaka u *Mladoj Hrvatskoj* razrađivali su Matoševe osnovne koncepcije. Angjelinović je u prvom broju lista iznio program svoje grupe pod značajnim naslovom: »Kulturna ideja starčevićanstva« koji već ukazuje na to da Mladohrvati žele afirmirati kulturnu stranu nacionalne borbe što su je pravaši zapustili. Angjelinović je zato isticao da je Starčevićeva ideja u suštini kulturna, ali da ona podržava stalne političke težnje. No opasna jugoslavenska ideja ugrožava »čisto hrvatstvo« i degradira hrvatski narod na pleme zajedničkoga hrvatsko-slovensko-srpskog naroda, dok se zapravo radi o tri bratska, ali različita naroda. Angjelinović se, dakako, također protivio shvaćanju o kulturnom jedinstvu Južnih Slavena koje dosljedno zahtijeva i političko jedinstvo, dok starčevićanstvo želi stvoriti samostalnu hrvatsku državu. Iako je izričito odbijao državnu politiku kao zastarjelu, Angjelinović se čvrsto držao sheme da u hrvatskim zemljama živi samo »hrvatski politički narod«. On zamišlja »kulturnu misiju« pravaštva u stvaranju hrvatskog naroda s originalnom narodnom kulturom u slobodnoj državi.

Angjelinović je, doduše, tvrdio da starčevićanstvo »prema Srbima ističe bratstvo i ljubav«, no Mladohrvati su ipak imali stalne sukobe sa srpskim studentima, dok su im odnosi s naprednjacima bili snošljivi.

Očigledno je da su Mladohrvati bili izraziti protivnici klerikalizma. Međutim, to ih 1908. nije odvojilo od Frankove stranke koja je tada još nosila liberalni pečat. Frankova djelatnost prema potpunom vezivanju uz velikoaustrijsku struju prijestonasljednika Franje Ferdinanda odgovarala je, doduše, klerikalnoj grupaciji u Hrvatskoj. No, u krugovima klerikalnog kao i liberalnog svećenstva Frank je imao ogorčene protivnike. Osim toga, tada su se u Frankovoj stranci nalazili istaknuti liberali, kao što je bio dr Iso Kršnjavi. Najpoznatiji književnici, povezani s Frankovom strujom, bili su izraziti antiklerikalci, prije svega tada već pokojni Eugen Kumičić, koji je napose zbog romana »Kraljica Lepa« i svog sudjelovanja u borbi za glagoljicu bio i posthumno izložen žestokim napadima klerikalaca. Uostalom, omladinci su još bili pod svježim dojmom zabrane izvođenja drame »Prokletstvo« u Hrvatskom narodnom kazalištu, čiji je autor uz Andriju Milčinovića bio i frankovac Milan Ogrizović, te protestne skupštine studenata raznih političkih struja zbog toga događaja.

Mlada Hrvatska se, doduše, nije predstavila borbenim antiklerikalnim tonom kao naprednjaci. Naprotiv, pisala je pomirljivo smatrajući »kulturnu borbu« između klerikalizma i antiklerikalizma luksuzom u neoslobođenoj Hrvatskoj. Međutim, uredništvo je ipak razgnjevalo klerikalce, koji su od pojave starije generacije naprednjaka stalno ratovali protiv »nemorala« u književnosti i umjetnosti. Fran Galović ih je naprosto izazvao objavljujući u prvom broju lista »Pjesmu bludnice« Kreše Kovačića a i prijevod pjesama Heinea i Baudelairea! Zato je *Mlada Hrvatska* izašla u drugom izdanju u kojem je otpala Kovačićeva pjesma a uredništvo je izrazilo svoje žaljenje zbog toga slučaja. No, zaostrenje sukoba između Mladohrvata i klerikalaca bilo je neminovno. Svojevrsni borbeni stil klerikalaca, svojstven i studentskom organu *Luč*, izjednačavao je svojim žestokim napadima sve svoje protivnike, pa je gurnuo Mladohrvate na istu obrambenu liniju s naprednjacima, iako su Mladohrvati nastojali da svoj otpor protiv klerikalaca organiziraju zasebno.³¹

³¹ Na izborima za HAPD na zagrebačkom sveučilištu došlo je do kompromisa Mladohrvata i naprednjaka protiv klerikalaca. *Mlada Hrvatska* III 1909/10, 1—2, 33—4;

Aneksiju Bosne i Hercegovine i razdoblje veleizdajničkih procesa Mladohrvati su dočekali kao pristaše Frankove struje. *Mlada Hrvatska* je pozivala na upis u frankovačke »Legije« koje su se trebale boriti za dinastiju protiv Srba. O veleizdajničkom procesu pisala je posve u Frankovu duhu hvaleći državniog odvjetnika Accurtija što je tobože jasno odredio pojmove Hrvat i Srbin, ističući da je srpsko ime protuzakonito u hrvatskim zemljama i u Bosni i Hercegovini te napadajući Masarykovu obranu optuženih Srba. Pa ipak, osjetio se i ton koji nije odgovarao frankovačkoj protusrpskoj hajci nego stavovima Mile Starčevića. Krešo Kovačić je pisao da je veleizdajnički proces pravno pitanje i da se ne smije iskoristiti u političke svrhe, no osuđivao je i one koji su se zalagali za optužene Srbe.³² Na svaki način, *Mlada Hrvatska* pjevala je Franku slavopojke, a sastanak »starčevićanskog djaštva« u kolovozu 1909. proglasio je Franka »kristalizovanim hrvatstvom«.³³ Važan utjecaj na omladinu zadobio je Iso Kršnjavi. No mladohrvatska elita već je počela tražiti nove putove.

— . —

Kodifikacija programa Hrvatske napredne omladine i življa djelatnost na temelju načela što ih je pokojni Janušić zastupao u *Hrvatskom đaku*, postala je moguća tek po završetku diplomatske aneksione krize u proljeće 1909, tj. kada je prošla opasnost od rata. Ljeti 1909. održan je prvi zbor Hrvatske napredne omladine na Trsatu s izaslanicima omladine iz raznih krajeva Hrvatske; bili su prisutni i predstavnici narodno-radikalnih studenata iz Ljubljane.³⁴

Osnovno pitanje, oko kojeg su se sukobljavala različita shvaćanja, bio je odnos prema Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci. Janušić je težio za samostalnom organizacijom omladine a nastojao je izgraditi je na temelju idejne tradicije naprednjaka. Zato je govorio o omladini kao »sastavnom dijelu« Napredne stranke »u najširem smislu«. Neki su omladinci tumačili Janušićeve nejasne formulacije kao želju za oslonom na Naprednu stranku, suprotstavljajući mu shvaćanje o potrebi potpunog prijeloma s njome. U tom smislu sastavljena je rezolucija na sastanku napredne omladine u Slavonskom Brodu. Protiv toga mišljenja ustao je još prije kongresa na Trsatu predsjednik Napredne omladine i glavni urednik *Hrvatskog đaka* I v a n N o v a k.³⁵ Na samom zboru jedna je grupa, štaviše, nastojala da omladina i u nazivu prekine s Naprednom stran-

Hrvatski Đak IV 1909, 2, 51—53. Domagojci su tada izdali dvije brošure: *Fiat Lux!* Riječ hrvatskomu đastvu i narodu upravlja »Domagoj«, hrv. kat. akad. društvo u Zagrebu, Zagreb 1909; *Zora rudi...* Riječ hrvatskom đastvu povodom brošure »*Fiat Lux!*«, Zagreb 1909; *Odgovor Hrvatske napredne omladine* je brošura: Klerikalci i istina, Zagreb 1909; *Mlada Hrvatska* 1909, 5, 134 i d. No Mladohrvati su se ipak morali povući pred klerikalcima. *Usp. Mlada Hrvatska* 1909 IV, 6—7, članci I. N. Jemeršića i K. Kovačića.

³² *Mlada Hrvatska* II 1909, 6—7 (Pelislav Vrbovljanin, Značenje imena Hrvat i Srbin) 1909, 9—10 (K. Kovačević, Hrvatsko-srpski spor); III 1909—1910, 1—2 J. Frank, Hrvatska gospodarska politika; I. Kršnjavi, O novcu i robu).

³³ *Mlada Hrvatska* 1909—10, 1—2, 3 (R. Štagljar, Starčevićansko djaštvo na svom drugom sastanku).

³⁴ Imena prisutnih objavio je I. K r z n a r i ć u članku »Hrvatska napredna omladina«, *Omladinski pokret* na početku XX stoljeća u Rijeci-Sušaku, Rijeka 1965, 22—23.

³⁵ *Hrvatski đak* III 1909; 9—10, 2; *Omladina* 1908./9, 6 (bilješka na ovitku).

kom, predlažući ime »Hrvatska slobodoumna omladina« i okupljanje omladine bez obzira na političku boju. Drugim riječima — omladina bi trebala da se potpuno dezinteresira za politiku. Odbijajući te ideje Novak je nastojao interpretirati Janušićeve stavove. Konstatirao je da je Napredna omladina organski nastavak Napredne stranke s težištem rada na kulturnom području, dok se Napredna stranka, primorana okolnostima, posvetila političkoj borbi. Prema Novakovu mišljenju nije potrebno da se Napredna omladina podudara s političkom taktikom stranke, ali je mora podupirati kao »poštenu« opoziciju. Uostalom, okupljanje omladine izvan kruga naprednjaka ne može, misli on, imati uspjeha jer su svi pravaši reakcionari, dok se jedino socijalisti slažu s naprednjacima na kulturnom području. Zaključio je, dakle, da omladina mora prići politici kao »objektivni promatrač«, a čuvati svoju autonomiju i prema Naprednoj stranci.

U skladu s Novakovim izlaganjem, zbor je primio rezoluciju koja proglašava Hrvatsku naprednu omladinu samostalnom skupinom »kulturnog značaja«, koja će »strogo čuvati svoju autonomiju spram svih političkih stranaka«. No Hrvatska napredna omladina ističe i to »da se smatra organskim nastavkom onoga naprednoga pokreta koji se koncem devedesetih godina prošlog stoljeća pojavio među sveučilišnom omladinom i koji se kasnije u našem političkom životu organizovao u hrvatsku pučku naprednu stranku, s kojom je spaja srodnost temeljnih ideja i razvoja«.

Ta je rezolucija odgovarala duhu Janušićevih stavova: nastojao je odstraniti omladinu od svakodnevnog stranačkog natezanja, koje je zaglupljivalo neiskusne mlade ljude i sprečavalo ih da, kao budući vođe nacionalnog pokreta, prošire svoj horizont naobrazbom. I 1906/7, kada je Janušić nastupio, i 1909, kada je Novak pokušao da interpretira njegove ideje, Napredna stranka je još uvijek stajala na braniku svojih tradicionalnih koncepcija, iako su one bile potisnute od teških političkih prilika, pogotovu u vrijeme Rauchova režima. Prema tome, potpuno odvajanje od Napredne stranke značilo bi u tom času napuštanje naprednjačkih ideja. Pa ipak, Novakova je načelna rezolucija krila u sebi opasnost koja se pokazala već nekoliko mjeseci kasnije. Stanovište da je omladina vezana pupčanom niti za stranku, dopuštala je mogućnost nazađovanja omladinske organizacije zajedno s propašću kulturnih i političkih tradicija same Napredne stranke.³⁶

Program omladine isticao je, dakle, da HNO kao skupina kulturnog značaja ne sudjeluje u dnevnom, stranačkom životu, ali da »u tančine« prati sve pojave hrvatskoga narodnog života i da je aktivna svuda gdje treba uzdići snagu naroda.

U svom »provedbenom« dijelu program omladinskog zbora primjenjuje naprednjačka načela na području studentskog i đačkog života te školstva uopće.³⁷ Zadatak je omladinskog zbora bio da udari temelje čvršćoj organizaciji

³⁶ Komentirajući zbor, slovenska narodno-radikalna omladina je konstatirala da je konferencija samo »delom sprejela načelo nadstrankarstva.« Omladina VI, 1909 —1910, 91.

³⁷ Unutar okvira, što ga je Janušić dao, govori se o nizu pojedinosti, od potrebe proširenja autonomije sveučilišta do organizacije studija i odnosa đaka i profesora. Treba istaknuti zahtjev za ravnopravnošću žena s muškarcima na visokim školama. I u tom se dokumentu govori o potrebi studija na stranim sveučilištima, kako bi se budući narodni predstavnici obrazovali »na vrelima zapadne kulture«, i zahtijeva da

kao polaznoj tački konkretnog rada na osnovi naprednjačkog programa među studentima i srednjoškolcima. No, slom Napredne stranke 1910. osujetio je i najzad onemogućio provođenje ove težnje u život.

Da bismo shvatili značaj jugoslavenske ideje u »Temeljnim načelima« omladinskog zbora na Trsatu, potrebno je upozoriti na neke jugoslavenske manifestacije u aneksionom razdoblju.

Ujesen 1907. održan je II zbor slovenske Narodne-radikalne omladine u Celju, koji je izrazio težnju za preporodom slovenskog naroda »v duhu absolutnega nacionlizma«, dok su u rezolucijama istaknuti zadaci omladine u vezi s »Narodnom obranom« od denacionalizacije i potrebom kulturnog jedinstva jugoslavenskih naroda. Treba napose istaći zaključak da se idući omladinski zbor temeljito pozabavi jugoslavenskim pitanjem.³⁸

Važan utjecaj na proces jačanja jugoslavenske ideje u omladini odigrala je koncepcija neoslavizma. Glavni mu je ideolog bio češki političar Karel Kramář s programom kulturne i ekonomske zajednice Slavena u obrani protiv njemačkog »Dranga«, koja bi se zajednica postigla postepeno uz pomoć međusobnog upoznavanja ili zajedničkih organizacija na znanstvenom, književnom i umjetničkom, a napose ekonomskom području osnivanjem zajedničkih novčanih zavoda. Ideje neoslavizma mogle su se zgodno primijeniti i na južnoslavenske prilike.³⁹ U povodu I slavenskog kongresa u Pragu, održan je u lipnju 1908. i kongres slavenske omladine. U toj je prilici govorio i Ivan Novak ističući da ideja sveslavenske uzajamnosti nije nova u Hrvata. Ona se sada pomladila u ruhu naprednjaštva i slobodoumlja. Smatrao je da je jugoslavenska ideja jedan od uvjeta za slavensku uzajamnost. U diskusiji izjasnio se protiv jedinstvenog južnoslavenskog književnog jezika.⁴⁰

Pri ocjeni jugoslavenskog stava Hrvatske napredne omladine ljeti 1909. treba uzeti u obzir atmosferu koju je nametalo aneksiono razdoblje. Rauchov se apsolutistički režim već u proljeće 1908. žestoko sukobio s naprednjačkim studentima zagrebačkog sveučilišta koji su izvršili »exodus« i pošli privremeno u Prag, dok su poslije aneksijske ogorčeno osuđivali protusrpsku hajku i veleizdajnički proces. Treba imati na umu da se omladinski zbor na Trsatu održavao u vrijeme kada veleizdajnički proces još nije bio završen a predstojao je

se Teološki fakultet odijeli od sveučilišta te ukine konfesionalna škola. Kao i u svim studentskih deklaracijama, i u toj prilici je na dnevnom redu zahtjev za priznanjem ispita zagrebačkog sveučilišta u Austriji. Omladina se zalagala za razvoj školstva u »realnom« smjeru, tj. za obrazovanje na trgovačkom, obrtnom i poljoprivrednom području na adekvatnim visokim školama. Program se kritički osvrće i na naprednjaštvo »od mode« i obećaje aktivnost u narodnom prosvjećivanju i podupiranje »narodno-obranbenih« institucija. Hrvatski Đak 1909, 9—10, sav je posvećen zboru HNO pa donosi diskusije i »Temeljna načela«. U vrijeme održanja zbora već su počeli pokušaji organizacije hrvatske i srpske napredne omladine u Bosni i Hercegovini. Usp. pismo Ive Andrića I. Krznariću, ap. Krznarić, n. dj., 27.

³⁸ Dakako da su narodni radikali i u toj situaciji isticali svoje stanovište nad strankama. Omladina, 1907—8, IV, 101 i d.; II shod narodno-radikalnoga dijaštva v Celju. Usp. i članak V. Čaldarevića, predsjednika HAPD, o Hrvatskom Đaku, Dijaški almanah 1908/9, II, 111 i d.

³⁹ B. Vošnjak, Slovensko dijaštvo in novoslovanska misel, Omladina 1908/9, V, 121 i d.; Usp. i J. Škerlić, Neoslavizam i jugoslovenstvo, Slovenski Jug, 15. XII 1909.

⁴⁰ Srbobran 20. VI/3. VII, 1908.

Friedjungov proces. Može se, dakle, pretpostaviti da su studenti bili suzdržani u formulaciji »veleizdajničke« jugoslavenske ideje. U svojim zaključcima omladinski je zbor isticao da HNO »u nacionalnom pogledu smatra svojom zadaćom širiti svuda hrvatsku misao«, a napose sudjelovati u radu u nacionalno ugroženim krajevima. »Stojeći na stanovištu narodnoga jedinstva Hrvata i Srba propagirat će HNO ideju zajedničkoga rada kao jedan od temeljnih uvjeta naše narodne budućnosti.« Program ističe i to: »HNO zastupat će svagdje u hrvatskom javnom životu misao slavenske uzajamnosti, a osobito ideju zbliženja južnih Slavena.«⁴¹ Analizirajući te izjave, razasute u nekoliko tačaka programa, možemo uočiti da jugoslavenska ideja omladine nije bila unitaristička. Usprkos isticanju hrvatsko-srpskoga narodnog jedinstva, hrvatska je nacionalna individualnost jasno istaknuta.

Treći zbor Narodno-radikalne omladine u Ljubljani, koji se održavao uskoro nakon spomenutog zbora na Trsatu, bio je zapravo njegova dopuna jer se na Trsatu nije moglo sasvim slobodno govoriti.⁴² Izvršavajući preporuke svog II zbora, Narodno-radikalna omladina je, u prisustvu hrvatskih, srpskih, bugarskih i čeških studenata, istakla potrebu obuhvaćanja jugoslavenskog pitanja u cijelom njegovu opsegu. Preporučala je usku vezu južnoslavenskih studenata na svim sveučilišnim središtima a interesirala se napose za srpske i hrvatske studente iz Bosne i Hercegovine. Predviđala se sistematska suradnja s Hrvatskom naprednom omladinom, »s katerom smo si bivstveno popolnoma enaki«. Zbor je protestirao protiv progona Srba u Hrvatskoj i izrazio svoje simpatije zatvorenim »veleizdajnicima«.

Ivan Novak je u svom govoru upozorio da je jugoslavenska ideja dobila konkretnije oblike u demokratskim i slobodoumnim idejama mladih, a rekao je i tom prilikom da su Hrvati i Srbi jedan narod. No, nije želio da se založi za jedinstveno ime Jugoslavena, kako su to htjeli »naši preci«. Svakom jugoslavenskom narodu treba ostaviti njegovu individualnost. Rad napredne omladine morao bi se, po Novakovu uvjerenju, kretati na području kulturne uzajamnosti. No, prije toga trebalo bi riješiti sve sporove između Slovenaca i Hrvata u Istri (!? M. G.) te Srba i Hrvata u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Novak, nekadašnji pripadnik vodstva Socijaldemokratske stranke oštro se suprotstavio izlaganjima Henrika Tume o tome da se jugoslavensko pitanje može riješiti jedino na osnovi socijalne demokracije. Nasuprot tome, Novak je izjavio da se socijalistički pokret osniva na načelu klasne borbe, koja za Jugoslavena ne dolazi u obzir sve dotle dok nemaju ni najosnovnija prava. Između ostaloga, Novak je ustao i protiv trijalizma, kao varke koja treba da spriječi napredak Jugoslavena i omogući provođenje Frankove tuđinske politike. »Timo Austriacos et dona ferentes«, uzviknuo je.⁴³

Ne ulazeći u problematiku vrlo različitih stavova koji su se na tom kongresu mogli čuti, valja ipak zaključiti da su se svi govornici podudarali u tome

⁴¹ Hrvatski Đak III, 1909, 9—10 (Temeljna načela).

⁴² Zbor HNO donio je zaključak o povezivanju s Narodno-radikalnom omladinom koja predstavlja srodan pokret (isto, 30). U duhu jugoslavenske kulturne uzajamnosti na zboru je govorio slovenski omladinac N. Šlajpah.

⁴³ III narodno radikalni shod v Ljubljani, Omladina 1909—10, VI, 94 i d; 129 i d; 153 i d.

da treba pripremati kulturnu i ekonomsku zajednicu Jugoslavena. Politička strana jugoslavenskog pitanja nije se još ozbiljno postavljala.

Unutar ideje o jugoslavenskom zbliženju počeli su se potkraj 1909. javljati i izraziti unitaristički tonovi, ali uglavnom samo među pojedincima. Na omladinskoj večeri zagrebačkog srpskog studentskog društva. *Njegoš*, Novak je, čini se, pošao korak dalje od svojih dotadašnjih izjava, smisao kojih je redovno bio usko zbližavanje Hrvata i Srba, ali uz održanje nacionalnih individualnosti. Ističući da je mučeništvo Srba »veleizdajnika« trijumf ideje o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, kako je shvaćaju naprednjaci i Srpska samostalna stranka, on je toj, već toliko puta izrečenoj tvrdnji, dao sadržaj faktičnog jedinstva i potpune unutarnje koncentracije. No dok u njegovu slučaju ne možemo biti sigurni, radi li se o promjeni stava ili nespretnoj formulaciji u štampi, dotle izjave bosanskog Srbina, Dimitrija Mitrinovića, predsjednika srpskog studentskog društva *Njegoš*, već potpuno odražavaju frazeologiju kasnije nacionalističke omladine. On je želio poći dalje od Novaka i »potpuno identifikirati naše kulturne i nacionalne programe, u koliko to još nije, i stvoriti jednu totalnu unifikaciju...« Zadaću »naše ujedinjene nacije« treba postići stvaranjem moderne srpske kulture. Izjasnio se za »trojstvo« nacionalizma, modernosti i kulture, koje treba da prožme »rascjepkanu naciju«. Zato je potreban »fanatičan« nacionalni i kulturni rad.⁴⁴

2. Odvajanje dijela Napredne omladine i Mladohrvata od svojih stranaka 1910—11.

Znatne političke promjene 1910. imale su velik utjecaj na razvoj svih omladinskih grupa. Aneksiono razdoblje završilo je sa spektakularnim Friedjungovim procesom. U Hrvatskoj je pao Rauchov režim a u Ugarskoj vlada Neza-visne stranke. Mađarski ministar predsjednik postao je bivši ban Khuen-Héderváry a njegov suradnik i prijatelj dr Nikola pl. Tomašić preuzeo je bansku čast. Hrvatsko-srpska koalicija, koja je nastala i učvrstila se u borbi protiv dualističkog sistema što ga je Khuen stvorio, odlučila se na pakt sa svojim bivšim glavnim protivnikom a sada banom Tomašićem, kako bi došla na vlast. Odlučni faktori Monarhije nisu se, doduše, htjeli pridržavati toga pakta i Koalicija je morala ostati u opoziciji. No, njeni su prvaci u svakom slučaju željeli da se predstave kao grupacija sposobna da u svakom času dođe na vlast očekujući da će prije ili kasnije izbiti rat, koji nipošto nisu željeli dočekati u opoziciji i izložiti se progonima koji bi znatno nadmašili progone Rauchova režima. U hrvatskom dijelu Koalicije bila je glavna mrlja demokratska, antiklerikalna i antiaustrijska Napredna stranka. Pod pritiskom ostalih članica Koalicije, ona je pokleknula i fuzionirala se s Hrvatskom strankom prava u

⁴⁴ Srbobran 23. X (5. XI) 1909. Istovremeno desio se važan događaj u Beču. U srpskom studentskom društvu *Zora*, koje je dotada bilo neaktivno i zabavljeno stranačkim sukobima, izabrana je nova uprava na čelu s Crnogorcem Jovanom Mijuškovićem i bosanskim Srbinom Đurom Orlićem. Oni su istupili s programom srpsko-hrvatskog jedinstva, kao aksioma, i sa zadaćom da propagiraju »jugoslavensku solidarnost«. U tu svrhu pripremali su izdavanje posebnog časopisa. Srbobran 12/25/X, 30. X/12. XI, 1909 (Dj. O. /Đuro Orlić/ Omladina se kreće).

Hrvatsku samostalnu stranku. Pri tom je morala napustiti osnovne tradicionalne ideje naprednjačkog programa.¹

Taj je razvoj pobudio veliko razočaranje među omladinom. Sve se više nametala misao da samo omladina može iz prašine podići zastavu naprednjaštva i nacionalni program Koalicije, a postepeno je sazrijevalo i uvjerenje da je slom Napredne stranke također i propast tradicije »sitnog« rada u narodu, postepenosti, »evolucije« u pripremanju naroda za djelotvornu nacionalnu borbu. Omladinci su počeli razmišljati o drugim metodama; nastupilo je doba »revolucije« i atentatora.

God. 1910. bila je prekretnica i za Mladohrvate. Već u drugoj polovini 1909. Frankova stranka i klerikalci toliko su se približili u zajedničkoj kampanji protiv Srba u veleizdajničkom procesu i protiv Koalicije u Friedjungovu procesu, da je djelatnost Mladohrvata postajala vodstvu stranke sve neugodnija. Nakon sloma Rauchova režima, napuštena od vlastodržaca, Frankova je stranka doživjela bankrot. Od raspada ju je spasila klerikalna grupa oko lista *Hrvatstvo*, s kojom se fuzionirala u Kršćansko-socijalnu stranku prava. Mladohrvati nisu htjeli slijediti svoju stranku na tom putu.

Tako su se i Mladohrvati i naprednjaci našli 1910. u sličnom položaju. Nisu se više mogli osloniti na svoje stranke i morali su tražiti nove putove.

Potkraj 1909. članovi dotadašnjeg uredništva *Mlade Hrvatske* raskrstili su s Frankovom strankom. Oni su pokrenuli »Glasilo starčevićanskog slobodoumnog djaštva« — *Grabancijaš*. No, izašao je svega jedan broj. Sam naziv vjerojatno je uspomena na studenta Vjekoslava Bacha koji je zajedno s Kvaternikom poginuo u rakovičkoj buni. Ti su se omladinci, prije svega Tin Ujević, Krešo Kovačić i Rude Štagljar, okupljali oko A. G. Matoša. Čini se da je toj grupi pripadao i Luka Jukić. Matoševe ideje izložio je u programatskom članku Rude Štagljara.² Ustvrdio je da su politička taktika, obziri i klerikalizam izobličili pravašku ideju. Stranka prava se uvijek održavala »zdravim« raskolima, ali se nije mogla odhrvati nepolitičkom neprijatelju, tj. klerikalizmu. »Politički element hrvatskog nacionalizma prevagnuo je, ugušio je ono njegovo veliko kulturno znamenovanje.« Bila je to posljedica činjenice što se klerikalizam nametnuo hrvatskom nacionalizmu, tj. pravaštvu, i doveo njegove vrline do apsurda. Klerikalizam je, prema Štagljaru, negacija svake slobode pa i hrvatske. »Mi nijesmo mogli više očititi u čistom hrvatstvu onog umjetničkog, duševnog užitka, one moralne čistoće i jakosti, mi smo opazili, da nije više svojina čitavog naroda, nego jedne klase, klerikalne klike, dirigirajuće njime. Čisto hrvatstvo izgubilo je svoj raison d'être onim mahom, kad je postalo crkvenom narodnom idejom.« *Grabancijaš* je proglasio klerikalizam »antipodom nacionalizma«, uvjeren »da je kod nas Hrvata gdje ima tri ravnopravnih vjera narodna pogibao i da je bio zapreka kulturama i napretku svih naroda«. »Raznovjerni hrvatski narod« može se ujediniti samo vjerskom tolerancijom.

Prema tome, zadatak je omladine da preporodi hrvatski nacionalizam, da mu dade »čisti narodni liberalni karakter bezuslovne snošljivosti«. Štagljar je isticao da ne ustaje protiv same vjere kao naprednjaci. Antiklerikalizam pravaša »znači borbu protiv jedne klase ljudi, jednog crkvenog organizma samo u

¹ Šidak—Gross—Karaman—Šepić, n. dj., 269

² Rude Štagljar—Majevčanin, Novi duh, *Grabancijaš*, Glasilo starčevićanskog slobodoumnog djaštva.

toliko u koliko on prisilno nameće svoja načela u javnom, kulturnom i političkom životu i u koliko tim načelima hoće dati karakter kriterija za sve dobro, patriotsko, lijepo i umjetničko«. Omladina, dakle, želi moralni preporod hrvatskog naroda na temelju intelektualnih vrednota, razvoja misli, kulture i političke slobode kao zastave »našeg živog omladinstva«. »Neka stranke oporunišu, mi ćemo oponirati, stranke neka popuštaju taktikama, mi ćemo se boriti za ideju i načela, vođe neka sklapaju kompromise, mi ćemo ostati radikalni idealiste, nama je ideja naše biće, naš život, naše nebo, Sion naše budućnosti.«³

Omladinska grupa oko *Grabancijaša* osudila je jugoslavensku ideju kao utopiju. Njen je ideal bila »ekskluzivnost hrvatskog nacionalizma, kao antipod svim drugim idejama! Čistoća, sloboda i neovisnost, omladinski radikalizam!« O Srbima nema u tom članku ni riječi. Govori se samo o zbliženju Hrvata i Slovenaca. No, može se pretpostaviti da Matoševi omladinci negiraju postojanje srpske nacije u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Šutnja u tom pogledu pobuđuje, doduše, i dojam da je već, možda, bilo različitih stavova u odnosu prema Srbima.

Matošev utjecaj naslućuje se i u isticanju »slobode stvaranja« i umjetničke kvalitete u književnosti kao suprotnosti političkim tendencijama u književnosti, pa također i u oštrom tonu napada na naprednjake, iako je *Mlada Hrvatska* optuživala Matoševu grupu zbog »koketiranja« s naprednjacima.

Na omladince koji su ostali uz *Mladu Hrvatsku* glavni je utjecaj imao Iso Kršnjavi. Kao bivši mađaron, on se pridružio frankovcima 1906. kada se činilo da će Frankova stranka uz pomoć velikaustrijskih krugova postati vodeća snaga u Hrvatskoj. Umjesto toga je ona propala zajedno s Rauchovim režimom, a Kršnjavi je nije mogao slijediti u fuziju s klerikalcima. On je, čini se, poticao omladinu na otpor protiv »službenog« pravaštva uopće, tj. protiv frankovaca i milinovaca.⁴ Na svaki način, prvi mladohrvatski zbor ljeti 1910. osudio je fuziju Frankove stranke s klerikalcima, ističući da ne može primiti fuziju »kao temelj nacionalističke pravaške budućnosti«, i proglasio se samostalnom grupom.⁵ Pri tom, Mladohrvati nisu osuđivali mešetarenje Frankove stranke s vladajućim faktorima i njeno očekivanje da će oni dobrostivo riješiti hrvatsko pitanje. Ipak su izrazili sumnju u obećanja »mjerodavnih« frankovcima. No Frank je i dalje bio njihov idol. Zbog bolesti, on više nije utjecao na rad stranke, pa su omladinci mogli pretpostaviti da on ne snosi krivicu za njenu klerikalizaciju. Mladohrvati su zadržali program Stranke prava iz 1894. i zadovoljili se izjavama da je mladohrvatsvo »razvijeno pravaštvo« i najizrazitiji pobornik »radikalne velikohrvatske propagande«. No, i oni su isticali »jedinствену hrvatsku narodnu kulturu« i prijetili se eventualnom upotrebom sredstava izvan uobičajene propagande putem štampe.⁶

³ No »Grabancijaš« je ipak izjavio da ima povjerenja samo u Starčevićevu čistu stranku prava, tj. u Frankovu, iako ni nju nije izuzeo iz opće kritike političkih pojava i stranaka.

⁴ Hrvatska 13. IV 1913 (Stranka prava i mladohrvatsvo).

⁵ Valja istaći da su se i domagojci (klerikalni studenti), kao Mahničevići sljedbenici, negativno odnosili prema fuziji klerikalaca i frankovaca iz straha od »liberalizacije«.

⁶ Politički prevrat?! ili prvi mladohrvatski zbor u Zagrebu 27. i 28. kolovoza 1910. Frankovačko »Hrvatsko pravo« nije pisalo o mladohrvatskom zboru. Istaknut je samo posjet mladohrvatskih predstavnika bolesnom Franku.

Nakon sklapanja pakta između Hrvatsko-srpske koalicije i bana Tomašića na početku 1910, bivši je prvak Koalicije *Frano Supilo* morao doživjeti kako se raspada djelo kojemu je toliko pridonio. Razočaran, potresen i osamljen, počeo se ogledati za snagama koji bi mogle nastaviti put na kojem je Koalicija ostala stajati i našao ih je u omladini i socijalistima. Neposredno nakon pakta započela je Supilova borba za utjecaj na naprednu omladinu, a kasnije i na Mladohrvate. Napredna omladina triju sveučilišnih središta — Beča, Praga i Zagreba — zauzela je različite stavove prema novoj taktici Koalicije.

Bečka studentska društva — srpsko *Zora* i hrvatsko *Zvonimir* — surađivali su još od 1903. Predsjednici obaju društava, Jovan Mijušković i Milan Buj, odlučno su podupirali Supila. Bečki hrvatski i srpski studenti izglasali su na zajedničkoj skupštini većinom glasova rezoluciju kojom su osudili pakt Koalicije s Tomašićem, ali su je ublažiti izjavom da ne sumnjaju u poštenje Koalicije. Pozdravili su »mužku i odlučnu rječ rječčoga diva« *Frana Supila*.⁷ Nešto kasnije javila se manjina bečkih hrvatskih i srpskih studenata s izjavom da će Koalicija, usprkos promijenjenom pravcu, ostati na putu narodnog povjerenja. Ta je omladinska grupa izrazila žaljenje zbog sukoba i polemika između Supila i *Srbobrana*.⁸

Zagrebačka Hrvatska napredna omladina, na čelu s Ivanom Novakom, prihvatila je zajednički zaključak sa srpskim naprednjacima, tj. pristašama srpskih samostalaca, u kojem je pakt proglasila aktom političke nužde kako bi se onemogućio Rauchov režim. Bila je to, donekle nevoljka, potpora Koaliciji.⁹

Praška hrvatska i srpska omladina izjasnila se za srednji put. Niti je željela osuditi Koaliciju niti joj pomoći pred javnim mišljenjem. U svojoj je rezoluciji, doduše, priznala da je pakt s Tomašićem plod političke nužde, ali zbog događaja, za koje snosi krivnju i sama Koalicija, u čije poštenje omladina vjeruje, sumnjajući pritom temeljito u Tomašićeve namjere. Praška je rezolucija izrazila svoje simpatije Supilu.¹⁰

Prema tome, bitka između Supila i Koalicije za omladinu ostala je neriješena. Koalicija nije mogla postići bezrezervnu potporu omladine niti je Supilo uspio pokrenuti njenu većinu u oštar napad protiv Koalicije. Značajne su

⁷ Riječki novi list 6. III i 11. III 1910. Sukob koalicionaške štampe sa Supilom ušao je u povodu te skupštine u novu fazu, tj. u bitku za omladinu. *Srbobran* 22. II (7. III) 1910. Socijalisti su bili posve na strani Supilovoj. Nadali su se da će on postati »časna prebjeglica iz tabora građanske politike u tabor prave narodne proleterske politike«. Socijalistički prvaci Juraj i Eugen Demetrović imali su, osim toga, posebne račune s predsjednikom Hrvatske napredne omladine Ivanom Novakom, bivšim članom glavnog odbora socijaldemokratske stranke, koji se povezao s Koalicijom. *Slobodna riječ* 1. III, 2. III, 8. III 1910.

⁸ Riječki novi list 15. III; *Srbobran* 1/14. III 12/25. III 1910.

⁹ Na skupštini je u ime Dalmatinaca »Supilovaca« govorio Oskar Tartaglia, koga su tada smatrali socijalistom, vjerojatno zato što je surađivao sa socijalističkim listom »Glas malog puka«, s kojim je izdao Kropotkinovu brošuru »Omladini«, Split 1909. On je žestoko napao Koaliciju. Pridružio mu se Mijo Radošević, dok su taktiku Koalicije branili njeni zastupnici I. Lorković i S. Budisavljević. *Srbobran* 25. II (10. III); *Pokret* 10. III; *Slobodna riječ* 10. III 1910. Nekoliko dana poslije omladinske skupštine održana je socijalistička skupština protiv Koalicije, na kojoj su govorili Supilo i Stjepan Radić. *Slobodna riječ* 18. III 1910.

¹⁰ Riječki novi list 22. III, *Srbobran* 6/19. III 1910.

razlike u držanju omladinaca triju sveučilišnih središta. Zagrebačka je omladina stajala u neposrednom dodiru s prvacima Koalicije, pa je, pod njihovim utjecajem, bila spremna da brani njihovu političku taktiku. Praška omladina, živeći u atmosferi u kojoj se naprednjaštvo rodilo, nije bila sklona oštroj osudi Koalicije, tj. i naprednjaka, bivših praških studenata. Samo bečka omladina nije bila ni pod kakvim pritiskom pa se u svojoj većini slobodno izjasnila protiv Koalicije. No, jedan od razloga za to bio je svakako u činjenici što je u Beču studiralo najviše Dalmatinaca, Primoraca i Istrana, a oni su bili glavni Supilovi pristaše.

Supilovi izgledi da osvoji hrvatski dio napredne omladine znatno su porasli ljeti i ujesen 1910. kada je Hrvatska pučka napredna stranka nestala s političkog poprišta nakon fuzije s Hrvatskom strankom prava u Hrvatsku samostalnu stranku. Ako su omladinci u paktu s Tomašićem mogli gledati političku taktiku i vjerovati da ona ne krši tradiciju Napredne stranke, sada su morali shvatiti da se radi o propasti naprednjaštva, koje se utopilo u Hrvatskoj stranci prava, konzervativnoj stranci viših slojeva buržoazije povezanih sa svećentvom. Premda to svećenstvo nije bilo klerikalno, tj. nije težilo za vodstvom biskupa na svim područjima društvenog života, ono je već odavno lomilo koplja protiv naprednjaka, napose u kulturi i znanosti. To je, doista, moralo pogoditi omladinu koja je težište svog rada vidjela na kulturnom području, a ne u svakodnevnoj političkoj borbi.

Zato je Supilo imao razloga da zimi 1910. pokrene novu ofenzivu da osvoji studente. Pošao je sam Beč i Prag da pokuša spasiti omladinu od »razornog zagrebačkog utjecaja«. Na konferenciji jugoslavenskih studenata u Pragu (predsjedao je bosanski Srbin Đuro Ostojić) izložio je svoje osnovne ideje koje je stalno zastupao sve do rata. Istaknuo je dvije slavenske »katastrofe« — aneksiju Bosne i Hercegovine i pakt Koalicije s Tomašićem. Izlaz iz teške političke situacije gledao je još uvijek u politici »novoga kursa«. Smatralo je da treba »stupati *pomalim* (potrectao Supilo) koracima k renesansi celog narodnog života. Ta renesansa mora obuhvatiti najšire slojeve našega naroda.« »Ali glavni uvjet uspjeha je bezuvjetno jedinstvo Srba i Hrvata, prepuštajući Slovencima da u narodnom skladu s nama jedinstveno odluče svoje narodno držanje. Naša politika mora uz to biti slobodoumna, odlučno antiklerikalna, državnopravno radikalna.« Radi se, dakle, o formulacijama koje odražavaju ideje »novoga kursa«, s tom razlikom da je Supilo sada oštro osuđivao politiku »mrvica« koja ugrožava »narodne ideale«. »I baš nova generacija mora znati i moći reći: ne!, ona se mora riješiti svih onih kobnih predsuda naših starijih generacija.«¹¹ Tim je riječima Supilo upozoravao omladinu da se odupre kako Koaliciji tako obećanjima iz Beča.

Na kraju, mnogim omladincima nije ipak bilo jasno kakvu pozitivnu političku borbu Supilo predlaže. Smatrali su da on želi »revolucionirati« omladinu. Ali kako? Supilov se list trudio da ga prikaže kao »vođu« omladine, koja je u njemu doista gledala nacionalnog junaka i mučenika. Međutim, ideje im nisu bile identične. Supilo je, naime, zastupao »klasične« koncepcije »novoga kursa« a uz to i naprednjaka, dakle »sitni«, postepeni rad u narodu, diplomatsko taktiziranje — doduše s pozicija radikalne građanske demokracije. Nasuprot tome,

¹¹ Riječki novi list 1. XII 1910.

omladina je u toku svog razvoja velikim dijelom odbacila tradicionalna naprednjačka načela, a onaj njen dio koji je uz njih ustrajao nije se mogao odvojiti od Koalicije. No, Supilo je ipak imao tako velik utjecaj na omladinu, da je njegova haranga, kako protiv pravaške politike »služenja« Beču i klerikalizmu, tako i protiv oportunitizma Koalicije, znatno pridonijela odvajanju Mladohrvata od pravaškog vodstva, odnosno Napredne omladine od Koalicije. No, upravo na taj način oni su se odvojili i od »novoga kursa«, a to Supilo nije želio.

U međuvremenu je doista počelo »revolucioniranje« omladine, ali druge vrste. Prve elemente toga novog pravca možemo naći u bečkom srpskom studentskom listu *Zora* i u stvaralaštvu mladog Meštrovića. *Zora*, glasnik srpske napredne omladine, počela je izlaziti na početku 1910. a štampala se u Zagrebu. U njoj su se javljali i hrvatski omladinci, a dio se članaka štampao latinicom.¹² Dimitrije Mitrinović je isticao da je zadaća *Zore* u borbi za ideju nacionalnog jedinstva Srba i Hrvata i njihova kulturnog ujedinjenja i da »naglašujući istinu srpsko-hrvatskog nacionalnog jedinstva i potrebe kulturnog izjednačenja, ona (tj. *Zora*; M. G.) ničim ne želi povrijediti hrvatsko nacionalno osjećanje.« Pri tom on ostaje kod formule da su Srbi i Hrvati jedan narod s dva imena. Niz članaka u *Zori* varira ovu temu.¹³

Istakla sam da se u izjavama Hrvatske napredne omladine mogu do toga časa samo naslutiti elementi unitarističke srpsko-hrvatske ideje. *Zora* je, međutim, već nešto jasnije izražavala uvjerenje da su Južni Slaveni nacija koja nastaje. Pri tom neki članci pozivaju inteligenciju da, prije svega, crpi iz vremena nacionalne, a ne zapadne kulture.¹⁴

Čini se, da *Zora* u prvo vrijeme nije naišla na interes u studentskim redovima. Među srpskim studentima još je prevladavao utjecaj žestokih stranačkih sukoba među srpskim strankama. *Zora* je bila »usamljeni napor« pojedinaca da krenu novim putem. Pokretači lista, osim toga, nisu imali jedinstvene stavove. Odgovarajući na neke kritike da *Zora* nema izraziti program, član njena uredništva Pero Slijepčević ustvrdio je da je Zorin ideal bio stvaranje srpske kulture i utiranje putova srpskohrvatskom jedinstvu radom a ne frazama. Predsjednik bečkog hrvatskog studentskog društva *Zvonimir* žalio se pod značajnim naslovom: »Mi lutamo« da svi kliču srpskohrvatskom jedinstvu, ali su u praksi sve ustanove odijeljene. Kakogod se kretao razvoj — »evolucijom« ili »revolucijom« — omladina se mora spremati za borbu za postignuće narodnog jedinstva. Ističući potrebu da *Zora* postane i organ hrvatske omladine, član uredništva Luka Smodlaka postavio je akutno pitanje »ideologije« omladinskog organa i utvrdio velike poteškoće *Zore* zbog sukoba između pobornika zapadne i nacionalne kulture.¹⁵ Može se samo pretpostaviti, u čemu je bio načelni sukob unutar grupe oko *Zore*. Jedna je strana, čini se, zastupala tradicionalna naprednjačka shvaćanja o postepenom putu, tj. »evo-

¹² Intonaciju »Zori« dali su svojim člancima Jovan Skerlić i Stojan Novaković.

¹³ D. Mitrinović, *Pred radom*, *Zora* I, 1910, 7—8; Đ. Orlić, *Narodna obrana* 9 i d; S. Šećerov, *Zadaci i načela naše omladine*, 67 i d.

¹⁴ P. Slijepčević, *Moderna i mi*, 179. Na stranicama »Zore« progovorio je i Supilo. Nije iznio pozitivni program, ali je pozvao omladinu da uči na pogreškama starijih, tj. Koalicije, te da joj slobodna misao i demokracija budu pouzdan vodič »u politici narodnog jedinstva«. F. Supilo, *Omladina i narod*, 225. U *Zori* (8, 1910) javlja se i prvak dalmatinske Napredne stranke dr Josip Smodlaka.

¹⁵ *Zora* 1910, 4—5, 222—3; 6—7, 305; 10, 421 i d.

luciji« u nacionalnoj borbi, i smatrala da Zora mora imati fizionomiju literarno-kritičke revije s oslonom na tekovine zapadne kulture. Druga je strana htjela crpsti prije svega iz nacionalne kulture i tradicije i pripremiti narod za »revoluciju«. Za dilemu omladine značajna je činjenica da je Zora, npr, u jednom te istom broju objavila članak koji tumači Masarykove ideje i prilog Petra Kropotkina o Francuskoj revoluciji. Dalji će razvoj zahtijevati od omladine definitivnu odluku ili za Masarykovu »evoluciju« ili za Kropotkinovu »revoluciju«.¹⁶

O nacionalnim idejama hrvatske i srpske napredne omladine u razdoblju 1908-10. može se reći ovo:

1. Svi se složno izjašnjavaju za »narodno jedinstvo« Hrvata i Srba, pri čemu taj pojam uglavnom znači zbliženje i suradnju, dok se prava unitaristička ideja nazrijeva tek u svojim počecima;

2. Jugoslavenska se ideja razmatra gotovo isključivo na kulturnom području;

3. Jugoslavenska se ideja praktički svodi na hrvatsko-srpske odnose, dok izjave o četiri jugoslavenske narodne jedinice (Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari) ostaju samo kao periferni ukras.

— . —

Znatan utjecaj na pojavu i afirmaciju jugoslavenske unitarističke ideje među omladinom izvršio je Ivan Meštrović. Poslije smrti posljednjeg Obrenovića mladi je kipar, kao i drugi omladinci, očekivao novu politiku službene Srbije u interesu zbližavanja Jugoslavena u borbi protiv Habsburške monarhije. U povodu stogodišnjice prvoga srpskog ustanka, a u vezi sa svečanim krunisanjem kralja Petra 1904, mnogo se govorilo o sjaju Dušanove krune i isticalo da se radi o prvom krunisanju jednoga srpskog kralja poslije Kosova, te da je Srbija Piemont Južnih Slavena. Stvoren je nov temelj kosovskom mitu kao važnoj osjećajnoj i ideološkoj komponenti u omladinskim shvaćanjima. Tada hrvatska napredna omladina još nije bila pod utjecajem kosovske legende. No mladi, duboko religiozni umjetnik, već je 1905. maštao o izgradnji svoga velikog »narodnog hrama«. Konkretni rad na kipovima narodnih junaka za Vidovdanski hram počeo je tek 1908. u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine. Meštrović i grupa mladih umjetnika napustili su savez jugoslavenskih umjetnika Lada, s kojim se nisu mogli složiti u načelnim stavovima prema umjetnosti, i osnovali su društvo Medulić, na čelu s Vlahom Bukvcem. G. 1910. Medulić je priredio svoju prvu izložbu u Zagrebu pod

¹⁶ U diskusiji o »Zori«, koju je priredilo praško srpsko studentsko društvo »Šumadija« godinu dana nakon pojave lista, može se razabrati težnja da »Zora« ne bude samo organ pojedinaca nego svih srpskih studentskih društava. »Šumadija« je podržala dotadašnji smjer »Zore« jer je odbacila partikularizam i lokalnu politiku i bavila se narodnim idealima. Društvo je željelo da »Zora« postane političko-društvena revija i da bude pristupačna svim Južnim Slavenima. Srbobran 17/30. XII 1910; 31. XII/13. I, 1910—11. Na poziv zagrebačkih studentskih društava — srpskog »Njegaša« i hrvatske »Prosvjete« — Skerlić je potkraj 1910. održao predavanje omladini u Zagrebu. Srbobran 27. XI/10. XII 1910.

lozinkom: Nejunačkom vremenu uprkos, a u duhu kosovskog mita.¹⁷ Izložbom je dominirao Meštrovićev Kraljević Marko, simbol vjekovima sakupljenog bijesa roblja koji će pogoditi tlačitelje pri uskrснуću Jugoslavena kao nove Nacije. Meštrović je bio uvjeren u misiju Jugoslavena kao jedinstvene nacije, u njene etičke vrednote koje je simboliziralo Kosovo. Car Lazar je izgubio zemaljsko carstvo, ali je zadobio vječno i pokazao Jugoslavenima mistični put »nebesko-zemaljske službe Naciji i čovječanstvu«. Meštrović je vidio u Jugoslavenima mučenike i vojnike cara Lazara. Tako se 1910. predstavio kao umjetnik »našeg celog jedinstvenog neujedinjenog srpskog i hrvatskog naroda« i kao »osvetnička truba«.¹⁸ Kosovski mit uzdignuo je žrtvu pojedinca za »Naciju« na stupanj religioznog čina, pa je, nesumnjivo, pridonio uvjerenju u opravdanost i nasilja da bi se stvorila Nacija kao božje djelo.

Ideja izložbe *Medulića* i Žerajićeva žrtva (1910) postepeno su nosile plodove u omladinskim krugovima. Korak po korak mnogi su hrvatski omladinci počeli napuštati tradicionalne naprednjačke ideje evolucije i sitnog rada u narodu zanošeći se revolucionarnom porukom Kropotkina omladini: »Kad to budemo htjeli, biti će dostatan jedan čas i pravednost će biti izvršena.« Još više mora da ih je impresionirala vizija Borisa Stepnjaka: »On (ruski terorist; M. G.) je lijep, strašan, neodoljivo čaroban, jer on u sebi ujedinjuje dva vrhunca ljudske veličine: mučeništvo i heroizam.«¹⁹

— . —

Istakla sam da je 1910. započeo proces odvajanja naprednjaka i Mladohrvata od njihovih stranaka koje su napuštale svoja dotadašnja načela. Ubrzo su se pokazale posljedice tog »osamostaljenja«.

Kao i 1910. postojale su i 1911. dvije grupe među Mladohrvatima: ona oko lista *Mlada Hrvatska*, koja se postepeno oslobađala utjecaja Ise Kršnjavoga, dok su joj ideolozi bili Josip Matasović i Mile Budak, te Matoševa grupa oko lista *Stekliš*.²⁰ Okvirne težnje bile su im zajedničke: »povratak« starčevićanstvu i otpor protiv ofenzive klerikalizma. U konkretnom programu bilo je, dakako, znatnih razlika.

Mladohrvati su još uvijek slavili »genij« Franka.²¹ No namjera Kršnjavoga da Mladohrvati preuzmu frankovačko stajalište o potrebi bezuvjetne podrške dinastiji i borbenog antisrbizma, ali da ostanu antiklerikalci, morala se izjaloviti. Politički položaj u Hrvatskoj, pa i nesuglasice između omladine i vodstva Frankove stranke, pogodovala su jačanju antiaustrijskog kulta Kva-ternika. Zato su Mladohrvati 1911. najzad raskrstili s Kršnjavijem. Osim toga,

¹⁷ M. Marjanović, Ivan Meštrović, New York 1915; 60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj, Jubilarna izložba, Zagreb 1961. (V. Novak, Početak stoljeća); V. Novak-Oštrić, Društvo hrvatskih umjetnika »Medulić«, 8. retrospektivna izložba moderne galerije, Zagreb 1962.

¹⁸ M. Đurić, Vidovdanska etika, Biblioteka jugoslavenske nacionalističke omladine, sv. 2, Zagreb b. g. (1914); D. Mitrović, Umetnik našeg naroda Ivan Meštrović, Slovenski Jug, 25. XII 1910; Riječki novi list. 10. I 1911.

¹⁹ P. Kropotkin, Omladini, Split 1909; B. Stepnjak, Podzemna Rusija, Zagreb, 1913, 27.

²⁰ Matoš je pisao i u Mladoj Hrvatskoj IV, 1911, 8, 220 i d.

²¹ Mlada Hrvatska 1911, 3—4 (Imendan dra J. Franka).

Mladohrvati su bili skloni i Supilovu utjecaju.²² Drugi mladohrvatski zbor 1911. još je zaoštrio idejni smjer nagoviješten na prvom zboru 1910. Kao i u naprednjaka, i atmosfera Mladohrvata bila je ispunjena nezadovoljstvom protiv »otaca«.²³

Josip Matasović najbolje je formulirao osnovne mladohrvatske koncepcije. Ističući da je pravaštvo jedini nosilac hrvatskog nacionalizma, on je želio obnovu i modernizaciju pravaštva, »radikalniju nacionalističku borbu« koja bi trebala da se koristi svim sredstvima, očigledno, i nezakonitim. Zato idolom omladine postaje buntovnik Kvaternik, uz uvjerene protivnike Austrije Starčevića i Kumičića. Mladohrvati, prema tome, napuštaju ideju o bezuvjetnoj suradnji s vrhovima Monarhije. Pravaški se ciljevi mogu, prema Matasoviću, najbolje postići društvenim preporodom inteligencije i ostalih narodnih slojeva. Utjecaj naprednjačkih ideja na to shvaćanje nesumnjiv je. Upozoravajući na opasnost socijalizma, kozmopolitizma i klerikalizma po hrvatski nacionalizam, Matasović se nije htio zadovoljiti samo odgovorom na temelju hrvatskoga državnog prava »iz pergamen«. Želio je da državno pravo dobije u narodu značaj prirodnog prava nacije na svoju vlastitu državu. Polazeći s tih pozicija Matasović se protivio trijalističkom idealu pravaških struja, tj. nadi da će dinastija reorganizirati Monarhiju i pokloniti Hrvatima za njihovu »vjernost« treću jugoslavensku odnosno velikohrvatsku državnu jedinicu u Monarhiji. Matasović je zapravo postavio na glavu frankovačku koncepciju da treba uraditi sve što dinastija želi pa čak i odustati od nacionalne borbe kada to dinastiji odgovara. Uvjeravao je, naprotiv, da se samostalna hrvatska država ne može pojaviti kao posljedica reorganizirane Monarhije, nego da treba, prije svega, stvoriti uvjete za hrvatsku državu solidnom pravaškom organizacijom u svim hrvatskim zemljama, tj. da samo Hrvati mogu stvoriti svoju državu. Zato je smatrao da je rasprava o državnom sklopu Monarhije »preuranjena«.²⁴

Mlada Hrvatska je, dakako, pozdravila »svepravašku slogu« 1911, tj. pokušaj povezivanja svih pravaških grupacija u Banovini, Dalmaciji, Istri, te Bosni i Hercegovini, no ostala je vrlo rezervirana jer je, očigledno, uočavala presudni utjecaj klerikalizma u tim zbivanjima.²⁵

Za naš je problem bitan stav Mladohrvata prema srpskom pitanju. God. 1911. bilo je, dakako, nemoguće prihvatiti Starčevićovu apsolutnu negaciju

²² Kršnjiavi je u pismu uredništvu »Mlade Hrvatske« oštro osudio kult Kvaternika i vanparlamentarna sredstva u nacionalnoj borbi koja je nagovijestio mladohrvatski program. Mlada Hrvatska IV, 1911, 6, 208—10. On je, osim toga, upozoravao omladinu da se ne odaziva Supilovu pozivu. Mlada Hrvatska IV, 1911, 9, 252 (Klerikalizam i liberalizam).

²³ Mlada Hrvatska IV 1911, 6, 153—5; 7, 202—3; 9, 264—6; (Drugi mladohrvatski zbor u Dubrovniku, Izvještaj o II mladohrvatskom zboru).

²⁴ Mlada Hrvatska IV 1911, 7, 186—193; 8, 231—237. (J. Matasović, Zadaće našeg života); V 1912, 2, 42 (Jos. M-ć, T. zv. utopija).

²⁵ Hrvatska 21. IV 1913 (Čemu mladohrvatstvo?) Uostalom, Mlada Hrvatska se pozivala na poznatu izjavu Karla Luegera, prvaka prijestolonasljednikove Kršćansko-socijalne stranke, o Hrvatima kao »slugama Austrije« i tvrdila je da su klerikalci srcem u Rimu, a glavom u Beču. Mlada Hrvatska IV 1912, 2, 46 (Politika). Odgojeni u duhu Frankova »ličnog kultusa«, omladinci nisu mogli shvatiti da je klerikalizam u Stranci prava logična posljedica Frankove djelatnosti. Oni su, štaviše, zahtijevali povratak na Frankovu taktiku.

srpske nacije. S druge strane, Mladohrvati se, kao protivnici jugoslavenske ideje, nisu mogli založiti ni za suradnju sa Srbima neprijateljima hrvatskoga državnog prava. Osim manje važnih izmjena, oni u suštini nisu odmakli dalje od frankovačkih stavova.

Na njih je očigledno izvršila utjecaj i Supilova polemika protiv Hrvatsko-srpske koalicije, prvenstveno protiv Srpske samostalne stranke na čelu sa Svetozarom Pribičevićem. Supilo se trudio da dokaže kako se srpska politika u Hrvatskoj vodila dotada u protuhrvatskom duhu. Nije, zato, slučaj da je Mile Budak pisao o stavovima Mladohrvata prema Srbima i u Supilovu *Riječkom novom listu*. No treba istaći da mladohrvatsko i Supilovo shvaćanje nije bilo identično. Supilo je, doduše, osuđivao srpsku politiku, ali nije odatle izvodio zaključak da je suradnja sa Srbima nemoguća niti se kolebao u priznavanju njihova nacionalnog imena kao Budak. Naprotiv, on je, polazeći od postulata »novoga kursa«, želio suradnju s njima kao dijelom »našeg dvoimelog naroda«, pod pretpostavkom drugačije srpske politike prema hrvatskom državnom pravu. Budak se izjasnio protiv apsolutnog negiranja Srba u Hrvatskoj »jer ih tu nešto ima«, ali mnogi se nazivaju Srbima a da na to nemaju pravo! No budući da je temelj nacije uvjerenje pojedinaca, Mladohrvati to uzimaju na znanje ali uz ogradu da ne mogu automatski priznati sve pravoslavne Srbima. Očigledno su ih smatrali »pravoslavnim Hrvatima« »koje je dugotrajna velikosrpska propaganda posrbila«. (Ti stavovi neodoljivo podsjećaju na koncepcije bosanskih Srba, napose radikala, prema Hrvatima u Bosni.) Dijelevi Srbe na dvije »rase«, slavensku i »cincarsku« (nesumnjivo pod utjecajem zlokobne Starčevićeve brošure o slavenosrpskoj pasmini), Budak zaključuje da Hrvati nisu isto što i Srbi, ali da su mnogi Srbi »naše« krvi, ističući razlike koje je među njima stvorila zapadna i bizantska kultura. Bratstvo sa Srbima i isticanje »narodnog jedinstva« i složnog rada na kulturnom području dovode do uništenja hrvatskoga nacionalnog obilježja — tvrdio je Budak. Omladina se, dakle, ne protivi ako netko želi da se nazove Srbinom, ali u načelu zastupa nacionalni monizam, pa, prema tome, u hrvatskim zemljama (uključujući Bosnu i Hercegovinu) priznaje samo hrvatsku naciju kao »gospodujuću«. Združeni s naprednjacima, Srbi su jači od pravaša. Zato se Hrvati moraju ekonomski i kulturno organizirati a zatim obračunati sa Srbima kako bi osigurali svoje »gospodstvo« u Hrvatskoj. Budak je žalio što Hrvati ne mogu doći Srbe u apsolutnoj državnoj nezavisnosti i smatra da bi za Hrvate bilo bolje da ni Srbi nemaju svoje države.²⁶

Mladohrvatske ideje objašnjava i brošura: »Riječ mlade Hrvatske« čiji je glavni autor, vjerojatno, Budak (on je i autor mladohrvatske »himne«). Bitno je, dakle, da Mlada Hrvatska, kao »potpuno kristalizovano starčevićanstvo«, smatra sebe antiklerikalnom strujom, »koja respektuje svačije vjersko uvjerenje«, tj. nije ateistička kao napredna omladina, i da želi preuzeti kulturne tekovine ostalih naroda, ako one odgovaraju »postulatu jedinstvene hrvatske kulture«. I u toj prilici se kaže da se Mladohrvati ne odriču »u skrajnjim slučajevima ni drugih sredstava« uz konvencionalnu propagandu putem

²⁶ Mlada Hrvatska IV 1911, 7, 200—202; 8, 223—4. (M. N. Budak, Mladohrvatstvo prema srpstvu i slavenstvu uopće); Riječki novi list 23. I 1912 (Mile N. Budak, Nazori i pogledi pravaških Mladohrvata). Budak je očigledno i pisac članaka o istom pitanju u sarajevskoj Hrvatskoj zajednici 30. VIII, 2. IX 1911.

štampe i organizacije. Budući da se dalje ističe da je đačka omladina uvijek bila pokretač svih preporoda, buna i revolucija, može se pretpostaviti da se pod »drugim sredstvima« pomišlja na metode jednog Kvaternika.²⁷

U listu *Stekliš* (izašla su samo dva broja) A. G. Matoš je sam jasno formulirao svoje ideje, nagoviještene u mladohrvatskom pokretu 1908-10. »Najbolji dijelovi nekadašnjih frankovaca napustiše furtimaške petljanije i pristupiše k nama«, pisao je Matoš. Ističući da *Stekliš* zastupa misao »političkog i kulturnog nacionalizma hrvatskog« Matoš je svoju osnovnu misao izrazio ovako: »Misao, koju je veliki Stari (A. Starčević; M. G.) dospio razraditi i formulirati tek u političkom državnompravnom pravcu naši će omladinci izgraditi i u pravcu ekonomskom i kulturnom. Nismo dogmatici pa ćemo nastojati biti evolucija, napredak starog steklišva. Dok se evolucije kod nas smatraju napuštanjem osnovnih misli, mi smatramo evolucijama proširenje, obogaćivanje i razgranjivanje osnovnog programa. Mi smo starčevićanci, jer nam se misao pravaška, misao hrvatskog nacionalizma čini najmodernija, najšira, najaktuelnija i za život i za našu i narodnu direktivu najkorisnija.« Na zastavi *Stekliša* nalaze se, prema tome, imena Ante Starčevića, Eugena Kvaternika i njegova suborca Vjekoslava Bacha. No bez obzira na svoj kult »buntovnika« Kvaternika, Matoš se iz »praktičnih« razloga ipak držao legalne pravaške ideje. »Dok pravaško hrvatstvo, stojeći na granitnom temelju zakona i kraljevskih zavjernica, može biti gonjeno samo nezakonitim sredstvima, revolucijama odozgo, jugoslavenstvo, ulazeći u područja izvanmonarhijska, može uvijek biti gonjeno kao panslavističko i iredentističko. Naročito iza aneksije Bosne i Hercegovine hrvatska politika nema što tražiti u Jugoslaviji.« Drugim riječima, potrebno je riješiti hrvatsko pitanje bez južnoslavenskih zemalja izvan okvira Monarhije. Iz tog stava logično slijedi da je Matoš smatrao Srbe »najbližom braćom, upravo Hrvatima«, i da ih nije htio priznati »kao poseban narod u zemljama našeg hrvatskog prava kao ni nagodbe« tj. u hrvatskim zemljama te u Bosni i Hercegovini.

Tumačeći uzroke jugoslavenstva naprednjaka Matoš je izjavio: »U časovima kada je Hrvatsku ostavilo toliko hrvatskih sinova, bijaše sasvim naravan psihološki proces, da su očajne i utopističke mlade duše, zdvojivši o Hrvatima, našle u jugoslavenstvu nadu spasa. Mi to bolno shvaćamo i zato želimo prije u omladini dići vjeru u sebe, u hrvatski narod, u naše pravo.« Osuđujući naprednjake zbog shvaćanja da su Jugoslaveni jedan narod s istim političkim interesima, ponovo je isticao da su Jugoslaveni »slični« narodi s raznim, često suprotnim političkim interesima, »sa kojima možemo, ali u današnjim prilikama nikako ne možemo imati zajedničke narodne politike«.²⁸ »Bude li dobar nepomirljiv Hrvat«, pisao je, »stekliš će tim samim biti dobar Jugoslaven.

²⁷ Riječ mlade Hrvatske, Hrvatskom djaštvu i svemu narodu posvećuje Starčevićanska mladost, Zagreb 1911. Za ocjenu mladohrvatskog pokreta važan je njegov odjek u Bosni i Hercegovini. Pozdravili su ga omladinci povezani s Hrvatskom narodnom zajednicom dra Nikole Mandića, protivnicom nadbiskupa J. Stadlera. Neki su Mladohrvati bili izbačeni iz travničke isusovačke gimnazije. Hrvatska zajednica 18. XI 1911; 3. II, 10. II 1912; Riječki novi list 4. II 1912 (Ivan Žilić) predsjednik Mladohrvatskog saveza (Travničkim jezuitima).

²⁸ Napadajući naprednjake zbog toga što negiraju zasebnu hrvatsku narodnost u korist »utopijskog jugoslavenstva«, on im je napose zamjerao što su u Hrvatskoj »nagodbeni praktičnjaci« i »realiste«, a u Beogradu i Sofiji »imperijalistički sanjari«.

Ili zar je Hrvatska odista negacija jugoslavenstva ili obratno?« Iz tih se riječi može razabrati da Matoš smatra borbu za oslobođenje i ujedinjenje Hrvatske korisnom za sve Jugoslavenene.

I u *Steklišu* Matoš zastupa svoju ideju oslona na »zapadnjačku« kulturu, napose na »latinski besmrtni genij«, protiv »germanskog neprirodnog upliva«, te ističe: »Ako i nismo politički Slaveni i Jugoslaveni, budno ćemo i simpatično pratiti pojave slavenskih kultura, naročito blizanačke slovenačke i srpske književnosti, iste sa našom istovjetnošću izraza«. ²⁹ U nekrologu Augustu Harambašiću u *Mladoj Hrvatskoj*, on je još jasnije izrazio tu misao. »Pravaštvo je u njemu (u Harambašiću; M. G.) od maglovitog, neostvarljivog jugoslavenstva prihvatilo ono, što se dađe realizovati, naime kulturno zbliženje i kulturnu zajednicu Južnih Slavena, ne mimoilazeći u tom poslu Bugare na korist Srba, kako se to danas kod nas čini«. ³⁰

Najzad, Matoš je u svom programu osudio i klerikalnu omladinu. »Stranka jedne konfesije, pa bila ona i katolička, ne može biti stranka čitavog jednog raznovjerskog naroda, kao što ni hrvatski radikalizam ne može biti krinkom za ropsko služenje sistemu« (tj. u franko-klerikalne struje). Priznavajući naprednoj omladini iskren opozicijski osjećaj (za razliku od Radića i Supila) on se distancira od njene ideje »Kulturkampf«, tj. od ateizma i programa odvajanja crkve od države, jer smatra da je puku potreban religiozni odgovor. ³¹

U uvodu svojoj zbirci: »Naši ljudi i krajevi« Matoš je sažeo tragediju svoje političke borbe riječima: »Osnovna misao mog novinarenja bijaše hrvatski slobodoumni zapadnom čistom kulturom potencirani individualistički nacionalizam. Iza iskrene mučne i nezahvalne borbe doživljam, kako glavni prestavnici našeg pravaštva, u načelu skroz liberalnog i tolerantnog, zaplivaše u reakciju mutnih jezuitskih voda. Liberalni nacionalizam pretvara se u reakcionarstvo konfesionalne rimske politike. Kod te tragične činjenice pada mi iz ruke pero, pero posljednjeg pravaškog liberala, ma da nikada neće iznevjeriti slobodne hrvatske misli i misli slobodne Hrvatske.« ³² Matoš se zaista mogao smatrati posljednjim pravaškim liberalom. Mnogi mladi intelektualci koji su ga slijedili nisu se više mogli zaustaviti niti u okviru Matoševa liberalnog i »očišćenog« pravaštva; oni su ga morali sasvim napustiti.

Na svaki način treba istaći da je Matoš u toku svojih lutanja, bezizlazno zapleten u brojne proturječnosti hrvatskih prilika i svog neurednog života, stalno i dosljedno zastupao tradicionalne pravaške ideje u »modernom« ruhu.

Često poezija govori više od političkog programa. Iako je kao »artist« i u *Steklišu* isticao da mu je »savršena forma« jedini umjetnički ideal, tj. odbacivao je tendencioznu političku književnost, Matoš nije mogao odoljeti

²⁹ Stekliš, Glasilo starčevićanske omladine, 1911, 1 (A. G. Matoš, Stekliš).

³⁰ Mlada Hrvatska 1911, 8, 221. (A. G. Matoš, A. Harambašić).

³¹ Matoš je u »Steklišu« pisao političke epigrame protiv raznih političkih ličnosti, od Supila i Radića do Tomašića. Zanimljivo je, međutim, da je »Stekliš« donio i članak prononsiranog klerikalca Kerubina Šegvića. To upućuje na eventualnu vezu sa strankom Mile Starčevića čiji je on bio član.

³² Matoš, Sabrana djela III, 201.

a da ne da oduška svom srcu u jednoj lijepoj pjesmi o Kvaterniku.³³ Težište pjesme je u činjenici da je Kvaternik u svojoj buni bio sam, a pravaška bi omladina trebala da spere tu sramotu i da spremi hrvatski narod za provođenje njegova djela u život, tj. za samostalnu hrvatsku državu. Kada je stvarao tu pjesmu, Matoša su već napuštali njegovi najtalentiraniji sljedbenici Tin Ujević i Krešo Kovačić. Da li je slutio da će im Kvaternik postati simbol — ne za oživotvorenje posebne hrvatske države nego Jugoslavije, u času kada se sretnu integralna starčevićanska i integralna jugoslavenska ideja? Nije mogao pomišljati ni na to da će u to ime pucati na komesara Cuvaja jedan drugi sljedbenik njegova kruga — Luka Jukić.

Prema Kovačićevu svjedočanstvu, Ujević se već poslije aneksije Bosne i Hercegovine, tj. u vrijeme veleizdajničkog i Friedjungova procesa, počeo kolebati u svom vatrenom pravaštvu. Razočarao ga je i nedosljedni antiklerikalizam *Mlade Hrvatske*. Čini se da već u grupi oko *Grabancijaša* nije bilo sloge. Žerajićev čin je možda bio prekretnica u njegovu idejnom razvoju. Pri ocjeni utjecaja Žerajićeve atentata na pravašku omladinu treba napose istaći tadašnje uvjerenje da je Marijan Varešanin, bosansko-hercegovački poglavar na koga je Žerajić pucao, bio svojevremeno odgovoran za Kvaternikovu pogibiju. Zato je mladom Ujeviću bilo dosta Franka i pravaškog »fiškalizma«, tj. mešetarenja s vrhovima Monarhije, »dok Srbi pucaju i osvećuju i pravaške revolucionare«.³⁴ Istina je, doduše, da kod Matoša koga je Ujević slijedio, nije bilo ni traga frankovštini. No Ujević nije više 1911. mogao prihvatiti Matoševe koncepcije. Uzmemo li u obzir njegov kasniji razvoj, možemo pretpostaviti kojim se Matoševim stavovima mogao napose protiviti. Negacija postojanja srpske nacije u Hrvatskoj vjerojatno mu se činila anahronizmom nakon toliko decenija snažno izražene srpske nacionalne individualnosti. Otpor protiv političke suradnje sa Srbima, prije svega zbog dotadašnje srpske politike u Hrvatskoj, nije za njega više dolazio u obzir. Tâ nisu li omladinci osuđivali i kompletnu stariju generaciju hrvatskih političara? I nije li velik dio srpske omladine također tražio nove putove? Probiju li se, dakle, omladinske ideje, suradnja Hrvata i Srba bila bi logična posljedica. Nesumnjivo, Ujević nije mogao prihvatiti ni Matošev kruti pravaški državnopravni stav. U čemu je bila stvarna razlika u progonjenju »ilegalnog« jugoslavenstva i »legalnog« pravaštva? Zar nije iskustvo pokazalo da u Monarhiji ne odlučuje ni državno ni prirodno pravo nego pravo jačeg? Zar nije bilo očigledno da u Monarhiji može bez represalija napredovati samo franko-klerikalna struja a ona je bila sušta negacija iskonskog pravaštva. Probijala se, dakle, misao da je u Monar-

³³ *Epitaf bez trofeja*

Tu leži Div
Naš stid i sram
Što bješe kriv
Jer bješe Sam.

Taj soko siv
Svog doma plam
I sad je živ
I vođa nam.

U jarku trune, poput crkle strvi
On, što nekim bješe Eugen Prvi,
Kraljevina i Sloboda naša,
A kraj njega cvili ljuta rana,
Buntovnička, zla, neoplakana
Na surci Bacha, djaka Grabancijaša.

³⁴ Krešimir K o v a č i ć, Tin Ujević i Jukićev atentat, *Mogućnost* 1956, 11, 862—6.

hiji nemoguće rješenje hrvatskog pitanja, a samim tim se morala nametati želja za oslonom na Jugoslavene, prije svega na Srbe.

Ujević i Kovačić su već 1911. počeli govoriti o putu u Beograd radi upoznavanja srpskih prilika. Čini se da je upravo zbog te njihove želje došlo do loma između Matoša i Galovića te drugih omladinaca s jedne strane i Ujevića i Kovačića s druge. U toj dvojici mladića već je tinjala misao koju je najjasnije, nešto kasnije, izrazio Jovan Skerlić. Dok su Mladohrvati bili uvjereni da njihova struja predstavlja evoluciju i proširenje Starčevićevih ideja, Ujević i Kovačić su pomišljali na »dovršenje« te evolucije, tj. na podizanje Starčevićeve ideje na novi stupanj na kojem bi se srela s unitarističkom jugoslaven-skom idejom. Nije li Starčević obuhvaćao sve Južne Slavene pod hrvatskim imenom? Ako su Južni Slaveni zaista jedna nacija, nije li onda razlika između velikohrvatske i jugoslavenske unitarističke ideje samo u imenu? Bila je to iluzija, koja je izvršila snažan utjecaj na dio Mladohrvata 1912.

Pišući o odnosu Starčevića i Kvaternika prema »narodnom jedinstvu«, Kovačić je već na početku 1912. konstatirao zbrku pojmova u vezi s hrvatsko-srpskim odnosom. Neslaganje u političkoj taktici hrvatskih i srpskih stranaka ne može biti argument protiv »narodnog jedinstva«. Osuđivao je pravaše koji su tvrdili da su Srbi zapravo Hrvati, ali i to da su ipak drugi narod! (To se dobro vidi kod Budaka.) No Starčević i Kvaternik smatrali su cijeli narod od Triglava do Timoka jednim — hrvatskim narodom. Ističući da su svi hrvatski i srpski »nacionalisti« u prošlosti priznavali narodno jedinstvo, a da se nisu slagali samo u imenu, on je uzviknuo: »A najviše škodi nama Hrvatima i Srbima baš to, što smo pre više ime a pre malo narod.«³⁵

Uostalom, Ujević je već potkraj 1911. pisao u duhu hrvatskosrpske unitarističke ideje. U povodu jednog članka Dimitrija Mitrinovića o srpskoj umjetnosti na međunarodnoj izložbi u Rimu, u koju je uklopio i Meštrovićev opus, hrvatska ga je štampa žestoko napala zbog velikosrpske koncepcije. Ujević je ustao u obranu Mitrinovića tvrdeći za njega da je mnogo »hrvatskiji« od svojih protivnika. On je nazvao srpskom umjetnost Vidovdanskoj hrama a nije samog umjetnika proglasio Srbinom. Uostalom, pisao je, Mitrinović se smatra Hrvatom kao i on sam Srbinom, upravo zato što je Hrvat. Ujević je zbog »antihrvatstva« optužio hrvatsku štampu jer je tvrdila da su Hrvati i Srbi dva naroda umjesto dva dijela jednog naroda. On se odlučno založio za oblikovanje jedne srpskohrvatske svijesti i jednog hrvatskosrpskog narodnog tijela.³⁶

Sve tri spomenute pravaške struje: ona, koja se praktično kreće u frankovačkim okvirima, uz prve skromne korake izvan nje; ona, koja je već napustila frankovštinu i traži nove putove ne prelazeći okvire tradicionalnog pravaštva; i najzad, ona koja je počela prelaziti te okvire — nalaze svoje pristaše među omladinom sve do rata.

— . —

³⁵ Jug (Zvono) 3, 1. II 1912. Milan Marjanović je već na početku 1911. pisao o »katarzi« preobrazbe ideje ekskluzivnog hrvatstva u ideju o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. Riječki novi list 5. III 1911. (Hrvatstvo i jugoslavenstvo u kulturi).

³⁶ Zvono 25. XI 1911 (Ujević, Grudobran Hrvatske); Tin Ujević, Sabrana djela X, Zagreb 1966, 9—12.

Vezujući se uz Koaliciju, Hrvatska je napredna omladina pod Novakovim vodstvom doživjela potpun slom. Program samostalne omladinske organizacije nije se mogao oživotvoriti. Djelatnost joj se uglavnom svodila na borbu za većinu na zagrebačkom sveučilištu, tj. u Hrvatskom akademskom potpornom društvu, koju su naprednjaci imali od 1901. No potkraj 1911. pobijedili su ih Mladohrvati. Napredna je omladina ostala bez kompasa; čak je i *Hrvatski đak* prestao izlaziti. Nezadovoljstvo je u omladinskim redovima raslo. Glasovi za preokretom postali su sve jači, napose među Dalmatincima. Već na početku 1911. oni su se sukobili sa zagrebačkim vodstvom Hrvatske napredne omladine. Ističući aktivnost dalmatinske omladine, napose srednjoškolaca, Matej Koščina je u *Riječkom novom listu* napao neaktivnost zagrebačke grupe, koja u dalmatinskoj omladini gleda samo kolportere svoga lošeg lista.³⁷

Napokon je došlo do sastanka hrvatske i srpske napredne omladine u Splitu, u kolovozu 1911. »Masa« koja je iza toga stajala bili su zapravo dalmatinski srednjoškolci i studenti, no sudjelovali su i zagrebački i drugi predstavnici tako da je zbor bio posjećeniji od onog 1909. na Trsatu. Pripreme su tekle u znaku obnove Janušićevih ideja. No program, koji je sastavljen na samom zboru, a ne od grupe omladinaca prije toga kao 1909, nije se više kretao u okviru Janušićevih koncepcija. Bio je to službeni program »pojačanog« ili »radikalnog« naprednjaštva.

Na prvom mjestu u zaključcima stajala je izjava protiv klerikalizma koji nastoji »da građansko društvo podvrgne svojoj izravnoj zapovijedi u svrhu obnove sredovječnog duševnog i političkog crkvenog gospodstva propašću naroda«. Pri tom se kritizirala Hrvatska pučka napredna stranka u Dalmaciji zbog svog mlakog antiklerikalizma i zahtijevala energičnija djelatnost na političkom, socijalnom i kulturnom području.

Postavljanje antiklerikalizma na prvo mjesto nametale su prilike u Dalmaciji. Godinu dana prije svećenstvo se en bloc pridružilo Stranci prava. Najžešći klerikalci u njegovim redovima, na čelu s Antom Alfrevičem, sljedbenikom ideologa konzervativnog klerikalizma, krčkog biskupa Antuna Mahniča, koristili su se pravaštvom u žestokoj ofenzivi protiv svih dalmatinskih političkih grupa. Napose su bili aktivni u srednjim školama. Uostalom, kao što sam već istakla, klerikalizam je prodirao i u banovinskoj Hrvatskoj u okviru priprema za pravaški blok, oruđe budućeg vladara Franje Ferdinanda.³⁸ U zaključcima su se predviđale i posebne antiklerikalne organizacije koje bi se suprotstavile već postojećim klerikalnim organizacijama.

³⁷ Zanimljivo je da Koščina napose zamjera »Hrvatskom Đaku« što je objavio pjesme »zagriženih frankovaca« Ujevića i Kovačića. *Riječki novi list* 16. II, 19. II 1911. U jednom članku, čiji je pisac vjerojatno Ante Lekčević, konstatira se da je »Hrvatski Đak« nesposoban da okupi Hrvatsku naprednu omladinu jer je velik dio zavolio »Zoru«. Zato predlaže sastanak hrvatske i srpske napredne omladine. *Riječki novi list* 25. II 1911.

³⁸ M. Gross, Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici, Zbornik u povodu 900-godišnjice Šibenika (predan u štampu g. 1967.)

M. Gross, Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage, Oesterreichische Osthefte 1966, 4, 277–299, i Hrvatska politika veliko-austrijskih krugova oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, Časopis za suvremenu povijest 1970, II.

Cini se da je upravo klerikalna ofenziva u školama potakla kao reakciju naprednjački pokret srednjoškolaca. Naprednjak 10. V 1912 (A. Bego, Klerikalizam u školi); Krznarić, n. dj., 20–21.

U Splitu je preuzeta formulacija sa zбора Hrvatske napredne omladine na Trsatu, pa je ponovo istaknuto da je Hrvatska i Srpska napredna omladina samostalna i nezavisna skupina kulturnog značaja koja se ne upliće u dnevnu politiku i ne angažira se za pojedine političke stranke.

Treba istaknuti da je Hrvatska napredna omladina dotada istupala zasebno, iako u suradnji sa srpskom omladinom. U Splitu se prvi put pojavila *Hrvatska i Srpska napredna omladina* kao jedinstvena grupa i izjasnila se za srpskohrvatsko narodno jedinstvo. Valja, međutim, konstatirati da je Srba bilo malo, pa je zagrebačko srpsko studentsko društvo *Njegoš* kasnije zamjeralo predstavnicima hrvatske omladine što su istupili u Splitu i u ime srpske omladine, ali se složilo s proklamacijom »narodnog jedinstva Srba i Hrvata.«³⁹

U zaključcima zбора govori se o radu hrvatske i srpske napredne omladine koji »ima biti u svemu jedan jedinstveni rad«. Pri tom je formulirana osnovna koncepcija koja obilježava »pojačano« naprednjaštvo. »H. S. N. O. želi da hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo dođe do jasnog i jakog izražaja ne samo na književnom polju, nego još više na društvenom, prosvjetnom i gospodarstvenom; zato žali, što na tim poljima narodnog života Hrvati i Srbi žive posebnim odvojenim životom. H. S. N. O. traži od hrvatske i srpske inteligencije da poradi i stvori pretpostavke da se postojeće hrv. i srp. gospodarske, prosvjetne i slične institucije stope, a nove da budu zajedničke za Hrvate i Srbe, da se tako i u tom pogledu provede i ostvari narodno jedinstvo.« Istakla sam da izjave Hrvatske napredne omladine do 1910. sadrže samo elemente hrvatskosrpske unitarističke ideje i da su više odraz naglašene potrebe uske suradnje Hrvata i Srba. No izjava splitskog omladinskog zбора nosi izrazit pečat unitarističke hrvatskosrpske ideje, karakteristične za »pojačano« naprednjaštvo, tj. misli o postepenom stapanju Srba i Hrvata u procesu koji bi započeo spajanjem postojećih zasebnih hrvatskih i srpskih ustanova a na kraju evolucije završio potpunim »narodnim jedinstvom«. Radi se, dakle, o tipičnim naprednjačkim metodama postepenog, „sitnog” i „realitičkog” rada.

Omladinski je zbor htio pokrenuti organizaciju koja bi obuhvatila omladinu u svim pokrajinama Monarhije gdje žive Hrvati i Srbi.⁴⁰ Odobrena je odluka o izdavanju lista s »bojovno propagandističkim« sadržajem koji bi

³⁹ Srbobran 25. X (7. XI) 1911. Treba napomenuti da je srpska omladina bila vrlo povezana sa Srpskom samostalnom strankom i da je, bez obzira na deklaracije o odbijanju svakodnevne političke borbe, jedan njen dio bio stalno aktivan u sukobima samostalaca i radikala. Uredništvo »Srbobrana« je već 1908. nastojalo da omladinu veže za sebe i da preko posebne rubrike »Omladinski glasnik« (izlazio je svake nedjelje od 13/26. X do 8/21. XII 1908) utječe na srpsku omladinu. Pri tom treba napose istaći da su se polemike između samostalaca i radikala vodile oko srpsko-hrvatskih odnosa. Tvrdnjama radikala da su Srbi i Hrvati dva naroda s protivnim interesima (pri čemu su Hrvati manje vrijedni kao nacija) Svetozar Pribićević se u nizu članaka u »Srbobranu« (pod naslovom »Jedan ili dva«) izjasnio za »narodno jedinstvo« Srba i Hrvata s argumentima koje su samostalci zastupali u cijelom predratnom razdoblju, a prihvaćala ih je i omladina.

⁴⁰ U glavnom odboru u Zagrebu bili bi predstavnici pokrajinskih i pojedinih sveučilišnih odbora. Štaviše, bio je određen i rok do kojeg je trebalo provesti organizaciju.

donosio beletristiku samo »u koliko je tendenciozna«. Napose je istaknuto da list mora imati rubrike »kulturna borba« i »narodna samoobrana«. ⁴¹

Organizacija Hrvatsko-srpske napredne omladine nije se mogla provesti u život. Zbog dominantne uloge Dalmatinaca, na koje nisu mogli utjecati, predstavnici Koalicije sumnjičavo su gledali na te pokušaje. Bili su uvjereni da iza omladine stoji njihov neprijatelj Supilo. On je, doista, podupirao omladinu u svom listu, no, očigledno, nije bio inicijator novog pokreta. Averzija Koalicije prema Supilu bila bi već dovoljna da se spriječi nova organizacija. No kada je, prema splitskim zaključcima, počeo izlaziti *Val*, koji je prelazio okvire splitskog programa, mnogi se naprednjaci u Zagrebu, Beču i Pragu nisu mogli složiti s tim idejama. Tako jedinstvena studentska organizacija nije mogla uspjeti i bez obzira na utjecaj Koalicije.

»U našim organizacijama treba da se zametne onaj val, što će zapljusnuti našu zemlju i osvježiti naš narodni život«, pisao je *Val* koji se pojavio u Zagrebu 1. listopada 1911. Vladimir Čerina, Oskar Tartaglia i Matej Koščina dali su mu lik koji nije odgovarao »pojačanom« naprednjaštvu. List se, doduše, još djelomično kretao unutar naprednjačke frazeologije, no duh kasnije nacionalističke omladine bio je u njemu očigledan, a bio bi svakako još jači da *Val* nije bio izložen zapljenama i progonima. Osnovna su obilježja *Vala*: odlučna formulacija srpskohrvatske unitarističke ideje na kulturnom i političkom području aluzijama o potrebi revolucionarnog stvaranja Jugoslavije, i ogorčena optužba protiv »očeva«.

»U narodnom smo pogledu nacijonaliste, ali ne šoveni«, pisao je *Val*. »Naša je narodna misao hrvatsko-srpska, naša nacijonalnost srpsko-hrvatska. Naš nazor o svijetu nije dogmatičan ni vjerski. Osnovan je na znanstvenim zasadama. Kao skupina smo areligiozni.« Izjavivši da *Val* predstavlja evoluciju naprednjaštva, list je isticao da pred omladinom postoje posebni zadaci. Kao glasnik hrvatske i srpske, srpske i hrvatske omladine, *Val* propagira načelo narodnog jedinstva kako ga shvaćaju »mladi i najmlađi«. »Naš je cilj stvoriti mladu, modernu, slobodoumnu, revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim stranama.« Pri tom je *Val* spomenuo da je za neke srpskohrvatsko jedinstvo aksiom a za neke ne, anticipirajući, na taj način, jednu od osnovnih dilema nacionalističke omladine. ⁴²

Unitarističku ideju grupe oko *Vala* jasno je izrazio Matej Koščina u *Slovenskom Jugu*. Osuđujući stavove starije generacije, on je, zaključio: »Jednom reči, pod narodnim jedinstvom naša starija generacija razumeva samo slogu, zajednički rad i dobre odnose.« No, prema njegovu shvaćanju, »Srbi bi se, na neki način, imali izgubiti u Hrvatima, a Hrvati u Srbima. Moralo bi nestati bez traga svakog dualizma.« Posljedica bi bila brisanje obaju imena; ostalo bi samo jugoslavensko. ⁴³ *Val* ne ističe jugoslavensku unitarističku ideju

⁴¹ Zaključke sastanka objavio je u cijelosti Naprednjak 25. VIII 1911. Vidi i Slobodu, 12. VIII 1911 te članke Mateja Koščine u Riječkom novom listu 17. VIII 1911 i u Slovenskom Jugu 11. IX 1911.

⁴² *Val* 1, 1. X 1911 (Naša riječ).

⁴³ Uredništvo »Slovenskog Juga« nije se složilo s tim stavom. Konstatiralo je, naprotiv, da čovjek može biti iskren član jednog naroda — srpskog i hrvatskog — a uz to ostati dobar Srbin odnosno Hrvat. »Ne treba jedinstvo shvatiti suhoparno, teorijski, jašući na principima, nego realno, praktično, kao i ostali život. Zašto tražiti jedno ime, jedno pismo, jedna društva itd.? Možemo mi biti jedni i bez toga, a sa

koja bi osim Srba i Hrvata obuhvaćala Slovence i Bugare. On propagira samo srpsko-hrvatski unitarizam varirajući izraze »srpskohrvatski« i »hrvatskosrpski« kako bi naglasio da je to za nj jedno te isto.

I prije izlaska *Vala* napredna je omladina manifestirala svoje nezadovoljstvo s politikom starije generacije, ali nije bila spremna da je se sasvim odreče. *Val* je tom nezadovoljstvu dao novi kvalitet u obliku žestokih optužbi, nebiranim riječima, protiv neuspjeha »otaca«, njihova činovničkog mentaliteta i fraziranja, protiv inteligencije, koja samo markira borbu. Svima njima *Val* prijete »revolucijom« koju priprema nova inteligencija da bi postigla slobodu i napredak. Sa stranica *Vala* potpuno je nestalo isticanje »sitnog«, postepenog rada svojstvenog naprednjaštvu koje je bilo naglašeno u splitskim zaključcima. No grupa oko *Vala* nije otvoreno osuđivala naprednjačke metode. Može se, štaviše, pretpostaviti da ona nije bila složna u tom pitanju.⁴⁴

Razumije se da je *Val* djelovao kao šok na naprednjačke studente i srednjoškolce. Napose u Dalmaciji čitali su ga bez daha. *Val* se nesmetano širio u banovinskoj Hrvatskoj, čini se i u Bosni i Hercegovini, dok mu je za austrijski dio Monarhije uzet postdebit. Protiv lista ustali su, prije svega, dalmatinski klerikalci, i mnogi su srednjoškolci stradali zbog njegova čitanja. No *Val* nije prestao izlaziti samo zbog progona, nego i zbog otpora srpskih i hrvatskih naprednih studenata u Zagrebu. Srpski su studenti osudili *Val* što je ustao protiv svih političkih stranaka. Oni su prihvaćali omladinsku organizaciju, nezavisnu od političkih stranaka, ali su željeli da ona simpatizira s onim strankama koje se izjašnjavaju za srpskohrvatsko jedinstvo, tj. s Koalicijom.⁴⁵ Na zajedničkom sastanku, zagrebačko hrvatsko studentsko društvo *Prosvjeta* i srpsko *Njegoš* osudili su *Val* s izjavom da to nije organ hrvatske i srpske napredne omladine.⁴⁶ Oni su htjeli oduzeti list dalmatinskim omladincima. No to bi značilo da bi se pretvorio u organ Koalicije. Koščina je s ogorčenjem tvrdio da se zagrebačka omladina razlikuje od svojih »otaca« samo po godinama. Čerina, glavni urednik *Vala*, nadao se da će se on moći dalje izdavati »na moru«.

Organ Koalicije prikazali su Supila kao inicijatora radikalno-naprednog pokreta i *Vala*, dok su nosioci pokreta tvrdili da su pokretači bili dalmatinski

dva imena, sa dvojakim društvima itd. Naročito je prerano zahtjevati stapanje svih naših prosvetnih i privrednih društava u zajedničke ustanove, kada se misao jedinstva još uvek tako pogrešno shvaća na mnogo strana u našem narodu, kada se veći deo Hrvata još uvek zanosi negiranjem srpstva i službom Rimu i Beču, koji su smrtni neprijatelji Slovenskog Juga! Izmenimo najpre u tome pravcu mišljenja koja postoje danas, sve ono drugo doći se lako i brzo.« Slovenski Jug 20. XI 1911 (M. Koščina, Narodno jedinstvo i hrvatsko-srpska napredna omladina). Djelomično preštampano kod V. Novaka, Antologija jugoslavenske misli i narodnog jedinstva (1390—1930), Beograd 1930, 604—7.

⁴⁴ Koščina je napadao naprednjake u Banovini zbog fuzije, a one u Dalmaciji zbog mlakog antiklerikalizma, dok je Tartaglia konstatirao da su naprednjaci krivi za smrt naprednjaštva. *Val* 1, 1. X, 2, 15. X 1911 (M. Koščina, Naš klerikalizam i naš antiklerikalizam; O. Tartaglia, Naprednjaštvo i »naprednjaštvo«).

⁴⁵ *Srbobran* 25. X (7. XI), *Riječki novi list* 10. XI 1911. Prihvaćajući splitske zaključke srpska je omladina ipak osudila činjenicu što je splitski zbor donio odluke i u ime srpske omladine, koja tamo gotovo i nije bila zastupana, i što je »*Val*« trebalo izdavati uglavnom samo latinicom.

⁴⁶ *Riječki novi list*, 6. XII, 7. XII 1911 (M. Koščina, Zagrebački »naprednjaci« i — »*Val*«; V. Čerina, Raskol u hrvatskoj i srpskoj naprednoj omladini).

srednjoškolci.⁴⁷ Supilo je pozdravio *Val*. Bilo mu je, dakako, najvažnije što list želi emancipirati omladinu od Koalicije koja je dovela do sloma »naše nezavisne narodne politike«. Njemu je odgovarala naglašena osuda svih političkih stranaka. Želio je da se središte omladinskog pokreta, zajedno s listom, premjesti na Sušak. No, kritizirao je *Val* što posvećuje gotovo isključivu pažnju anti-klerikalnoj djelatnosti a ne bavi se dovoljno općenitim »narodno-političkim« pitanjima. Upozoravao je omladinu da se ne povodi toliko za Zapadnom Evropom, gdje su narodi već slobodni, dok Hrvatska tek treba da stekne svoju slobodu. Komentirajući poraz Hrvatske napredne omladine na zagrebačkom sveučilištu kao posljedicu njene veze s Koalicijom, Supilo je istaknuo da pitanje: jesu li Srbi i Hrvati jedna ili dvije nacije, nije kulturno, kako to misli omladina, nego etničko. Po njegovu uvjerenju, srpskohrvatsko jedinstvo samo po sebi ne može biti politički program. On smatra da svaka politička struja »niti involvira niti eliminira narodno jedinstvo Srba i Hrvata«. Važno je, dakle, da se uz »etničku konstataciju« vezuju kulturne, državnopravne i realističke ideje i metode »novog kursa«. Zato on želi da se Hrvati založe za ravnopravnost Srba u Hrvatskoj a Srbi za državnopravni program slobodne Hrvatske.⁴⁸ Između ostaloga, i taj članak pokazuje da se Supilove ideje razlikuju od shvaćanja »valovaca«. On nije mogao izaći iz okvira »novoga kursa«, čiji su suštinski dio bile naprednjačke metode postepenosti, »sitnog« rada, parlamentarizma i zakonitosti, dok je *Val* već kretao prema shvaćanju o rješavanju nacionalnog pitanja »revolucionarnim« putem, pri čemu zasebna borba za samostalnu hrvatsku državu nije mogla doći u obzir ni kao put prema kasnijoj zajedničkoj jugoslavenskoj državi. A upravo to je želio Supilo. Karakteristično je, uostalom, da je *Val* opovrgnuo tvrdnju Supilova lista da je on nastavak Janušićeva pokreta. Supilo je možda shvaćao naivnu revolucionarnu frazeologiju *Vala* samo kao izraz mladenačke egzaltacije.

U svom članku: »Mi i politika«, koji je dao povod žestokoj kampanji Koalicije i zagrebačke studentske omladine protiv *Vala*, Matej Koščina je reagirao na Supilovo upozorenje da se omladina ne bavi narodno-političkim problemima. Priznao je da je ta primjedba djelomično ispravna i oborio se na Koaliciju s tvrdnjom da su Supilove optužbe protiv nje istinite. Žestoko je napao i dalmatinske naprednjake na čelu s Josipom Smodlakom. Ističući da je oportunistička »taktika« alfa i omega »naše« politike, smatrao je zadatkom *Vala* da omladinu od toga sačuva. Jedini izlaz prema pravoj nezavisnoj politici je put koji pokazuje Supilo: antidualizam, slobodoumlje, antiklerikalizam i narodno jedinstvo Srba i Hrvata, a tim se putem može krenuti samo uz odgoj pravih ljudi.⁴⁹ Taj je članak potencirao pokušaj pobornika Koalicije da *Val* oduzmu Supilovim pristašama. Deklaracija *Vala* za Supila može se protumačiti činjenicom da su njegovi pokretači gledali u Supilu jedinu potporu, a budući da nisu javno raskrstili s metodama »novoga kursa« i radikalnog naprednjaštva, oni su bili skloni da se povežu s mučenikom Friedjungova procesa i odlučnim, poštenim borcem protiv stanja koje su i sami mrzili. Uostalom, Koščina, čini se, nije bio »revolucionar« kao Čerina i Tartaglia. Kasniji sukobi među omla-

⁴⁷ Riječki novi list 9. XII 1911.

⁴⁸ Riječki novi list 31. X (Nekoji izstupi), 15. XI 1911 (Akademska omladina u Zagrebu).

⁴⁹ Val 4, 15. XI 1911 (M. Koščina, Mi i politika).

dinom pokazuju da je on ipak ostao u okviru radikalnog naprednjaštva koje se moglo dobro uskladiti s metodama »novoga kursa«.

U vezi s događajima oko izlaženja *Vala* jasno su se iskristalizirale tri omladinske struje: 1. »paktaško« naprednjaštvo pod utjecajem Koalicije (koja je sklopila pakt s Tomašićem), koje je de facto napustilo tradicionalne naprednjačke ideje; 2. radikalno ili pojačano naprednjaštvo, koje je zastupalo potrebu omladinske organizacije neovisne od političkih stranaka, unitarističku hrvatskosrpsku ideju, koju je trebalo ostvariti metodama »sitnog«, postepenog rada i borbeni antiklerikalizam; ove prve dvije struje ne mogu se odijeliti posve oštrom granicom; 3. »Valovci« ili »revolucionarni nacionalisti« koji su željeli postići hrvatskosrpski unitarizam revolucionarnim putem.

Potkraj 1911. i na početku 1912, pobjeda radikalnog naprednjaštva bila je logična. »Pokretaši« i »Srbobranovci« (prema nazivu glavnih organa Koalicije) suviše su se kompromitirali svojom neaktivnošću i neuspjesima, a uvjeti za širenje revolucionarnih ideja nastali su tek poslije đačkog štrajka na početku 1912. Da bi se ogradili od omladinaca, sljedbenika Koalicije, koji su na splitskom zboru primili radikalno naprednjaštvo na riječima, »valovci« su predlagali naziv »Jugoslavenska revolucionarna omladina«. Tome se protivila praška hrvatska studentska omladina, koja je istakla potrebu »hrvatskog nacionalnog radikalizma u smislu narodnog jedinstva Hrvata i Srba« te izrazila želju da se *Val* izdaje u Pragu, protestirajući protiv progona lista i njegovih čitalaca. Praška omladina nije vidjela potrebe da se promijeni ime radikalno-napredne omladine samo zbog razgraničenja s omladinom koja se nalazila pod utjecajem Koalicije. Kao i Supilo i riječki omladinci, Pražani su željeli da *Val* zastupa smjer koji bi bio nastavak Janušićevih ideja te omladinskih zborova na Trsatu i u Splitu. No oni su bili protiv Supilove želje da se *Val* izdaje u »provincijskom« gradu Sušaku. Željeli su da to bude u Pragu, i filijalama u Zagrebu i Splitu. Praška hrvatska omladina se zalagala za sporazum *Zore* i *Vala*, iako se nije potpuno slagala sa smjerom ni jednog ni drugog lista. Osuđujući naziv »jugoslavenska revolucionarna omladina« klub hrvatske napredne omladine u Pragu je konstatirao da se naziv jugoslavenski ne može primijeniti na organizaciju u kojoj nisu zastupani svi Jugoslaveni. Naziv »revolucionarna« praška je omladina, štaviše, proglasila netaktičnim i smiješnim snom koji paralizira ozbiljan rad, upozoravajući da se od Mazzinija može učiti, ali da se njegove ideje ne smiju primijeniti u cjelini. Pražani ostaju na naprednjačkom stanovištu »sitnog« rada i narodnog prosvjećivanja. U svojoj kritici *Valove* hrvatskosrpske unitarističke ideje oni su precizirali da pod pojmom narodnog jedinstva razumiju istovetnost i jednakopravnost te živu nacionalnu svijest obaju dijelova naroda. Zato plediraju za hrvatsku nacionalnost kao uvjet za očuvanje hrvatske individualnosti. Tek tada kada hrvatsko-srpski narod bude duševno i narodno preporođen može se provesti narodno ujedinjenje.⁵⁰ Radi se, dakle, o shvaćanju koje projicira hrvatsko-srpsku unifikaciju u daleku budućnost, kojoj treba da prethodi dalja izgradnja hrvatske nacionalne individualnosti. Slično kao i u Supila, ovdje se zapravo ne radi o unitarističkoj ideji, bez obzira na formulacije, jer je jasno da djelatnost na toj osnovi ide samo za zbliženjem, a ne za stapanjem Hrvata i Srba.

⁵⁰ Riječki novi list, 12. XII i 30. XII 1911.

Radi razgraničenja sa zagrebačkim »paktašima« i odluke o daljoj sudbini *Vala*, održan je u Splitu, potkraj prosinca 1911, zbor »hrvatskosrpske« napredne omladine. Prisustvovali su omladinci iz Dalmacije, Rijeke-Sušaka, Istre, Trsta i Praga. »Valovci« su inzistirali na svojim unitarističkim stavovima. Koščina je, uz ostalo, izjavio da im je svejedno, zovu li ih Srbi ili Hrvati. Čerina je rekao da je Janušić bio pobornik češkog realizma, s kojim se omladina sada više ne može zadovoljiti, dok se jedan zadarski omladinac zanosio »kulturno-socijalnim revolucionizmom«. Sastanak se nije odlučio za mjesto izlaženja *Vala*. U zaključcima je odobren stav centralnog odbora, tj. raskol sa zagrebačkom omladinom, i ponovo je istaknuto da Supilo nije inicijator pokreta, no zahvaljuju mu što svojim listom pridonosi širenju omladinskih ideja štampajući članke odmladinaca. Valovci su, doduše, morali prihvatiti naziv »Hrvatsko-srpska radikalno napredna omladina« ali su u rezoluciju ipak progurali neke svoje stavove o revoluciji i srpskohrvatskom ili hrvatskosrpskom nacionalizmu. Rezolucija, među ostalim, ističe da nacionalni problem treba promatrati sa socijalnog stanovišta i prosvjeđivati šire slojeve s pozicija radikalnog i revolucionarnog antiklerikalizma. Ona tvrdi da je crkva i »kapitalistička fabrika« »najjača i najpogubnija strana našeg društva, koja kapitalom, silom i moći drži narod u neznanju, bijedi i nekulturi«. Govori se i o odnosu individualizma i kolektivizma koji se moraju uskladiti. Očigledno su te formulacije nastale pod utjecajem anarho-sindikalističke struje.

U rezoluciji se, nasuprot Supilovim željama, ističe da omladina nema političkog programa i da joj je kulturno-nacionalni rad najvažniji. Omladinci se zalažu za tendencioznu književnost.⁵¹

U komentaru zbora *Riječki novi list* konstatira da su svi prisutni bili za *Val*, tj. protiv zagrebačke omladine, ali se omladina opominje da razborito vodi kulturno-socijalni pokret i ne prekoračuje granice programa (tj. radikalno-naprednog), da ne bi opet došlo do nesporazuma. »I onako nas je malo«, kaže pisac članka.⁵²

Iako se iz rezolucije toga splitskog sastanka može dobiti dojam da je »revolucionarna« struja ipak prodršla, bez obzira što se radikalno-napredni naziv zadržao, u stvari je ipak pobijedila radikalno-napredna struja i to ona koja je zastupala unitarističku hrvatsko-srpsku ideju. Vladimir Čerina, glavni urednik zagrebačkog *Vala*, a vjerojatno i glavni krivac njegova »revolucionarstva«, maknut je, a list je počeo izlaziti u Pragu u duhu radikalnog naprednjaštva, tj. produženja Janušićevih ideja i postepenog rada.⁵³

U međuvremenu je došlo do čuvenoga đачkog štrajka u Hrvatskoj u povodu apsolutističkih mjera novoga bana Cuvaja, koji je raspustio hrvatski sabor a da se taj nije ni sastao. Pozdravljajući činjenicu da se u omladinskim demonstracijama našla na okupu hrvatska i srpska omladina svih struja kojoj je otpor protiv političkih stranaka zajednički, Supilo je konstatirao zrelost omladine i izrazio nadu u eventualnu suradnju *Vala*, *Zore* i *Mlade Hrvatske*.⁵⁴ Supilovim bi namjerama, bez sumnje, odgovaralo kad bi mladohrvatska grupa

⁵¹ Riječki novi list 30. XII 1912 (Zbor hrvatsosrpske napredne omladine u Spljetu).

⁵² Riječki novi list 5. I 1912 (T-ić, Prigodom zbora radikalne hrvatsko-srpske napredne omladine u Spljetu).

⁵³ Riječki novi list 27. I 1912. Izjava V. Čerine.

⁵⁴ Riječki novi list 29. II 1912 (Omladina progovara).

unijela u kulturni pokret »valovaca« i »zoraša« svoj državnopravni politički program. Zato je Supilo nastojao da uspostavi vezu s Mladohrvatima. Njegove su se nade pokazale, međutim, nerealne. Dio Mladohrvata se kasnije, doduše, pridružio naprednjacima — no tek u času kada je revolucionarni, unitaristički nacionalizam već postao očigledan — pa je napustio svoj politički program, dok su ostali ustrajali na stanovištu ekskluzivnoga hrvatskog nacionalizma. Pozdravljajući prvi broj praškog *Vala*, Supilo je pisao da je uvijek »vapio« za omladinskim inicijativama »koje bi kulturni liberalizam, politički radikalizam i nacionalni unitarizam sve više zbližavao i pripravljaio na bolje narodne akcije, od onih što ih dotle zabilježismo«. ⁵⁵

Može se svakako pretpostaviti da je praški *Val* bio znatno bliži Supilovim koncepcijama od zagrebačkog. (Čini se da su se sušačko-riječki omladinci napose zalagali za njegovo širenje.) List je imao izraziti radikalno-naprednjački značaj s ovim osnovnim obilježjima: zastupao je masarikovske ideje postepene evolucije te je, pod utjecajem neoslavizma, propagirao ekonomsko zbliženje Slavena, odnosno Južnih Slavena; isticao je hrvatskosrpski unitarizam kao aksiom, tj. tvrdio je da postoji »zajednička hrvatskosrpska ili srpskohrvatska svijest« i želio je zadržati oba narodna imena kao »istovjetna i ravnopravna« te »jednako sveta«; (to je bilo shvaćanje suprotno zagrebačkom *Valu* koji je uglavnom želio brisati hrvatsko i srpsko ime u korist jugoslavenskog. No nije ga prihvaćala sva praška hrvatska omladina, kao što se vidi iz spomenute kritike zagrebačkog *Vala* upućene iz Praga, u kojoj se izražava želja za očuvanjem hrvatske nacionalne individualnosti.) najzad, praški je *Val* propagirao borbeni antiklerikalizam. ⁵⁶

No, među praškim listovima *Zorom* i *Valom* postojala je suprotnost u stavovima. Ne ulazeći u lične sukobe omladinaca, koji u tom pogledu nisu nimalo zaostajali iza svojih prezrenih »očeva«, treba konstatirati načelne razlike koje proizlaze iz polemike. I u toj se prilici lijepo vidi koliko je pojam »narodnog jedinstva« bio rastezljiv. Načelna se razlika, čini se, temeljila na dvjema važnim pitanjima: Za *Val* je srpskohrvatsko nacionalno jedinstvo bilo aksiom, od kojeg treba polaziti. »Zoraši«, ili barem jedan njihov dio, smatrali su, međutim, da je srpskohrvatsko jedinstvo cilj koji treba tek postići. Polazeći od prilika u hrvatskim zemljama, a pod utjecajem snažne ofenzive klerikalizma »valovci« su insistirali na sistematskoj antiklerikalnoj borbi na kulturnom području, smatrajući je bitnom za nacionalni opstanak. »Zoraši« su naprotiv bili »kulturno indiferentni« u pitanju antiklerikalizma i nisu toliko isticali kulturni rad. Težište im je bilo više na »čistom« nacionalizmu. Protivnici su im zato imputirali »ideološki oportunizam«. ⁵⁷

Treba, dakako, upozoriti da suprotnost *Zore* i *Vala* nije suprotnost hrvatske i srpske omladine. Čini se, da je jedan i drugi smjer nalazio pristaše i u Srba i u Hrvata. Među jednim i drugima bilo je vjerojatno izrazitih unitarista,

⁵⁵ Riječki novi list 12. III 1912 (U omladinskom taboru).

⁵⁶ Pri ruci sam imala samo dva broja »Vala« u mikrofilmovima (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu).

⁵⁷ Polemike u Riječkom novom listu: N. B. i H. Capponi 17. V, 28. V, 5. VI, 14. VI 1911; 20. VII (M. Vučetić, Za jedinstveni rad srpskohrvatske omladine); 26. VII 1911 (Lj. Leontić, Iz omladinskih krugova). Val 1, 1912 (Djački život).

nedosljednih unitarista i protivnika unitarističke ideje, no radikalno-napredna struja bila je i u *Valu* i u *Zori* jača od revolucionarne.

Međutim, čini se, da načelne razlike između *Zore* i *Vala* nisu bile tako izrazite i da su lični sukobi pridonosili ponešto njihovu zaoštrenju. Do povezivanja obiju grupa doći će tek poslije Jukićeva atentata — u atmosferi koja je prethodila Balkanskom ratu.

3. Unitarizam kao posljedica stapanja naprednjačke i mladohrvatske tradicije 1912—14

Da bismo mogli shvatiti značaj hrvatskosrpske odnosno jugoslavenske unitarističke ideje u dijela predratne omladine u Hrvatskoj, potrebno je, uz njenu genezu iz naprednjačke i mladohrvatske tradicije, upozoriti i na utjecaje evropskih nacionalističkih, kulturnih i društvenih struja koje su pomogle da se ona oblikuje. Idejne struje, izrasle na tlu imperijalizma od sedamdesetih godina dalje, omladinci su ugradili u svoje koncepcije i preradili ih prema svojim potrebama. Razumije se da su sastavnim dijelom omladinskih koncepcija i evropske »preporodne« ideje iz prve polovice 19. st. na novom stupnju. One su ušle u omladinsku »idejologiju« također i posredstvom Starčevića i Račkoga, koji je imao velik utjecaj na stariju generaciju napredne omladine. Na svaki način, omladinske ideje postaju jasne samo kao dio evropske atmosfere »integralnog« nacionalizma potkraj 19. i na početku 20. st. u kojoj je omladina imala svuda značajnu ulogu. Nacionalno pitanje dominiralo je na gotovo svim područjima društvenog života i to ne samo kod viših nego, velikim dijelom, i kod širih slojeva. Ono je diktiralo značaj mnogih društvenih pojava i reakcije pojedinaca.¹ Kao i sve ostale nacionalne koncepcije u Evropi, tako i omladinska shvaćanja u Hrvatskoj sadrže svoju povijesnu ideologiju i viziju posebne misije vlastite nacije. Omladinci su, pri tom, primali utjecaje lijevih struja kao što su anarho-sindikalizam i individualni anarhizam, ali, djelomično, i najreakcionarnije koncepcije evropskog nacionalizma koje su prethodile fašizmu. Od svake su struje uzeli ono što im je najbolje odgovaralo. Nisu, uglavnom, maštali o socijalističkom društvu. Ipak su primali utjecaje i onih struja, koje nisu imale veze s nacionalnim pitanjem, kao što je bio anarho-sindikalizam jer su mogli određene teze toga pokreta prebaciti na novu dimenziju i doći do uvjerenja da put koji, prema anarho-sindikalizmu, vodi u socijalističko društvo može poslužiti i za oživotvorenje jugoslavenske države.

Pri ocjeni vanjskih utjecaja nije bitna samo literatura koju je omladina čitala. Najzad, svako doba ima knjige koje su »moderne« a čitaju ih i mnogi intelektualci koji se s njima ne slažu.² Treba, dakle, uzeti u obzir predratnu evropsku atmosferu uopće. Mnoga su shvaćanja naprosto ležala u zraku i omladinci su ih često mogli usvojiti i nesvjesno ili iz treće ruke.

¹ Pojam »integralnog nacionalizma« prvi je upotrijebio ideolog francuskog nacionalizma uoči I svjetskog rata Charles Maurras. Taj izraz danas sve više postaje konvencionalan u literaturi koja se teoretski bavi nacionalnim pitanjem.

² I »Pokret« i »Srbobran« donosili su izvatke iz Kropotkinovih odnosno Stepnjakovih knjiga, a za njihova se uredništva zaista ne može reći da su prihvaćala njihove ideje. Pokret od kraja 1909. do 16. III 1910 (Podlistak: P. Kropotkin, Zapisci revolucionarca), Srbobran (B. Stepnjak, Podzemna Rusija), početak serije 1/14. III 1910.

Treba istaknuti da su iste ideje iz Zapadne Evrope izvršile utjecaj i na Mladohrvate i na jugoslavenske unitariste. I jedni i drugi su, na svoj način, primali ideju o kulturi kao suštini nacije i težili za »jedinstvenom hrvatskom« odnosno »jedinstvenom jugoslavenskom« kulturom. I jedni i drugi počeli su osjećati odbojnost prema neuspješnim metodama parlamentarne demokracije i snivati o revoluciji, dakako, s različitim ciljevima.

Osnovne okvirne predodžbe »nacijonalizma« predratne omladine (a taj se pojam upotrebljavao i u Mladohrvata i u naprednjaka) daju obilježje »integralnom« nacionalizmu u mnogim evropskim državama.³ U toku generacija evropske su nacionalne ideologije izgrađivale sliku o jedinstvu i homogenosti nacije kao suštinskog preduvjeta za njeno održanje i napredak. Pri tom je često bila prisutna agresivna težnja za asimilacijom druge nacije. Konceptije koje su nastale u toku procesa konstituiranja malih nacija, kao što su južno-slavenske, pune nejasnoće o nacionalnoj strukturi Južnih Slavena, nužno su težile za obuhvaćanjem što većeg teritorija. Osjećaj manje vrijednosti (koji često određuje nacionalnu ideologiju i u velikih nacija nakon nekog poraza, npr. u Francuskoj poslije 1870/1), kao posljedica pritiska vladajućih klasa velikih nacija ili ekonomski, politički, a napose, kulturno znatno naprednih nacija i njihovih agresivnih ideologija, dobio je i u hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideologiji kompenzaciju u težnji za asimilacijom druge nacije, odnosno u zbližavanju do potpunog pretapanja u jednu naciju. Ideolozi hrvatske »preporodne« nacionalne ideje nastojali su dati naciji sigurnost i samouvjerenost stavljajući joj pred oči liste događaja koje su trebale ilustrirati prošlu veličinu hrvatske nacije. Ne napuštajući osnovu povijesnog kontinuiteta, već je starija generacija naprednjaka odbacivala besplodnu državnopravnu politiku, dok predratna omladina nije više tražila ohrabrenje u naivnim pretjerivanjima prošle »veličine«. Ona je vjerovala da prava »Nacija« nije u prošlosti ni postojala pa nije ni mogla izvršiti svoju »misiju«, djelomično zahvaljujući i nemoći »očeva«, te je tu misiju projicirala u budućnost, kada će se, tobože, oblikovati nova jugoslavenska nacija. U vrijeme »integralnog« nacionalizma, s težištem na ideji o homogenosti nacije na temelju jedinstvene kulture u koju se uklopila i preporodna koncepcija o pravu svake nacije na svoju samostalnu državu, unitaristička jugoslavenska ideja, bila je posljedica uvjerenja da se tobožnji pojedini dijelovi »jugoslavenske nacije« ne mogu održati.

U predratnoj su Evropi dominirala shvaćanja o »svjesnoj manjini«, »eliti«, tj. inteligenciji, odnosno o snažnim ličnostima koje treba da vode narod. Pri tom se razumije opće mišljenje da nacija koja se konstituirala ili je ugrožena može i mora tražiti velike žrtve od svojih pojedinih članova, napose omladine. Upravo je predratna omladina u jugoslavenskim zemljama bila uvjerenja da se konstituirala »jugoslavenska nacija« i da je ona ugrožena. U razdoblju »integralnog« nacionalizma ideologija uči da nacija daje osnovni smisao životu i

³ Komparativni materijal o problemima nacionalizma u Evropi uzet je iz ove literature: E. L e m b e r g, *Nationalismus, Psychologie und Geschichte* I, II, Hamburg 1964; Rowohlts deutsche Enzyklopädie: R. W i t t r a m, *Das Nationale als europäisches Problem*, Göttingen 1954; H. K o h n, *The Idea of nationalism*, 2. izd., New York 1961; isti, *Nationalism and Internationalism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, *Rapports du XIIe Congrès international des sciences historiques*, I, Wien 1965.

djelatnosti pojedinaca. Budući da se kriteriji interesa nacije razlikuju od etičkih normi pojedinca, moralno je samo ono što služi naciji. U okviru novog shvaćanja vrednota, dopušteni su, prema tome, i individualni teror i umorstvo.

U ideologiji predratnih omladinaca neobično važno mjesto imaju »preporodne« konceptije Mazzinija i Herdera koje povezuju razvoj nacija s humanističkim idejama. Omladina vidi u nacijama individue koje zajedno tvore čovječanstvo. Svaka nacija ima svoju »misiju«, ali je može izvršiti samo ako je slobodna. Idealna je nacija homogena i mora imati svoju vlastitu državu. Od Herdera potječe i omladinska koncepcija o borbi nacija za slobodu i demokraciju, za bolji život pojedinca i nacionalne cjeline, nasuprot tuđim državama i njihovim ratobornim i hegemonističkim vladama. Omladinci su se pozivali na »duh naroda«, koji, kao posebno životno načelo, dolazi do izražaja prvenstveno u originalnoj kulturi, tj. u specifičnim vrednotama i posebnim razvojnim zakonima svake nacije. Uvjeravali su da se kulture pojedinih nacija ne mogu uspoređivati po svojim tekovinama. Svaka se nacija mora afirmirati u svjetskoj povijesti svojom osobenosti. Cilj je omladine da upozna posebna svojstva tobožnje »jugoslavenske nacije« i odredi prema njima djelatnost kojom će postići samostalnu jugoslavensku državu kao preduvjet razvoju jedinstvene jugoslavenske kulture, odraza osobenosti »jugoslavenske nacije«.

Iako su mnogi omladinci bili ateisti, rado su prihvatili uvjerenje iz razdoblja romantike da je nacija, koja je postala svjesna sama sebe, božje djelo i da, zato, ima sakralno obilježje. Zbog toga je žrtva pojedinca za nju — sveti čin. Ta su načela bila sastavni dio i Kosovske mistike.

U omladinaca je bila prisutna i Herderova ideja da nacije borbom za afirmaciju svojih osobenosti, brane osnovna ljudska i demokratska načela; tu su ideju preuzeli uglavnom iz interpretacije Palackoga (Račkoga) i kasnije, napose, Masaryka.

Omladina je usvojila shvaćanje rasprostranjeno, u doba integralnog nacionalizma da su nacije zajednice s jedinstvenom kulturom. Smatrala je svojim ciljem da svaki član »jugoslavenske nacije« postane sudionik te nacionalne kulture, koja je dotada postojala samo fragmentarno i pripadala jedino »eliti«. Zbog toga je prosvjećivanje, nacionalno osvješćivanje i »revolucioniranje« širih slojeva naroda predstavljalo za nju osnovni problem nacionalne integracije, tj. dostignuće kulturnih tekovina na evropskom nivou, koje bi izrazile osobenosti »jugoslavenske nacije«, što je bilo moguće samo u samostalnoj državi. Na temelju tradicije nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, a u skladu s ideologijama svih nacionalnih pokreta jugoistočne Evrope u vrijeme preporoda i kasnije, i u nacionalističke je omladine postojalo snažno uvjerenje da je glavni neprijatelj na putu prema oživotvorenju nacionalne kulture agresivna, jugoslavenskoj nacionalnoj osebnosti tuđa, njemačka kultura.

Predratna se omladina odgajala na temelju ideja filozofa i književnika koji su dali svoj pečat evropskoj Moderni. U toj prilici upozorila bih samo na teoretičare društvenih promjena i nacionalizma koji su imali najveći utjecaj na omladinu. Radi se o koncepcijama koje na različite način ističu ulogu kreativne ličnosti u društvu, postavljaju nove etičke norme koje bi trebale usmjeravati razvoj društva i protive se postojećim vladajućih snagama s lijeva i s desna.

Nesumnjivo je ideologija ruskih »narodnjika« dobro odgovarala omladini u njenu uvjerenju da obrazovani pojedinac s visokom etičkom svijesti može »revolucionirati« šire slojeve i mijenjati društvo. Zato u njih stalno nailazimo na osnovne koncepcije Mihajlovskoga i Lavrova.⁴ Omladinci su, dakle, smatrali da je društvo skup pojedinaca koji zajednički djeluju. Pojedinci, a ne društveni slojevi, pokreću povijesni razvoj svojom težnjom da zadovolje svoje duhovne i fizičke potrebe. Osnovnu kreativnu važnost, po njihovu uvjerenju, imaju etičke aspiracije. Zadaća je obrazovanog pojedinca s visokim moralom da nađe puteve nacionalne i društvene organizacije koja će uskladiti potrebe cjeline, grupa i individua da mogu poživjeti vlastitim životom kao izgrađene, zaokružene ličnosti. Omladinci su bili uvjereni da intelektualna elita može nametnuti društvu svoje etičke koncepcije. »Heroji«, koji treba da to urade, i sami su proizvod svoje sredine jer nose u sebi osjećaje, misli i želje mase, koja tek uz njihovu pomoć postaje toga svjesna. Jugoslavenska unitaristička ideja, vjerovali su omladinci, živi latentno u širim narodnim slojevima, u narodnoj književnosti i običajima, a »heroji« treba da ih osvijeste i pripreme za nacionalnu revoluciju. No zato je potreban dug period odgoja i etičke propagande u narodu. Na svaki način, napredak čovječanstva je rezultat stvaralačke djelatnosti ličnosti koje »kritički misle«, pa tako i jugoslavenska država, okvir jedinstvene jugoslavenske kulture, može biti samo posljedica djelatnosti »heroja« na čelu mase.

Razumljivo je da se omladina oduševljavala raznim strujama anarhističkog individualizma a i književnim djelima koja su govorila o sukobu pojedinaca i društva kao što je to bio slučaj u Ibsena. Pored Stepnjaka neobično ju je impresionirao literarno drugorazredni roman M. Arcybaševa »Sanjin«, za kojeg autor kaže da »njegov duh živi u svakom svježem, drskom i jakom predstavniku nove Rusije«.⁵ A upravo drskošću i snagom željeli su omladinci odgovoriti na okolnosti buduće »jugoslavenske nacije«, koje su za njih predstavljale moralnu močvaru i ropstvo nedostojno čovjeka.

Kritika omladine nije težila za suštinskim društvenim promjenama. Ona je bila uperena protiv društvenih oblika koje su po uvjerenju omladinaca nametnuli tuđinci i koji, prema tome, nisu bili u skladu s osobinama Jugoslavena, nego su ih, štaviše, sprečavali u razvoju. Nesumnjivo se omladinski ideal, buduća jugoslavenska republika, trebao temeljiti na građanskoj demokraciji. Uostalom, bez obzira na omladinske simpatije prema Socijaldemokratskoj stranci, oni nisu željeli prihvatiti tadašnje socijalističke ideje koje su i suviše vodile računa o postojećem društvenom i nacionalnom stanju, želeći ga mijenjati postepenim putem, reformama, dok su omladinci težili za revolucionarnim promjenama. Zato su im bolje odgovarale različite struje anarhizma-komunizma, a napose anarho-sindikalizma. Kropotkinove izvanredne književne kvalitete i njegov impresivni poziv omladini oduševio je mlade borce. No na konkretni put upućivao ih je više revolucionarni sindikalizam u Francuskoj

⁴ N. K. Mihajlovskij, *Polnoje sobranije sočinenij*, t. 1—10, 4. izd., St. Peterburg 1906—14. P. Z. Lavrov, *Izabraniye sočineniya na socialjno-političeskiye temi*, t. 1—4, Moskva 1934.

⁵ M. Arcybašev, *Sanjin*, Zagreb 1917, 7.

i Italiji.⁶ Ta je struja propovijedala da se proletarijat mora organizirati drugačije od buržoazije i poslužiti se vlastitim borbenim sredstvima, ne političkim partijama i parlamentom, nego sindikalnim i zadružnim pokretom, generalnim štrajkovima. Kapitalizam će se neprekidno sukobljavati s »direktnim« otporom svakog člana radničke klase, u kojoj će sa svakim štrajkom rasti solidarnost, dok će kapitalizam postepeno slabiti da bi najzad propao u posljednjem odlučnom generalnom štrajku. Konceptije glavnog teoretičara revolucionarnog sindikalizma Georgesa Sorela nisu u svemu odgovarale potrebama omladine. Na svaki način svidjela im se ideja o stvaralačkoj ulozi »sile«, tj. kreativne snage proletarijata, koja nije bezuvjetno morala biti fizička nego naprosto odbijanje svakog kompromisa s postojećim stanjem. Pobjeda proletarijata bila bi, dakako, etička pobjeda. Iako su omladinci prihvaćali shvaćanje ruskih »narodnjika« da intelektualno uvjerenje i etika određuju djelatnost pojedinca, nije im bila strana ni Sorelova propaganda o uvjerenju, u suštini iracionalnom elementu, kao osnovnom pokretaču akcije proletarijata.⁷ Ta smatrali su ionako da nikakvi argumenti ne mogu pokrenuti njihove »očeve« iz letargije i ropske poniznosti. Uostalom, Sorelova im je ideja bila bliska i zbog toga što se temeljila na Bergsonovoj filozofiji, čiji »élan vital« je izvršio tako velik utjecaj na evropsku Modernu.

Omladinci su upotrijebili ideju o »direktnoj akciji« proletarijata u svoje svrhe. Umjesto proletarijata, u kojeg svakim štrajkom postepeno raste solidarnost, u njih se, u novoj dimenziji, pojavljuju pojedini članovi »Nacije« koji se osvješćuju i među njima raste solidarnost svakim aktom otpora od demonstracija do atentata. Umjesto generalnog štrajka, koji će srušiti kapitalizam, javlja se »revolucija« koja će srušiti Monarhiju i stvoriti Jugoslaviju. Omladincima je, isto tako, odgovarala sindikalistička osuda političkih stranaka i parlamentarne borbe, jer su bili uvjereni da se tim putem ne može postići ništa za napredak »Nacije«.

Potrebno je, najzad, upozoriti na utjecaj talijanskog i francuskog nacionalizma na omladinu. Nesumnjivo da su joj i L'associazione nazionalista i Action française bile duboko antipatične. Talijanski nacionalizam kao pobornik agresivnog imperijalizma i aspiracija na jugoslavensko područje morao je djelovati odbojno na jugoslavenske nacionaliste. Ništa manje, osuđivali su, svakako, i rojalističko, klerikalno i antidemokratsko obilježje francuskog nacionalizma. Pa ipak su se koristili pojedinim elementima tih koncepcija. O utjecaju glavnog ideologa talijanskog nacionalizma i izrazitog preteče fašizma Ernesta Corradinija ne može biti ni govora. Njegova propaganda restauracije autoritativne države, Italije kao nasljednice Rima, »ratničkog« morala kao superiornijeg »humanitarnom«, bila je u punom neskladu s demokratskim, humanističkim i nacionalnim težnjama omladine. Ipak im je bio blizak psihološki okvir i način

⁶ Podatke o anarhizmu uzela sam iz djela G. D. H. Cole, *Marxism and anarchism 1850—1890, A history of socialist thought II*, London 1957; isti, *The second international 1889—1914, A history of socialist thought III*, 1, London 1956.

Ima podataka da su dalmatinski omladinci održavali veze s talijanskim anarho-sindikalistima. Dedijer, n. dj., 355.

⁷ G. Sorel, *Réflexions sur la violence*, Paris 1908. Vjerojatno je omladini bio poznat najvažniji sindikalistički organ »Le mouvement socialiste« što ga je izdavao Hubert Lagardelle.

»buđenja« talijanske nacije kao, na pr., osuda Talijana zbog malodušnosti i pokvarenosti ili propaganda žrtava za »veličinu domovine«.

Velik utjecaj izvršio je na omladinu talijanski nacionalist Scipio Sighele. I on je bio pobornik talijanskog imperijalizma i tripolitanskog rata, ali je 1912. ostavio nacionaliste jer nije želio napustiti sve demokratske tradicije. Njegova propaganda talijanskog nacionalizma kao »energetičkog patriotizma« odrazila se u raznim omladinskim člancima. Služili su se i njegovim argumentima protiv parlamentarizma, iako nisu bili načelni protivnici parlamenta nego samo parlamentarne »komedije« u Habsburškoj monarhiji. Očigledno bi nova Jugoslavija, kao federativna republika, imala svoje predstavničke ustanove. Koristili su se i Sigheleovim razgraničenjem političkog i privatnog morala i time olakšavali svoju savjest i jačali spremnost da se žrtvuju za »Naciju« i tada kada ona bude tražila čin koji se protivi ličnom moralu.⁸

Od ideologa francuskog nacionalizma valja kao uzora omladini spomenuti Mauricea Barrèsa. Iako je bio reacionar, njegove su ideje izvrsno odgovarale i hrvatskim i jugoslavenskim nacionalistima. Apoteoza inteligencije, nacija kao apsolut i mjerilo svega, te tradicionalizam kao magična zamjena za religiju u kultu zemlje i mrtvih pokretačke su snage kojima se nitko ne može protiviti i iz kojih izvire mistična »nacionalna energija«. Te su ideje, nesumnjivo, odgovarale i Kosovskom mitu a i nacionalizmu jednog Matoša.⁹

U siječnju 1912. hrvatski je ban postao Slavko Cuvaj. On je uveo otvorenu apsolutističku vladavinu progonom štampe i raspuštanjem sabora. Studentska i srednjoškolska omladina te radnici odgovorili su demonstracijama. Na poticaj iz Zagreba organizirane su u Sarajevu demonstracije solidarnosti hrvatske i srpske omladine koje je predvodio Luka Jukić. U toj je prilici ranjen Mladohrvat, gimnazijalac Salih Šahinagić. Na netočnu vijest o njegovoj smrti izbile su u Hrvatskoj nove demonstracije, koje su, nakon progona đaka, prerasle u ožujku u generalni štrajk srednjoškolaca. Štrajk je obuhvatio velik broj škola, a bio je praćen oduševljenjem omladine u Dalmaciji i Istri. Đački je pokret prestao tek u početku travnja nakon uvođenja komesarijata.¹⁰

Taj je štrajk bio važan korak prema širenju nacionalističke jugoslavenske ideje. Nakon petgodišnjeg procesa, koji je pokazao da u Hrvatskoj nije moguće ni najskromniji pseudoustavni režim, Cuvajevo otvoreno nasilje bilo je kap koja je prelila čašu. Tradicionalne naprednjačke metode »evolucije« i zakonitosti bile su nemoćne protiv nasilja. Odgovor sili silom nametao se mnogima. U dilemi: treba li rješavati nacionalno pitanje evolucijom ili revolucijom, to se drugo mišljenje sve više probijalo. Žestok otpor protiv »očeva« obuhvaćao

⁸ Scipio Sighele, *Proti parlamentarizmu*, Zagreb 1919, i *ti*, *Privatni i politički moral*, Zagreb 1918.

⁹ Georges Guy-Grand, *La philosophie nationaliste*, Paris 1911, Charles Maurras, *L'Avemir de l'intelligence*, Paris 1905. Proširenju Barrèsovih ideja najviše je pridonio njegova trilogija: *Le roman de l'énergie nationale*, Paris 1897—1903.

Treba na kraju spomenuti da Dedijer, n. dj., u više navrata govori o autorima koji su izvršili velik utjecaj na Mladu Bosnu, a — može se pretpostaviti — i na nacionaliste u Hrvatskoj.

¹⁰ O situaciji u vezi sa Cuvajevim režimom i đačkim štrajkom vidi Šidak-Gross-Karaman-Šepić, n. dj., 276—7. O sarajevskim događajima vidi M. Gross, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini 1878—1914*, HZ XIX—XX, 1966—7, 54—57; Dedijer, n. dj., 432—3.

je dotada samo manji dio omladine, dok se ostali nisu mogli sasvim odijeliti od shvaćanja i djelatnosti starije generacije. I u tom pogledu je đачki štrajk obilježio prekretnicu. »Očevi« su, doduše, sa simpatijom pratili omladinski pokret, ali mu se nisu pridružili. U svojoj brošuri o đачkom štrajku August Cesarec je dao izraza općem razočaranju omladine, koja je očekivala da će se uz nju dići za narodnu slobodu i vojska »očeva« i »braće« zarobljenih od kapitalizma i apsolutizma.¹¹ No, iako omladinci nisu našli prave potpore u starije generacije, oni su se ipak osjećali snažniji jer su se dotadašnje protivničke omladinske struje našle u đачkom štrajku na okupu. Mladohrvati, koji dotada nisu nikada surađivali sa Srbima, bili su impresionirani solidarnošću srpske omladine, pa je među njima jačalo uvjerenje da je srpska omladina nedužna za politiku starije srpske generacije koju su osuđivali. To je znatno olakšalo dijelu Mladohrvata da priđu jugoslavenskim nacionalistima.¹² Najveće iznenađenje pobudilo je držanje klerikalne omladine oko studentskog društva *Domagoj*. Ona nije dotada ničim pokazala da se ne pokorava vodstvu Mahničeve konzervativno-klerikalne struje. Istina je, doduše, da se klerikalci nisu protivili omladinskim demonstracijama, jer je Cuvaj bio čovjek Pešte a ne Beča, pa su mu veliko-austrijski krugovi bili protivnici. No »domagojci« su »zanosno« pozdravili Srbe na omladinskom mitingu i krenuli s ostalim studentima na izlet u Beograd.¹³ »Čast omladini našoj, koja je znala zaboraviti na osobne i stranačke mržnje radi općeg narodnog dobra!« komentirao je te događaje šibenski *Naprednjak* ističući da »djeca pokazaše put očevima«.¹⁴

Na početku demonstracija uhapšeni su između ostalih i Ujević i Kovačić. Nakon izlaska iz zatvora proveli su u život svoju namjeru da pođu u Beograd. U njih je proces prijelaza od mladohrvatstva prema jugoslavenskom nacionalizmu bio dovršen još potkraj 1911. U Beogradu su pisali o hrvatskim prilikama u opozicijskoj štampi. Na beogradskom mitingu solidarnosti s potlačenom Hrvatskom (17. ožujka) govorio je i Ujević. Na kraju studentskog štrajka, a pod dojmom uvođenja komesarijata, on je dao oduška svom ogorčenju pišući da se klin izbija klinom, nasilje nasiljem i da se na takve atentate kao što je Cuvajev komesarijat mora odgovoriti atentatima. Nadao se da će se demonstracijama studenata i ostalog građanstva pridružiti i generalni štrajk radnika i to ne samo onih u Hrvatskoj nego i mađarskih i ostalih slavenskih radnika. Očekivao je da će Monarhija natjerati Hrvatsku u revoluciju i time, protiv svoje volje, povećati njenu važnost.¹⁵ Uz Ujevića je i Kovačić pripremao atmosferu za dolazak zagrebačkih studenata u Beograd. Podržavao je prijedlog beogradskog

¹¹ V. Zaninović, Mlada Hrvatska uoči I svjetskog rata, HZ XI—XII, 1958—9, 83 i d. M. Durman, Hrvatska pod komesarijatom; isti, Đачki štrajk, Književnik 1938, 11—12, 540 i d.; 1939, 2, 69 i d.; Budislav Mirković, Gjački pokret, Zagreb 1912; Naš štrajk njegov značaj i posljedice, Zagreb 1912; Dediđer, n. dj., 429—431.

¹² Srpska omladina u Sarajevu manifestirala je zajedno s hrvatskom bez obzira na otpor srpskih političara. Gross, Hrvatska politika, n. dj., 57.

¹³ Sloboda 4. II 1912. (Krvavi događaji u našoj Finskoj) Predsjednik Domagoja I. Jelavić održao je u Kragujevcu govor koji je pobudio veliko zadovoljstvo »revolucionaraca« iz Hrvatske. Riječki novi list 3. V 1912 (O. Tartaglia, Jugoslaven-ski dani).

¹⁴ Naprednjak 8. III 1912.

¹⁵ Ujevićevi članci u Pijemontu 24. III (16. IV) i u Reči 24. III (6. IV) 1912. T. Ujević, Sabrana djela X, 22—26.

studentskog društva *Pobratimstvo* da Hrvati dođu na studij u Beograd. Pišući posve u duhu lozinke: »Austria delenda est« on se pozivao na Starčevićeve argumente. Žalio je što »velike« ideje Zapada dolaze među Južne Slavene kroz austrijsko rešeto. Isticao je potrebu neposrednog napajanja na izvorima zapadne kulture i povezivanja Hrvata sa Srbijom. Nije Srbija kulturnija od Hrvatske, pisao je, ali je slobodnija. »Nama je danas preča sloboda od kulture.« Pri tom je isticao da treba napustiti strah od pohrvaćenja odnosno posrbljenja.¹⁶ Nesumnjivo su Ujević i Kovačić zastupali ideje koje je *Val* mogao samo nago-vijestiti.

Zanimljivo je da je komesar Cuvaj dopustio izlet studenata u Srbiju.¹⁷ Izletnike su vodila dva lojalna profesora, a formalno je glavni predstavnik studenata bio Mladohrvat J a n k o B a r i č e v i ć, predsjednik Hrvatskog akademskog potpornog društva, izabran potkraj 1911. prilikom pobjede Mladohrvata nad naprednjacima. U pripremnom odboru nalazili su se predstavnici svih studentskih struja, pa i klerikalaca. Očigledno je Cuvaj smatrao da, zbog toga, u Beogradu ne treba očekivati ekscesa u jugoslavenskom duhu, a nakon skandala se đačkim štrajkom nije želio izazvati duhove još i zabranom izleta. Dalmatinski, jugoslavenski nacionalisti pripremali su se, dakako, za manifestacije jedinstva Srba i Hrvata, strepeći, pri tom, kako će se držati mladohrvatski predsjednik. No njihov je strah bio neopravdan. Baričević je već pri dolasku na beogradsku željezničku stanicu poljubio srpsku zastavu nakon svog govora. Uradio je to pod dojmom egzaltirane atmosfere, kojoj je grupa od 163 studenta bila izložena još u vlaku kada je napuštao »ropsku« Austro-Ugarsku i ulazio u »slobodnu« Srbiju. Mladohrvati, odgojeni u duhu pravaške interpretacije hrvatskoga državnog prava, zavidali su Srbima što imaju vlastitu državu. Kakvi god bili njeni nedostaci — bila je to slobodna država, kakvoj se Hrvati u Monarhiji nisu mogli nadati. Uostalom, Starčević je državu Nemanjića proglasio hrvatskom, pa su neki Mladohrvati u euforičnom raspoloženju mogli pomisliti da je i suvremena srpska država njihova i očekivati od nje spas. Možda su oni osjećali kao i bivši Mladohrvat Krešo Kovačić, koji je, u povodu njihova dolaska, pisao: »Hrvati ne smiju nikada zaboraviti, da postoji jedna slobodna hrvatska država — Srbija, kao što Srbija ne smije nikada zaboraviti da postoji jedna neoslobođena srpska država — Hrvatska.«¹⁸ Zato je u nekih Mladohrvata, a ne samo u jugoslavenskih nacionalista, postojalo tlo za prihvaćanje neslužbene propagande o Srbiji kao Piemontu Jugoslavena.

Naprednjaci su sa suznim očima ljubili Baričevića nakon njegova govora, klerikalci su se ljubili sa Srbima-»veleizdajnicima«, a Mladohrvati s naprednjacima.¹⁹ Uostalom, Baričević je, štaviše, u jednom drugom govoru, izrazio nadu da će Petar Karađorđević uskoro postati i »naš«, tj. hrvatski kralj. U

¹⁶ Usp. i Slovenski Jug 29. I (11. II) 1912. (A. Ujević, Situacija u Hrvatskoj) Ujević, *Sabrana djela* X, 13–15; Slovenski Jug 18. III, 1. IV, 8. IV 1912. (K. Kovačić, Danaja donosi darove, Dolazak hrvatskih studenata, Naš zadatak omladine).

¹⁷ O izletu studenata u Beograd vidi spise u Oesterreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof und Staatsarchiv, Ministerium des Aüßern, Politische Abteilung, Serbien XIX, 63, Varia 1912. K. Kovačić, Tin Ujević i Jukićev atentat, n. dj.; J. Baričević, Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine, Riječ, 6, 15. II 1930; (Odlomci kod V. Novaka, n. dj., 625–6) Đ. Šurmin, Uz izlet u Beograd 1912. godine, Riječ 8, 1. III 1930.

¹⁸ K. Kovačić, Dolazak hrvatskih studenata, Slovenski Jug 1. IV 1912.

¹⁹ O. Tartaglia, Jugoslavenski dani, Riječki novi list, 3. V, 4. V 1912.

svojoj kasnijoj izjavi, iako obojenoj prilikama u Jugoslaviji, Baričević je tvrdio da je bio protivnik podizanja revolucije u Hrvatskoj. Smatrao je da širi slojevi nisu prožeti idejom narodnog jedinstva niti su revolucionarno raspoloženi. Zbog toga je zadatka mladih da prosvjeđuju i pripremaju narod, jer Hrvati moraju imati adekvatnu ulogu u oslobođenju i ujedinjenju kao i Srbija. Baričević, dakle, nije želio da Srbija provede »narodno ujedinjenje« u ratu, oslonom na Rusiju, kako su to zamišljali srpski oficiri.²⁰ Mislim da je to shvaćanje bilo karakteristično za onaj dio nacionalista koji je htio najprije »nacionalizovati hrvatstvo« a tek zatim, u daljoj budućnosti, pretpostavljao da će doći harmonički do hrvatsko-srpske integracije.

Uostalom, Baričevićev doživljaj u susretu sa Skerlićem odražava osjećaj velikog dijela Mladohrvata. On je tada po prvi put čuo Skerlićevu teoriju da je Starčević zapravo bio Jugoslaven jer je tvrdio da su svi Južni Slaveni jedna, tj. hrvatska nacija.²¹ Skerlićeva je izjava bila otkriće za mladog Baričevića. Razapet između pravaške tradicije hrvatskog ekskluzivizma i ofenzive jugoslavenske ideje, osjetio je silno olakšanje. Od svega srca prihvatio je Skerlićev stav, a taj se 1911. pojavio i među hrvatskom omladinom, da pojam jugoslawenstva obuhvaća svaku ideju koja tvrdi da su Južni Slaveni jedna nacija. Ako je, dakle, Starčević bio zapravo pobornik »jugoslawenstva«, a da to sam nije znao, onda se ni Baričević u vrijeme svoje »nezrelosti« nije ogriješio o »narodno jedinstvo«.

Baričevićev doživljaj obilježava atmosferu u kojoj su zastupnici jugoslavenske, u stvari prvenstveno srpskohrvatske unitarističke ideje izjednačavali sve ideologe prošlosti koji su na bilo koji način smatrali da su Hrvati i Srbi odnosno Južni Slaveni jedna nacija ili su se toj ideji barem približili. Starčević se pojavio zajedno sa svojim najljućim protivnicima: s jedne strane Karađićem a s druge Strossmayerom. Svi su oni, u intepretaciji unitarista, pridonosili genezi jugoslavenske »Nacije«. Ta je iluzija bila u ono vrijeme razumljiva. Težnja za rušenjem Habsburške monarhije i stvaranjem jedne jugoslavenske države, bez obzira na njen oblik, morala je tada naći glavni argument u uvjerenju da su Jugoslaveni jedna nacija u skladu s teorijom da svaka nacija mora imati svoju državu. Nitko tada nije bio sposoban uočiti činjenicu da su tobožnji »Jugoslaveni« Starčević i Karađić, naprotiv, razdvajali Jugoslavene pridonoseći tako snažnoj afirmaciji hrvatskog odnosno srpskog ekskluzivizma. Sam je Skerlić u svakoj prilici osuđivao pseudohistorijske polemike koje su negirale hrvatstvo odnosno srpstvo, a dominirale su u javnom životu sve do 1903. No, nije znao izvući konsekvence iz činjenice da su se te polemike temeljile, prije svega, na Starčevićevoj odnosno Karađićevnoj ideologiji.²² Kao

²⁰ Baričević, n. dj.; Baričević je zbog svoje izjave o Petru Karađorđeviću doživio osudu Mladohrvata. Nudio je ostavku na predsjedništvo HAPD, no ona nije bila prihvaćena.

²¹ Baričević, n. dj.; J. Skerlić, Današnji srpskohrvatski nacionalizam, Rijeka 1913; Skerlić je svoj članak o Starčeviću objavio prvi put u Srpskom književnom glasniku XXVIII, 1, 1. I 1912, 56—61; 2, 16. I 1912, 136—141; 3, 1. II 1912, 212 218. Nije, dakle, slučajno da njegovi stavovi još nisu bili poznati među hrvatskom omladinom u vrijeme izleta u Beograd.

²² Skerlićeva teza o Starčeviću kao »Jugoslawenu« doživjela je između dva rata obnovu u člancima Vase Bogdanova zbog težnje da se oduzme tlo frankovačkoj propagandi koja se prikazivala kao nasljednica Starčevićeve ideje. To se mišljenje ponegdje održava još i danas.

što se to dešava svakoj generaciji, i predratni su jugoslavenski nacionalisti nekritički unosili svoje predodžbe u prošlost odnosno oblikovali prošlost prema svojim iluzijama i potrebama.

Studentski je izlet, najzad, dao jasan okvir maglovitim idejama, koje su se počele pojavljivati 1910., u obliku dvaju programa: Ujević-Kovačevićeve brošure: »Hrvatska u borbi za slobodu« i programa »Narodnog ujedinjenja«, čiji je nacrt svakako sastavio Dimitrije Mitrinović, a vjerojatno su mu pomagali Vladimir Čerina i Oskar Tartaglia, dok je definitivni tekst, čini se, redigiran zajedno s beogradskim studentima.²³ Oba su se programa širila među omladinom u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Shvaćanje, koja zastupaju, postojala su već prije izleta u Srbiju. Kontakt sa srbijanskim oficirima i omladinom i oduševljen prijem od strane stanovništva dali su tim programima samo boju, intenzitet i odlučniju revolucionarnost, ali osnovna ideologija, koja je, iako nedosljedno, našla odraza već u *Zori* i *Valu*, nije se bitno izmijenila.

Brošura: »Hrvatska u borbi za slobodu« zapravo je sažela niz Ujevićevih i Kovačevićevih članaka, a izašla je uoči dolaska zagrebačkih studenata. Autori vjeruju da svi Hrvati vide kako ne smiju ići putem koji im nameću Beč i Pešta, ali ne znaju koji bi im put bio pravi. Zadatak je upravo najmlađe generacije da ukaže na jedini pravi put prema oživotvorenju ideala slobode i ujedinjenja, da upozori na to da se sloboda ne može postići u okviru Austro-Ugarske, ni personalnom unijom ni federalizmom ni trijalizmom. Hrvatska će biti slobodna tek kada će u njoj odlučivati hrvatskosrpski narod, a ne tuđa dinastija. Izjavivši da prava sloboda traži revoluciju, Ujević i Kovačić su uvjereni da pravo ujedinjenje može biti samo ujedinjenje svih Srba Hrvata i Slovenaca i to revolucijom. Oni su se, prema tome, uzdigli iznad hrvatskosrpske unitarističke ideje koja je dotada bila dominantna. No nisu spominjali Bugare. Ističući da je bolje dijeliti batine nego primati ih i upozoravajući na stalne povrede zakona i jalovost parlamenta u Monarhiji, brošura kaže: »U jednoj otimačkoj državi prvo pravo i posljednji razlog — to je sila, i mi ćemo morati

²³ Hrvatska u borbi za slobodu, Beograd 1912, št. Piemont. Argumentima za Ujevićevo autorstvo te brošure (Ujević, *Sabrana djela* X, 496) dodala bih još i bilješku lista Reč 6/19/IV 1912, u kojoj se kaže da su autori te brošure Ujević i Kovačić. Originalni primjerak lista nisam našla. Njemački se prijevod nalazi u Haus-Hof und Staatsarchivu, Ministerium des Äussern, Politische Abteilung, Serbien XIX, 63 Varia 1912. Nakon usporedbe Kovačevićevih članaka u beogradskoj štampi i brošure uvjerena sam da je Kovačičevo suautorstvo neosporno.

Mislim da Dedijer nema pravo kada tvrdi da Ujević u toj brošuri zastupa ideju »individualnog terora« jer se pozivao na Kvaternika (Dedijer, n. dj., 434). Istina je, doduše, da je i Jukić bio Kvaternikov obožavalac. No sam kult Kvaternika ne znači još teoriju individualnih atentata. On može biti i podloga za »revolucioniranje« naroda na drugi način. Ujević, vjerojatno, misli na pripremu za »generalni štrajk«.

Ne radi se, dakle, ni o kakvoj poruci »iz Beograda Hrvatima« kako kaže V. Novak (n. dj., 635) nego o »poruci« Ujevića i Kovačića koja je imala dvostruki zadatak: da informira srbijansku javnost o novim snagama u Hrvatskoj i da izvrši utjecaj na izletnike iz Zagreba a preko njih na omladinske krugove u Habsburškoj monarhiji.

Pitanje tvoraca programa »Narodnog ujedinjenja« nije do kraja razjašnjeno. Prema dosad poznatim podacima može se zaključiti da je njegov autor ili glavni autor Dimitrije Mitrinović. No može biti da su pri tom sudjelovali i Oskar Tartaglia i Vladimir Čerina. Nacrt je vjerojatno izrađen u Zagrebu i zatim redigiran u Beogradu u povodu studentskog izleta.

da je upotrebimo, [...] Nije najveća nesreća Hrvata što su u Austriji, najveća je njihova nesreća što je Austrija u njima: iako nije u svima, iako samo u toliko što pred njom strepe, premda je mrže.« U jednom članku nakon Jukićeva atentata, Kovačić je izrazio te misli riječima: »U jednoj monarhiji gdje je zakon samo formalnost a pravo samo zaštita tiranije, tu i svaka zakonita borba postaje iluzorna, šta više takva borba prelazi u potpunu karikaturu.« Izražavajući svoje uvjerenje da više nema moralne razlike između lojalne opozicije i lojalnih vladinovaca, on je pisao. »Moralan je svaki onaj koji hoće da bude slobodan, nemoralan svaki koji hoće da ostane rob.«²⁴

Prema tome, zadatak je omladine da propagira srčanost i antihabsburšku misao za koju je pao Kvaternik — ističe se u Ujević-Kovačićevoj brošuri. Zajedno s Hrvatima, nastavljaju autori, bore se Srbi i Slovenci i to ne samo za kulturno nego i za državno jedinstvo. Ističući da srpskohrvatsko jedinstvo sadrži Gajev ilirizam, Strossmayerovo jugoslavenstvo i Starčevićovo samohrvatstvo, oni su svoju osnovnu misao izrazili riječima: »Svijest o identitetu našega naroda ostaće bazom našega programa narodno-revolucionarnoga.«

»Hrvatska u borbi za slobodu« dobra je ilustracija osjećaja bivših Mladohrvata, strastvenih starčevićanaca, koje muči misao što se ponosni pravaški pokret za samostalnu hrvatsku državu deformirao u ponizno »služništvo« Beču. Prezir »otaca«, koji su pridonijeli da se domovina pretvori u »tamnicu«, doveli su te omladince pravo do nacionalno-revolucionarne propagande koja je trebala da izbriše sramotni žig ropskog mentaliteta i da pokaže da je Hrvatima ipak imanentan Kvaternikov duh srčanosti i otpora. Nije, dakle, slučaj da su se omladinci tako oduševljavali »Hrvatskim kraljevima« Vladimira Nazora koji im je govorio da oni nisu potomci roblja nego »porod vuka i arslana«. Možda je taj osjećaj manje vrijednosti, koji je trebalo kompenzirati odlučnim činom, bio glavni razlog koji je Luku Jukiću utisnuo revolver u ruku. Mislim da se njegovo djelo može razumjeti samo iz mladohrvatske perspektive.²⁵

Ujević je u nizu članaka i u svojim pjesmama varirao spomenute ideje. Štaviše, ni pred zagrebačkom policijom nije se ustručavao priznati svoje mišljenje da su za nacionalno ujedinjenje Hrvata i Srba dopustiva »sva« sredstva. Može se, međutim, pretpostaviti da Ujević i Kovačić nisu bili načelni pobornici individualnog terora. Pod pojmom nasilja oni su zamišljali nacionalnu revoluciju, možda u obliku generalnog štrajka.²⁶ »Svrha nacionalnog ujedinjenja bila bi u užem smislu samostalna Hrvatska, a u širem smislu Jugoslaven-ska republika«, izjavio je Ujević u policijskom zapisniku.²⁷ Može se pretpostaviti da je veći dio omladine želio Jugoslaviju kao federativnu republiku iz straha da bi monarhija na čelu s dinastijom Karađorđevića mogla imati

²⁴ Kovačić, Dvije generacije, Pijemont 4. VI 1912.

²⁵ Prema Ujevićevoj interpretaciji, Jukić je već došao u Beograd s namjerom da izvrši atentat na Cuvaja, tj. njegova ideja nije nikla u Beogradu. Tin Ujević, Uz Jukićev atentat, Riječ 1931, 2.

²⁶ U jednom članku u »Pijemontu«, koji se samo s rezervom može pripisati Ujeviću, kaže se poslije Jukićeva atentata da narod doduše stoji iza Jukića, ali ne želi priređivati atentate nego pripremati revoluciju. Nerazborit i netaktički čin Jukićev samo je signal onoga što će doći kada će cio narod biti revolucionaran kao on. Treba, dakle, poštovati žrtvu a ne kritizirati čin. Pijemont 30. V 1912 (U. Nakon Jukićeva dela.)

²⁷ Krizman, Zagrebačka policija o mladom Tinu Ujeviću, n. dj., 631.

velikosrpski, a ne jugoslavenski značaj, i da ne bi bila demokratska.²⁸ Na policiji je Ujević izjavio da u političkom pogledu prihvaća program »Narodnog ujedinjenja«.

U prvom dijelu nacrtu programa »Narodnog ujedinjenja« govori se o idejnoj osnovi kluba koji je trebao stupiti u život.²⁹ Glavni bi mu zadatak bila propaganda »filozofije nacionalizma« unutar radikalno-demokratskih političkih doktrina, a cilj jačanje srpsko-hrvatske nacionalne »duše«, koja može doći do svog izražaja samo »u potpunom narodnom ujedinjenju nacionalne kulture čije je ostvarenje apodiktička nužda i sveti moralni dug opštoj kulturi«. Zato treba osvješćivati one članove »našega rascijepanoga i raznoimenoga i raznokulturnoga naroda« koji su nesvjesni ili nedovoljno svjesni svojih nacionalnih prava i vrednota. Pri tom, klub bi se služio klasičnim metodama naprednjaštva: predavanjima, zborovima, štampom. Iz predispozicija same »nacionalne duše« proizlazi i ujedinjenje srpsko-hrvatskog naroda sa slovenskim i potreba kulta »srpsko-hrvatske nacionalne energije, nacionalne religije i nacionalnog optimizma«. Ističući potrebu koncentracije svih narodnih snaga, klub bi želio okupiti svu srpsko-hrvatsku i slovensku omladinu od Skoplja do Ljubljane od Cetinja do Novog Sada.

U vezi s političkim shvaćanjima programa, na prvom je mjestu »etnopsihički fakt« da su Srbi i Hrvati jedan »dvoimen« narod, iz čega proizlazi potreba »identifikacije nacionalnih organizama srpsko-hrvatskih«. Sadržaj jugoslavenske ideje potpuno je duhovno ujedinjenje i izjednačenje srpsko-hrvatskog i slovenskog naroda u okviru buduće moderne, nacionalne jugoslavenske kulture. Pri tom se ističe da je narodno jedinstvo Srbo-Hrvata i Slovenaca dosada nedovoljno uočena činjenica. »Centralna nacionalistička dogma« kluba u tome je da je »nacionalna kultura nemoguća bez nacionalnog društva, a nacionalno društvo nemoguće bez nacionalne države« i da se u postojećem stanju ne može stvoriti nacionalni srpsko-hrvatsko-slovenski organizam. Zato »Narodno ujedinjenje« propagira ideju »suvereniteta srpsko-hrvatskoga naroda u jednoj državi, osnovanoj na slobodnim principima« i smatra da je parlamentarizam besmislen u neparlamentarnoj državi, ali zahtijeva pokoravanje izvršne vlasti narodnoj volji u demokratskom parlamentu, tj. u budućoj samostalnoj državi. Nacionalna borba treba da se vodi izvan parlamenta, jačanjem nacionalne svijesti, snage i volje, nacionalnom obranom te »radom, trpljenjem i žrtvom«.

U konkretnom je programu na prvom mjestu radikalni antiklerikalizam, suzbijanje tuđih utjecaja »slavizacijom naše kulture«, a »štreberstva«, mekušta i servilnosti dizanjem nacionalnog ponosa i časti. »Narodno ujedinjenje« zahtijeva, nadalje, eksproprijaciju crkvenih i »vlasteoskih« dobara, ukidanje plemićkih prerogativa i društvenih privilegija putem demokratske političke svijesti, nacionalnu ofenzivu u zarobljenim i poluizgubljenim dijelovima naroda. Program se zalaže za suradnju srpsko-hrvatskih stranaka u Monarhiji, za os-

²⁸ Izvještaj šefa zagrebačke policije Sporčića komesaru Škrleu, 26. VIII 1913, ističe taj moment i kaže da omladina zamišlja buduću federalnu republiku kao SAD na čelu s izabranim predsjednikom. Arhiv SR Hrvatske, Zagreb, Ostavština Đ. Šurmina, 3. (Šurminov prijepis, nepotpuno.)

²⁹ Program je u cjelini objavio O. Tartaglia u »Slobodi« 7. VIII 1912. Prešampao ga je u svom »Veleizdajniku« (61—66). Odatle je program prešampao V. Novak, n. dj., 637—640, no s pogreškama. Program je objavljen i u Pijemontu 5. VIII 1912. (Jesmo li veleizdajnici?)

nivanje »svesrpske« i hrvatske Lige za obranu narodnih prava i hrvatsko-srpskoga nacionalnog fonda za stipendiranje studenata u inozemstvu i za srpsko-hrvatsku nacionalističku propagandu u Evropi te koncentraciju ekonomske snage Južnih Slavena.

»Narodno ujedinjenje« ne ističe samo srpsko hrvatsku unitarističku ideju uz marginalni spomen Slovenaca, kao što je to bio dotada slučaj, nego propagira jugoslavensku unitarističku koncepciju (o Bugarima se ne govori kao ni o Makedoncima i Crnogorcima koji su obuhvaćeni u srpskoj komponenti). Tu sam novu liniju već istakla u Ujević-Kovačevićевой brošuri. Iz same formulacije proizlazi da Srbi i Hrvati već jesu jedinstvena nacija, doduše, s različitim kulturama koje treba uzdići na viši stupanj jedinstvene jugoslavenske kulture, dok Slovenci tek treba da se sliju s tom jedinstvenom nacijom.

Iako se u programu zahtijeva samostalna jugoslavenska država kao uvjet za razvoj jedinstvene jugoslavenske nacionalne kulture, ton je vrlo umjeren u usporedbi sa zagrebačkim *Valom*. Ne upotrebljava se pojam »revolucija«, a da program sadrži misao o »revolucioniranju« naroda, eventualno i putem atentata, može se tek naslutiti u isticanju potrebe »trpljenja« i »žrtve«. Program je svakako, namijenjen legalnoj propagandi među jugoslavenskom omladinom u Monarhiji kao temelj njene buduće jedinstvene organizacije, ali je, dakako, morao izazvati konsternaciju kod vladajućih faktora kada je u vezi s Jukićevim procesom otkriven.

Vjerojatno pravu sliku tona i intelektualnog nivoa u međusobnim razgovorima jugoslavenskih nacionalista može nam pružiti hektografirani proglas »Sanjin«, sastavljen u Dalmaciji i pronađen u premetačini nakon Jukićeva atentata kod maturanta Filipića u Zadru.³⁰ Ističući da se prava domovina — jugoslavenska država — sastoji od potlačenih austrijskih pokrajina i Makedonije te slobodne srpske države, »Sanjin« izražava, nebiranim riječima, svoju mržnju protiv »sadašnje« domovine, koju uspoređuje sa smrdljivom močvarom i lešom punim crvi, protiv »bludnice« Monarhije i servilnog lakajstva očeva. Letak tvrdi da omladina ruši konvencionalne pojmove o državi, crkvi, porodici i nacionalnosti i smatra da klasna borba postoji na svim područjima. »Sanjin« poziva omladinu da se okupi pod crvenu zastavu revolucije jugoslavenske nacije, da provede revoluciju u sebi i prema vani, dakle, revoluciju mozga i akcije i da vjeruje u »Jugoslaviju«.

— . —

Pripreme za omladinsku organizaciju na temelju programa »Narodnog ujedinjenja« prekinuo je hitac »kvaternikovca« Luke Jukića. Tada je već razmjerno velik broj omladinaca bio upoznat s tim programom. Jukićevoj su žrtvi ukazali poštovanje i divljenje svi hrvatski politički krugovi, dakako, iz različitih razloga. Oni najkonzervativniji nadali su se da će u Beču naposljetku shvatiti kakvu opasnost po Monarhiju predstavlja apsolutistički režim u Hrvatskoj,

³⁰ Proglas sam našla u njemačkom prijevodu kao dodatak izvještaju policijskog povjerenika Peršića, Split 13. VI 1912, o premetačinama kod omladinaca. Oesterreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof und Staatsarchiv, Nachlass Maroičić, 2/8. Dedijer, n. dj., 438, citira pasus iz proglasa. Ime »Sanjin« uzeto je, dakako, iz romana Arcybaševa.

dok je omladina vjerovala da će njegov čin pridonijeti »revolucioniranju« hrvatskog naroda. Jednodušni protest »očeva« i »sinova« pratio je Jukićevu smrtnu osudu, tako da se zaista može pretpostaviti da je odluka o promjeni kazne u doživotnu robiju pala dobrim dijelom pod pritiskom javnog mišljenja. No omladinske manifestacije za Jukića u Sušaku, Šibeniku, Splitu i Dubrovniku nisu još dokazivale da je radikalno-naprednjaštvo ustupilo mjesto nacionalno-revolucionarnoj ideji.

Istakla sam nesuglasice između *Zore* i *Vala* na početku 1912. Tek u lipnju 1912. prihvaćena je fuzija obiju grupa zalaganjem dr. Ljube Leontića. U tom se smislu izjasnio i istarsko-primorski savez radikalno napredne omladine. Formalnu odluku o fuziji trebalo je donijeti na omladinskom sastanku u Rijeci 1. rujna 1912. Tom su se prilikom iskristalizirale tri struje: »pojačana« radikalno-napredna, koja je predstavljala fuzioniranu *Zoru* i *Val*, »klasično« radikalno-napredna koja se najviše držala naprednjačke tradicije i jugoslavenska nacionalistička s programom »Narodnog ujedinjenja«. Prva, radikalno-naprednjačka struja izjasnila se za »pojačani« Janušićev kulturni program, dopunjen antiklerikalizmom *Vala* i *Naše riječi* te koncepcijom nacionalnog i kulturnog jedinstva Hrvata i Srba.³¹ Napadajući nacionaliste, ti su omladinci tvrdili da se od njih razlikuju »po načelima, programu, metodi i moralu«. Isticali su da za izgradnju nacionalne individualnosti i budućnosti nije dovoljno napisati politički program (»Narodno ujedinjenje«) nego da treba, prije svega, poraditi na prosvjetnom i kulturnom području među inteligencijom i u narodu. Čini se, dakle, da se radi o izrazitom programu »sitnog« rada za kulturno jedinstvo Jugoslavena dok se politički program zasada ostavlja po strani. Zanimljivo je da su se u toj grupi nalazili »valovci« Matej Koščina i Krunoslav Bego zajedno s naprednjakom Ivanom Krznarićem.³²

Drugoj je struji pripadao Riječanin Ante Lekčević, predsjednik sastanka. On se protivio programu fuzije s tvrdnjom da se radi o napuštanju dotadašnjih načela hrvatsko-srpske radikalne-napredne omladine. Osnovna nesuglasnost našla je, vjerojatno, izraza u Lekčevićevoj izjavi da on prihvaća tezu da postoji »jedan jedini narod jugoslavenski, ali koji još nažalost nije svjestan«. Kao »realistička«, njegova struja želi prvo stvoriti realnu osnovu za srpskohrvatsko jedinstvo. Može se, dakle, pretpostaviti da on ne prihvaća osnovnu ideju ostalih dviju struja tj. da je srpskohrvatsko jedinstvo aksiom od kojeg se polazi, nego da zastupa tezu o tom jedinstvu kao krajnjem cilju.³³

Treća revolucionarno-nacionalistička struja našla je svoj odraz u izjavi Oskara Tartaglie i Vladimira Čerine (čini se da je na riječkom sastanku bio i glavni autor programa »Narodnog ujedinjenja« Dimitrije Mitrinović). Oni su tvrdili da su došli na riječki sastanak kao izaslanici dalmatinskih »reformiranih organizacija, koje su se uvjerile »u idejnu temeljitost« i »moralnu ljepotu« progra-

³¹ Nisam našla omladinski list »Naša Riječ«.

³² Riječki novi list 14. IX 1912. (Osvrt na »Izjašnjenje«). Usp. i napad Naprednjaka (31. X 1912) na radikalne naprednjake na čelu s M. Koščinom.

³³ Riječki novi list 5. IX 1912. (Ante Lekčević, Konferenca izaslanika hrvatsko-srpske radikalno-napredne omladine.) M. Banić tvrdi da je Lekčević bio vođa nacionalno-revolucionarne omladine na Rijeci. No očigledno je da je postao nacionalist tek poslije I Balkanskog rata. Milan Banić, Dr. Ante Lekčević i »Jugoslavenska revolucionarna omladina«, Omladinski pokret na početku XX stoljeća u Rijeci-Sušaku, n. dj., 35–39.

ma »Narodnog ujedinjenja«. Predbacujući konferenciji duh konvencionalnog, staromodnog i demagoškog naprednjaštva, malodušnost, konzervativnost, lokalni i sitni patriotizam te nesposobnost da se zanose velikom idejom »Nacionalne Slobode«, koja traži ljude s visokim »energističkim moralom«, a ne »sitne propagatore sitnih ideja« — oni su se ogradili od svake radikalno-napredne grupe koja djeluje po načelu »beskonačne evolucije«, koja se za nacionalnu slobodu bori samo sitnim radom na području žurnalistike i parlamentarizma. »Ne priznajemo naprednom jednu, naprednu' omladinu, kojoj narodno ujedinjenje Srba i Hrvata nije prirodni izdanak jedinstva Srba i Hrvata.« Odbacujući s ogorčenjem »tužne ideale« nagodbe u Koalicije a trijalizma u pravaških frakcija, oni su izrazili uvjerenje da je hrvatska nacionalna politika identična sa srpskom. Izjasnili su se za »nacionalni ponos koji čini jedan narod časnim«, pa u to ime predlažu »novu borbu« i »nova osvojenja«. ³⁴

U šibenskom listu *Naprednjak*, što ga je njegov vlasnik dr. V. Iljadica stavio omladincima na raspolaganje, te su misli u više navrata precizirane. Napose su žestoki članci upereni protiv parlamentarne borbe. Za stariju generaciju ona je, prema listu, bila identična s bitkom za mandate, tj, s izborima »impotentnih predstavnika narodnih za zajašene i zaularene parlamente«. Napadajući inteligenciju i poluinteligenciju »frazersko-paradnu i šablonsko-banalno patriotsku, bez korenitog nacionalnog osjećanja i ponosa, bez volje, samoprijezora i požrtvornosti«, nacionalistička se omladina predstavlja kao nosilac težnja svih društvenih slojeva, pa je zato pozivala na okup omladinu svih društvenih slojeva u borbu za »misao Narodnog ujedinjenja Srbohrvata i Slovenaca — nejunačkom vremenu u prkos.« U *Naprednjaku* se osjeća približavanje Balkanskog rata kada se govri o četi osvjetnika i »Vaskrsenju« »buduće Nacije«. Atmosfera uoči rata vjerojatno je pridonijela da su se Tartagli i Čerini pridružile omladinske organizacije Splita, Šibenika i Starograda, a nešto kasnije i Zadra. ³⁵

Od svih tih »raznoidejnih i imenih« omladinskih grupica nastojalo se stvoriti *Ujedinjenu nacionalističku omladinu* sa zadatkom da parolu »Prosvjetom slobodi« nadomjesti lozinkom »Ujedinjenjem oslobođenju«. Proglas Ujedinjene omladine od 4. listopada 1912. daje sažetom programu »Narodnog ujedinjenja« njegovu pravu boju, a pod utjecajem rata i dah Kosovske mistike. Omladina želi da »smrt naše nenacionalne i nemuževne sadašnjice zamijeni životom našeg skorašnjega, sutrašnjega neminovnoga nacionalnoga oslobođenja«. Program »Narodnog ujedinjenja« sadrži »sve nacionalizme svih bivših i savremenih naših partija«, i daje im, »pored ovog sintetskog, i jedan karakter novoga nacionalizma, koji mora da je u svima neoslobođenim zemljama: unitarski i libertarski, muževan i aktivan, borben i energistički...« Ističući da se više ne radi o raznim političkim strujama »već o našoj Golgoti Mukâ i o našem zajedničkom Vaskrsenju Radosti«, »žrtve Mladosti i smjelosti« spremaju se da preporode »sve žrtve Starosti i Mlakosti« i žele vratiti stoljetni dug Nacije »općečovječanskoj

³⁴ *Naprednjak* 6. IX 1912, *Sloboda* 4. IX 1912. Tartaglia je u komentaru napao Rudolfa Giunia, urednika »Zore«, kao denuncijanta nacionalističke omladine. Vidi i Zora 6—8, 1912 (Saopštenja) gdje Giunio odgovara da se radi o kleveti iz ličnih razloga. Riječki novi list 2. IX 1912. Tartaglia je preštampano »Izjašnjenje nacionalističke omladine« u »Veleizdajniku« 58—60.

³⁵ *Naprednjak* 13. IX (Ne klonimo), 20. IX (Nejunačkom vremenu u prkos; Iz omladinskih krugova), 11. X (Rad ujedinjene dubrovačke omladine), 18. X 1912. (Za pozitivni omladinski rad, tj. proglas zadarske omladine)

kulturi«. Razumije se da je odricanje od »otaca« i u toj prilici žarko izraženo. »Naši očevi neka znaju da nisu naši«, uzvikuje proglas i prijeti uništenjem i požarom staroj oportunističkoj, klerikalnoj i ropskoj Hrvatskoj. »Da mre, da mre, da mre, po stotinu puta: da mre!« Proglas izražava nadu da će nova Hrvatska uskrsnuti na čvrstim temeljima ujedinjene omladine, partija i naroda.³⁶

U jednom se članku *Naprednjaka* kaže da je uvjerenje o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao jednom narodu koji mora stvoriti jedinstvenu jugoslavensku naciju i kulturu terminus a quo, dok je ujedinjenje terminus ad quem.³⁷ Na riječkom sastanku 1. rujna 1912. zaključena je fuzija *Vala* i *Zore* koja je trebala postati organ hrvatsko-srpske i slovenske nacionalno-radikalne omladine na nacionalističkom programu, tj. organ omladinskih društava u svim sveučilišnim središtima. Pored *Zore* izlazio bi još samo slovenski *Preporod*.³⁸ No i Zora je de facto prihvatila program »Narodnog ujedinjenja«, pa se postavlja pitanje: u čemu je zapravo razlika između Zorine grupe i »Ujedinjene omladine«. Niti dva mjeseca nakon sukoba u Rijeci izbio je Balkanski rat koji je očigledno uklonio mnoge suprotnosti i ojačao uvjerenje u potrebu nacionalne revolucije u Monarhiji i kod onih omladinaca koji su se dotada kolebali ili su se tom mišljenju protivili. No, treba reći da »Narodno ujedinjenje« ne govori izričito o revoluciji, iako se po sadržaju može zaključiti da je revolucija cilj programa. Zato su pristaše »Narodnog ujedinjenja« mogli birati i umjereniji put do »Oslobođenja«. Prema tome, dilema: evolucija ili revolucija? ostaje i dalje aktualna.

— . —

Balkanski rat je izazvao oduševljenje hrvatskog stanovništva, koje je našlo odraz u manifestacijama u Dalmaciji, štaviše, u činjenici da se ni frankovci, bivši pripadnici Frankove »legije«, koja je poslije aneksije trebala »štititi« Monarhiju od Srba, nisu mogli oduprijeti općenitom raspoloženju. Sve je više Mladohrvata prilazilo jugoslavenskim nacionalistima. Organ Vrhovne uprave Stranke prava *Hrvatska* morao je pri kraju I Balkanskog rata sa žalošću konstatirati: »Ovaj preokret (od srbofobstva do srbofilstva; M. G.) je proveden u velikom dijelu naše javnosti, osobito u duši mlađarije. Može se ustvrditi, da mnogi od onih, koji su 1908.—9. uztrajali ili se upisivali u legije proti Srbiji, danas onim istim oduševljenjem prihvatiše posve druge misli, te spadaju među radikalnije elemente srbofilske.« Nakon pobjeda balkanskih saveznika zahvatilo je »mnoge naše, osobito mlade ljude neka groznica srbofilstva, te uprav luduju za tim.«³⁹ Program »Narodnog ujedinjenja« »kao čudom osvaja dojučerašnje najljucije pravaše«, pisao je list *Ujedinjenje*, što su ga izdavali Ujević i M. Bartulica.⁴⁰ Radi-

³⁶ Naprednjak 4. X 1912; Sloboda 9. X 1912; Tartaglia, Veleizdajnik, n. dj., 66—69.

³⁷ Naprednjak 25. X 1912.

³⁸ Zora 1912, 6—8, (Saopštenja)

³⁹ Hrvatska, 1., 2. IV 1913 (Među dvie skrajnosti)

⁴⁰ Dobiva se dojam da su bivši Mladohrvati imali više afiniteta za metode atentata od bivših naprednjaka, odgojenih u duhu »realističnog« »sitnog« rada. Vjerojatno je bilo mnogo mladih koji su maštali o izvršenju atentata. Postoje podaci za dvojicu bivših Mladohrvata, koji su se spremali da ubiju Franju Ferdinanda odnosno ministra vanjskih poslova Berchtolda. Bili su to Dalmatinac Luka Aljinović i Bosanac Srećko Džamonja. Dedijer, n. dj., 448—9, 855—8; Bogičević, Sarajevski atentat, n. dj., 96—9.

kalno-napredna struja slabila je u korist revolucionarne. Kada su Ujević i Tartaglia, u svom poznatom telegramu Pašiću, pozdravili trijumf »bratskoga srpskoga i jugoslavenskoga oružja« i izjavili da se klanjaju »pobjedničkim osvetnicima Kosova i stvoriteljima nove Jugoslavije«, oni su nesumnjivo izrazili uvjerenje i nadu velikog dijela omladine.⁴¹ Njima se nije radilo samo o ratu za oslobođenje Makedonije od Turaka nego o »Titanskoj revoluciji« koja mora dovesti i do oslobođenja Jugoslavena u Monarhiji. Samo »malobrojna Kvaternikova Hrvatska« znala je ono što je bilo poznato cijeloj Srbiji, tj. da narodni ponos vrijedi više od života — pisao je Ujević. Ističući da je duša »najsilnija sila«, on je vjerovao da je pobjeda nad Turcima pobjeda narodne savjesti i »opće, zajedničke srpskohrvatske kulture«. Omladina je znala da je to i hrvatski boj i nije ga pratila samo sa simpatijama »nego s potpunom sviješću narodnog identiteta«. Svoj credo Ujević je izrazio riječima da su »prošla vremena, kada se raspravljalo o slozi; govori se o jedinstvu; mi ne kažemo da su Srbi Hrvatima braća, nego da su Srbi Hrvati i Hrvati Srbi.«⁴²

Tri Ujevićeve pjesme, objavljene u *Naprednjaku*, odlično dočaravaju ritam osjećaja nacionalističke omladine od potištenosti zbog teškog položaja u koji su »očevi« doveli »domovinu« pa sve do euforične nade u spas »revolucijom« nakon Balkanskog rata. U »Hramu Domovine« smrt gazi »dahom leda« i posljednju jasnoću. Drugim riječima, nacionalnoj egzistenciji prijeti propast. »Baština«, vjerojatno napisana u zatvoru, najljepši je izraz omladinske mržnje prema »pretcima tamničarima koji su ostavili sinovima »tri svemira stida« i pretvorili »kuću duše«, tj. Hrvatsku u »razbojničku špilju«. No očaj i užas ustupa mjesto nadi u »Veliki početak «oslobođenja nakon osvete Kosova. Pjesnik poziva uplašene, poražene, išibane, prelomljene, poražene i potjerane da slušaju »zvona slobode«. Iz cijele pjesme zrači nada i strah u golemom pitanju: Hoće li se dići i Hrvati?⁴³

No više od Ujevićevih pjesama bila je među omladinom poznata brošura V. Čerine: »Beograd bez maske«. ⁴⁴ Posvetio ju je Mladohrvatima, »najčišćem alemu Ujedinjene Nacionalističke Omladine«, s ciljem da »našoj nacionalističkoj omladini srpskohrvatskoj, hrvatskosrpskoj, zajedno sa slovenačkom, ulijem što veću ljubav za soplemenike, slobodu i slobodnjačku Srbiju, koja je i meni dala najjači impuls za jedino smisleni i pravovaljanu propagandu kulturnog ujedinjenja Srba i Hrvata i koja mi je primjerom svog postojanja pokazala svu po-

⁴¹ Naprednjak 8. XI, Sloboda 9. XI 1912. V. Novak, n. dj., 643. Tartaglia, n. dj., 70.

⁴² A. Ujević, Božanski lagum, Naprednjak 31. I 1913; isti, Sabrana djela X, 97—101.

⁴³ Naprednjak 20. XII 1912; 17. I, 14. II 1913.

⁴⁴ V. Čerina, Beograd bez maske, Spljet 1912, Biblioteka za naciju 1 (na unutarnjem omotu biblioteka »Ujedinjene nacionalističke omladine«). Vidi oduševljenu recenziju V. Fabjančića u »Preporodu« 15. III 1913. Nisam mogla ustanoviti koliko je brošura izašlo u toj ediciji, jer su bile cenzurirane ili zabranjene te imaju nejasne bibliografske oznake. Pronašla sam još ova izdanja nacionalističke omladine: A. Bego, O našoj malenoj Dalmaciji, Šibenik, ožujka 1913, Biblioteka ujedinjene nacionalističke omladine 2 (to je cenzurirano, pa umjesto toga stoji: Knjižnica »Naprednjaka«); Milivoj Pavlović, Pesme, Šibenik aprila 1913, Biblioteka ujedinjene nacionalističke omladine 2 (na omotu Biblioteka za naciju 2); René Pinon, Jedan članak (Austrija i Balkanski rat), Biblioteka Ujed. nacionalističke omladine 3, Rijeka 1913; Miloš Đurić, Vidovdanska etika, Biblioteka jugoslavenske nacionalističke omladine 2, uređuju: V. Čerina, M. Đurić, V. Fabjančić, izd. srpsko akademsko društvo Njegoš u Zagrebu, b. g. (1914). Autore koji su zanimali nacionaliste izdavala je knjižara Trbojević na Rijeci.

raznu ništavnost nekulturne, jer neslobodne Hrvatske.« Čerina je isticao jedinstvenost srpskog naroda od kralja koji govori »hrvatski« do posljednjeg trhonoše koji govori »srpski«. Balkanski rat nije rat nego revolucija odozgo i odozdo.⁴⁵

Potkraj 1912. nacionalistička je omladina u Dalmaciji imala na raspolaganju dva organa: splitsku *Slobodu*, list predsjednika Napredne stranke Josipa Smodlake, koju je uređivao Tartaglia, i šibenski *Naprednjak* potpredsjednika Napredne stranke Vice Iljadice, koji je uređivao Milostislav Bartulica.⁴⁶ Prvaci Napredne stranke ipak nisu mogli trajno naći zajednički jezik s omladinom. Zato *Naprednjak* već u početku 1913. a *Sloboda* potkraj iste godine više ne služe omladini.

Pri kraju 1912. pojavila su se tri nova omladinska lista: velikosrpska *Srpska Omladina* u Sarajevu, *Novi Srbin* Vase Stajića u Vojvodini, koji je pisao u duhu jugoslavenske unitarističke ideje, i slovenski *Preporod*.⁴⁷ Sve do pojave »Narodnog ujedinjenja« omladina se, prije svega, interesirala za hrvatsko-srpsku problematiku. Iako su hrvatski naprednjaci imali dobre veze sa slovenskom narodno-radikalnom omladinom, slovenska je komponenta u omladinskim koncepcijama zauzimala u praksi beznačajno mjesto. No i 1912. slovensko je pitanje još uvijek bilo odijeljeno od hrvatskosrpskog, iako se dosta konsekventno uz hrvatski i srpski spominjao i slovenski »dio našeg naroda«.⁴⁸ *Preporod* znači u tom

⁴⁵ Usp. i V. Čerina, Na raskršću, *Naprednjak* 13. XII 1912. Čerina se povukao zbog nesuglasica s ostalim omladincima. Vidi njegovu izjavu u *Naprednjaku* 10. I 1913. Tin Ujević, *Grob u ludnici, Mogućnosti* 1963, 2, 153—8.

⁴⁶ Obavijest da »*Naprednjak*« postaje i formalno omladinski list izašla je 6. XII 1912. Od 20. XII list nosi geslo »Nejunačkom vremenu u prkos«. No već ožujka 1913. »*Naprednjak*« prestaje biti omladinski organ. *Naprednjak* 21. III, 11. IV 1912 (Obavijesti uredništva); M. Bartulica, Malo razjašnjenja, *Riječki novi list* 7. IV 1913. ((izvanredno izdanje)

⁴⁷ »*Zora*« je s pravom osudila »Srpsku omladinu« kao »svesrpski«, a ne nacionalistički list, smatrajući da iza njega stoje radikalne vođe, koji u Hrvatima vide samo impotentne zastupnike austrijskog trijalizma. *Zora*, 6—8, 1912. U jednom svom pismu V. Gaćinović je interpretirao program lista s izjavom da će list zastupati suradnju pravoslavnih i muslimana, dok će prema Hrvatima biti pasivan. Osim toga, »*Srpska omladina*« smatra pitanje srpsko-hrvatskog jedinstva neaktuelnim jer će se to rješavati desetinama godina, »a gdje naiđe na prepreke u propovedanju svojih nacionalnih svetinja otušno će napasti sve i svakoga«. Svoju rezervu prema »Srpskoj omladini« izrazio je i M. Bartulica. V. Bogićević, *Mlada Bosna*, Pisma i prilozi, Sarajevo 1954, 180—1, 192—3.

Pišući o omladinskim listovima Skerlić nije istakao taj značaj »Srpske omladine«, (n. dj., 48 i d.). Dedijer smatra da je list s vremenom prešao s pozicija srpskog nacionalizma na »jugoslavensku platformu« (n. dj. 348).

»*Srpska omladina*« je, doduše, pisala i o hrvatskom omladinskom pokretu u Dalmaciji i o »*Preporodu*« no pečat su joj davali članci s tendencijom, srbizacije katolika i muslimana. St. Kobasica, *Srbi Katolici*, 5, 1 (14) I 1913; Šukrija Kurtović, Jedno aktuelno pitanje, 8, 1 (14) V 1913. Mislim da pravu sliku tih tendencija daje brošura Šukrije Kurtovića (O nacionalizovanju muslimana, Sarajevo 1914). Autor, doduše, kaže da su Srbi i Hrvati jedan narod s dva plemena, ali tvrdi da pravi nacionalizam postoji samo u Srba dok je onaj u Hrvatima još u povojima. Prema Kurtoviću, hrvatski je nacionalizam apsurd, jer u jednom narodu, tj, srpskohrvatskom, ne mogu postojati dva nacionalizma. Zato on predlaže da se »današnji« srpski nacionalizam nazove srpsko-hrvatski, a muslimani treba da izgrade nacionalizam identičan s današnjim srpskim.

⁴⁸ *Naprednjak* je pozivao »inteligentne« Hrvate ili Srbe da upoznaju »jugoslavenski dijalekt«, tj. slovenski jezik. *Naprednjak* 22. XI 1912. No inteligencija u Hrvatskoj slabo se zanimala za Slovence, a kamoli ona u Srbiji. Kolar, štaviše,

pogledu vrlo važan korektiv, pogotovu stoga, što su preporodovci održavali dobre veze s nacionalistima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.⁴⁹ No, podizanju hrvatskosrpske unitarističke ideje na jugoslavenski nivo znatno je pridonio i Balkanski rat koji je naišao na oduševljen odjek i u slovenskim zemljama.

»Preporodovci« su nikli iz slične atmosfere kao i Ujedinjena nacionalistička omladina. I oni su prezirali svoje »očeve« klerikalce, koji su se grčevito držali Beča, i liberala, koji su se odlikovali bezidejnošću i oportunizmom. Dok su klerikalci sveli jugoslavensku ideju na slovensko-hrvatsku, a srpsku su komponentu eliminirali, liberali nisu stigli dalje od »udruženog austrijskog jugoslovenstva«. Pod dojmom osjećaja ugroženosti slovenske nacionalne egzistencije od nijemstva i talijanstva, »preporodovci« su vidjeli spas samo u jedinstvenoj jugoslavenskoj kulturi koja bi se mogla oteti tuđinskom utjecaju i mjeriti sa zapadnom kulturom. I oni su bili uvjereni da se nacionalna kultura može oživotvoriti u samostalnoj državi ističući da ne žele biti »slovensko govoreći Nemci«. Smatrali su da se prava kultura može razviti samo u okviru velike nacije — jugoslavenske, koja bi onda, nasuprot propadanju zapadne kulture, mogla izvršiti svoju slavonsku misiju. Prema tome, za »preporodovce« jugoslavensko pitanje bilo je političko pitanje stvaranja jugoslavenske države u kojoj bi živjela jedinstvena nacija, ali bi tradicija njenih četiriju dotadašnjih dijelova postojala i dalje.⁵⁰

Već sam istakla da je Balkanski rat izvanredno pridonio širenju jugoslavenske nacionalističke ideje. Na početku 1913. bile su raznim omladinskim grupama zajedničke određene okvirne ideje, unutar kojih je bilo prostora za nijanse, ali i za veće načelne razlike. Svi su bili složni u uvjerenju da su Hrvati i Srbi etnički jedan narod koji je trebao da se u toku daljeg razvoja uzdigne na stupanj moderne nacije. Budući da su glavnim obilježjem nacije smatrali jezik i kulturu, vjerovali su u potrebu oživotvorenja jedinstvene jugoslavenske kulture, odraza jugoslavenske nacionalne osebnosti, u samostalnoj državi. Slovenci su u njihovim shvaćanjima imali u svakom slučaju poseban položaj, ali je bilo van diskusije da i oni treba prije ili kasnije da se integriraju u jugoslavensku naciju. Čini se da među omladincima nije bilo nesuglasica u vezi s uređenjem nove države; to će postati aktuelno tek u vrijeme rata. Dotada pristaše jugoslavenske federalne republike ili monarhije Karađorđevića nisu imali razloga za sukob.

tvrdi da je Fabjančič, u audienciji kod Pašića, morao zapanjeno ustanoviti da ministar brka Slovence sa — Slovcima! I. J. Kolar, *Preporodovci 1912—1914*, Kamnik 1930, 49.

⁴⁹ O preporodovcima vidi: Kolar, n. dj.; E. Turk, *Značilnosti Preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno*, *Razprave SAZU V*, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966; D. Biber, *Jugoslavenska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnama v letih 1912—1913*, *Istorija XX veka*, I, Beograd 1959, 291—299; L. Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914*, *Jugoslavenski narodi pred prvi svetski rat*, Beograd 1967, 916 i d. Vidi i Dedijer, n. dj., 355 i d. Za našu temu važan je Dedijerov podatak da su preporodovci željeli kontakt sa Supilom, pa je Juš Kozak, nakon svog susreta s njime, izvijestio da Supilo želi revolucionarno rušenje Austrije i stvaranje demokratske i federativne južnoslavenske države. Dedijer, n. dj., 362.

»Preporod« je u svakom broju donosio članke i obavijesti o nacionalnom pokretu u Hrvatskoj, održavajući vezu s grupom oko »Naprednjaka« i »Ujedinjenja«.

⁵⁰ Karakteristični članci: *Nova mladina* (1, 1. XI 1912); VI. F., *Onim ki so dobre volje* (2, 1. XII 1912); V. F., *Misli k problemu jugoslovanskoga narodnega sjedinjenja* (4, 1. II 1913); L. K. (Klemenčič), *Jugoslovanska nacionalna ideja*; Nare Sanov (A. Jenko), *Utopije* (11, 1. VI 1913).

Razmimoilaženja javila su se, prije svega, u shvaćanjima o putu prema samostalnoj jugoslavenskoj državi. U tom su pogledu postojale dvije struje s raznim varijantama. Prva je smatrala da su nakon Balkanskog rata nastali povoljni uvjeti za revolucioniranje jugoslavenskog »naroda« u Monarhiji, pri čemu se pomišljalo na pripreme »direktne akcije« širih slojeva u pogodnom trenutku. Nisu svi pristale tog shvaćanja bili i pobornici atentata. Do odlučnog časa dopuštali su i sredstvo naprednjačkog prosvjeđivanja. Druga je struja vodila računa o činjenici koja je poslije I Balkanskog rata postala očigledna. Postojalo je, naime, općenito uvjerenje da predstoji rat »demokratskih« zapadnih sila s Njemačkom i Austro-Ugarskom. Kao što su »očevi« očekivali rješenje nacionalnog pitanja od konstelacije velikih sila, tako su, na novom stupnju, mislili i sinovi.⁵¹ No pitanje je bilo: što raditi u međuvremenu? I u tom su pogledu vladala različita shvaćanja od usko kulturnog programa odgoja inteligencije u jugoslavenskom duhu, s izrazitim elementima tradicionalnog naprednjaštva, do različitih metoda pripreme širih slojeva za trenutak rata. Struja čekanja na rat ojačala je u vezi s II Balkanskim ratom koji je umanjio nadu u uspjeh »revolucioniranja« naroda.

Svim je strujama i varijantama bila zajednička težnja da prošire svoje ideje u inteligenciji i zato pitanje jedinstvene omladinske organizacije nije silazilo s dnevnog reda kao ni razmatranje različitih shvaćanja u želji da se stavovi što više približe i izjednače. Uostalom, oštre granice između pojedinih uvjerenja ionako nije moglo biti.

Prvoj je struji nesumnjivo pripadao list *Ujedinjenje* što su ga u proljeće 1913. izdavali u Splitu Ujević i Bartulica. Poznata su, zasada, samo dva broja, dok su članci pripremljeni za treći broj objavljeni u *Preporodu*. U programu *Ujedinjenja* Ujević je pisao da je »Markov uskrš« ojačao srpsko-hrvatski nacionalizam, ističući lozinku »Srbi, Hrvati i Slovenci jesu jedno!«. »Nikada se naša nacija, jedna srpskohrvatska i slovenačka nacija, nije osjetila više jedna ni više nacija (potcrtao Ujević); nikada Srbi nisu bili više Srbi, ni Hrvati više Hrvati, ni Hrvati više Srbi, ni Srbi više Hrvati, ni Slovenci više Srbohrvati; nikada nismo imali više svijesti o svojem biću i o svojem jedinstvu.«⁵² Pišući u duhu Kosovske legende o buđenju narodne duše iz stoljetnog sna, program ističe da Jugoslaveni ustaju i u ime ljudskog prava koje dotada nisu imali. »Odatle iz te gordosti biti čovjek, izvire i naša osjetljivost.« »Sveto« je neizbježna cjelokupnost i nezavisnost Jugoslavena kao uvjet za razvoj nacionalne kulture u nacionalnom društvu, a ono se mora temeljiti na organizaciji naroda na svim područjima — pisao je Ujević. Iz tih ideja izvire moralni smisao omladinskih ideala »i neumoljivost naših krajnjih zahtjeva, koji se mogu dogoditi ali nikako ukloniti.« O metodama borbe nedvosmisleno je rekao: »I treba da znamo dok na naciju jurišaju sa svih strana dobro ušančeni i dobro oboružani dušmani i dok odasvuda vrebaju zasjede i alapljive pohote grabežljivih susjeda, da nema koristi od par-

⁵¹ K. Vidas (Jugoslovenska nacionalistička omladina uoči Rata, Nova Evropa XI, 1925, 422—431) kaže da je omladina vjerovala da će rat izbiti 1917. i da je smatrala svojim zadatkom odgojiti do 1917. u jugoslavenskom duhu »buduću inteligenciju«, koja bi u odlučnom času morala dati cijelom narodu jugoslavensko obilježje i utjecati na nj da se bori na strani zapadne demokracije.

⁵² *Ujedinjenje* 1, 8. V 1913 (Nakon Markova uskrsa). Ujević, *Sabrana djela* X, 143. Za Matoša su omladinci oko »*Ujedinjenja*« bili bolji Srbi od samih Srba, *Obzor* 13. VII 1913.

lamentarne besposlice i ustavne dangube i zamke! Jedino je snaga naroda što će nas spasti; sila otpora je jedini štit protiv siledžija! I sve evolucije, svi sitni radovi, kulturne borbe, svi realizmi i sve praške mudrosti ne mogu da nam, sami za se, pomognu; ne vrijedeći kao svrha, korisne su kao sredstvo za svrhu, kao neizbježni posao spremanja« (tj. spremanja za čas revolucije).⁵³

Unitaristička jugoslavenska ideja u omladine nije imala svoja teoretska obrazložjenja. Ona se kretala u okvirima određene psihologije, iracionalizma i etičkih norma. Potreba političkog ujedinjenja Jugoslavena i njihova konstituiranja u jednu naciju, s jedinstvenom kulturom, osnivala se na moralnom imperativu koji zahtijeva oživotvorenje ljudskih prava pojedinca i nacije. Osuđujući pseudo-historijske argumente, koji su odigrali tako važnu ulogu u oblikovanju hrvatskog i srpskog ekskluzivizma, omladinci nisu imali mnogo smisla za povijesne analize. Zadovoljili su se ukazivanjem na događaje u jugoslavenskim zemljama Monarhije kao osnovnim argumentom za tezu da Jugoslaveni mogu egzistirati samo u vlastitoj državi. Milan Marjanović se, doduše, približio omladini, ali je kao pripadnik starije naprednjačke generacije, odgojene u duhu francuskog pozitivizma i Masarykova realizma, težio za konkretnim povijesnim argumentima koji bi potkrijepili tezu o jedinstvenoj hrvatskosrpskoj naciji.⁵⁴ U svojoj »filozofiji historije« na temu o »Srbo-Hrvatima«, pod značajnim naslovom: »Narod koji nastaje«, on je dobro uočio dva bitna problema razvoja s kojima se dotada ni jedan historičar nije bavio. Utvrdio je utjecaj različitih društvenih struktura u oblikovanju hrvatskog i srpskog nacionalnog mentaliteta i ukazao na zasebni razvoj pojedinih regija koje su se tek postepeno konstituirale u jedinstveno nacionalno područje. No tendencioznost kojom je prišao svojoj analizi nije mu dopuštala da dođe do prihvatljivih zaključaka. Po Marjanovićevu mišljenju Hrvati i Srbi, nisu doživjeli nacionalni preporod u 19. st. kao drugi evropski narodi. »To nije narod koji se probudio, već je *to narod koji nastaje*« (potcrtao Marjanović). Iz konglomerata ukrštavanja centara i utjecaja, tj. iz regionalizma, nikao je u 19. st. hrvatsko-srpski dualizam. »A historija rađanja i organizovanja ove dualnosti je historija preduvjeta života i priprema za stvaranje našega modernoga naroda.« Marjanović je mislio da hrvatsko-srpski dualizam nosi u sebi sve elemente unitarizma »kao njegove posljednje nacionalno-logičke, političko-stvarne i kulturno-psihološke krajnje konsekvencije«. Nacionalno-patriotska ideja stvorila je zapadni, tj. hrvatski dio naroda, a snaga demokracije njegov

⁵³ Kao bivši Mladohrvat, Ujević je s velikim interesom pratio događaje u Stranci prava. Odlučno se postavio na stranu Mate Drinkovića, koji je ustao protiv klerikalizacije pravaštva i njegova »služništva« Beču (M. Gross, Uloga šibenskog pravaštva, n. dj.). Bio je uvjeren da Drinković želi uskrisiti »istinski nacionalni«, unitaristički i protubečki duh pravaštva. »Nas boli, kada vidimo kako je težak opstanak pravašima u stranci prava i kako za Hrvate nema mjesta u tobože jedinjoj hrvatskoj stranci.« Neki (Ujević), Pravaši i pravdaši, Ujedinjenje 1, 8. V 1913. Ujević n. dj. 150.

⁵⁴ Marjanović je već od 1911. propagirao srpskohrvatsku unitarističku ideju. Staro »patriotsko« hrvatstvo želio je »nacionalizovati«, kako bio ono po nacionalnoj snazi postalo jednako srpstvu. Kada bi se ta dva nacionalizma pokrivala, ostala bi samo imena. Ipak Marjanović nije htio zatajiti hrvatstvo zbog sloge sa Srbima. Želio je isticati i hrvatstvo i srpstvo: »Nacionalizovanje hrvatstva hrvatskim nacionalizmom srodnim srpskom — put je potpunog, pravednog, saglasnog, harmoničnog jedinstva.« M. Marjanović, Za hrvatski nacionalizam, Slovenski Jug 11. III 1912.

istočni srpski dio. »Težnja za kulturnom afirmacijom stvara jedinstvo naroda« (potcrtao Marjanović). Bio je uvjeren da se ista zakonitost i socijalna mehanika koja je dovela do hrvatsko-srpskog bicentrizma moraju nužno nastaviti u procesu koji će svršiti unifikacijom obaju jednako vrijednih dijelova naroda. Smatrao je da se Hrvati i Srbi neće razviti u dvije zasebne nacije, jer Srbi bez kulture primorske zone ne mogu ući u evropsku kulturnu zajednicu, a Hrvati moraju bez nezavisnosti i oslona na istoku također propasti.⁵⁵

Marjanovićevo »filozofiranje« nastalo je u vezi s potrebom da se srbijanska javnost upozna s hrvatskim razvojem, pa on i nije govorio o Slovincima ostavljajući dojam da gleda u Slovincima posebnu naciju. Zato mu je »preporodovac« Vlado Fabjančić zamjerio misao da su Hrvati bliži Srbima nego Slovincima, uvjeravajući ga da je bar polovica Hrvata bliža Slovincima i da se srpsko-hrvatsko pitanje može riješiti samo u jugoslavenskom okviru. Kao što sam već istakla, slovensko je pitanje dobivalo 1913—14. sve važnije mjesto unutar jugoslavenske unitarističke ideje, pa su i drugi, a ne samo slovenski omladinci, odbijali usku srpsko-hrvatsku Marjanovićevu koncepciju. Općenito rašireno uvjerenje među omladinom Bartulica je izrazio riječima: »Mi smo Hrvati zato što smo Srbi i zato što smo Slovenci.«⁵⁶

Omladina je, dakle, zastupala misao da će se kulturno jedinstvo ostvariti tek u samostalnoj državi. Ona je, dakako, s velikim interesom pratila sve manifestacije koje su, po njenu uvjerenju, vodile do tog jedinstva. Dotada su bili vidljivi samo vrlo skromni rezultati zbliženja i suradnje na polju književnosti i umjetnosti. No pred rat su unitaristi željeli poći korak dalje. Nisu mogli zamisliti kulturno jedinstvo bez jedinstvenog književnog jezika pa su smatrali da bi u tom pravcu trebalo djelovati već tada. Tako su nikle dvije poznate ankete koje se međusobno dopunjuju: slovenskog časopisa *Veda* o tome, treba li da Slovenci prihvate hrvatskosrpski književni jezik ili ne, i Skerlićeva u *Srpskom književnom glasniku*, u vezi s njegovim prijedlogom da se za cijelo srpskohrvatsko područje uvedu ekavsko narječje i latinica.⁵⁷ Slovenski su omladinci smatrali da pitanje jezika u tom času nije bitno. Najvažnije je, isticali su, da li je težnja za jednom jugoslavenskom nacijom povijesno opravdana ili ne. Oni su, dakako, odgovorili potvrdno, uvjereni da će se, između ostalog, i pitanje slovenskoga

⁵⁵ M. Marjanović, Hrvatska pisma, Srpski književni glasnik, 1912, XXVIII, 9, 10; 1913, XXIX 4, 6; XXX 2, 5, 6, 7. M. Marjanović, Narod koji nastaje i kako se formira jedinstveni srpsko-hrvatski narod, Rijeka 1913. M. Marjanović, Savremena Hrvatska, Srpska književna zadruga, Kolo XXII, br 153, Beograd 1913.

⁵⁶ Vl. Fabjančić, M. Marjanović: Narod koji nastaje, Glas Juga, 1; M. Bartulica, Hrvatski nacionalizam, Glas Juga 2.

⁵⁷ Supilo se u »Vedi« izjasnio »da je slovenski jezik (dijalekt) kao narodno-književni jezik posve suvišan, te da bi svi Slovenci imali kao narodno-književni jezik poprimiti ijekavsko-štokavsko narječje južne Hercegovine i Dubrovnika izlučiv ono nešto pojedinih tuđih rieči. Nadalje nalazim u zadnjem upravo *ostentativnom* (potcrtao Supilo) isticanju slovenskog dijalekta samo pogibelj za podpuno narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca, a novo poticalo za naše narodno ciepanje.« *Veda*, 1913, 3, 1. VI, 223. Sličan stav zastupaju i predstavnici Svepravaške organizacije. U okviru težnje da se Slovenci kao »planinski Hrvati« potpuno izjednače s Hrvatima, njihov organ *Hrvatska* naziva slovenski književni »dialekt« čak — »nesrećom«. Hrvatska 7. IV 1913. (Na prigovore sa strane).

književnog jezika riješiti harmoničnim razvojem u novoj državi.⁵⁸ Što se tiče Skerlićeva prijedloga, čini se da su mnogi nacionalistički omladinci u Hrvatskoj vidjeli u uvođenju latinice i ekavice izvrsno rješenje.⁵⁹

— . —

Kako smo vidjeli, stanje u Monarhiji, Cuvajev komesarijat i I Balkanski rat stvorili su u dijelu hrvatske studentske i đačke omladine plodno tlo za jugoslavensku unitarističku ideju koja je težila prema šablonskom niveliranju tobožnjih dotadašnjih dijelova buduće nacije. Međutim, 1913. javili su se utjecaji koji su pridonijeli realnijem shvaćanju u mnogih omladinaca. II Balkanski rat ih je razočarao. Bugarska je komponenta bila, doduše, uvijek posve u pozadini njihovih koncepcija i srpsko-bugarski sukob nije u načelu morao narušiti njihov srpsko-hrvatsko-slovenski unitarizam. No ipak je ostavio za sobom osjećaj nesigurnosti i nazadovanje optimističke vjere da razlike između pojedinih »dijelova« »jugoslavenske nacije« nisu tako velike da bi spriječile stapanje.

Važan utjecaj na realniji pristup nacionalnom problemu kod jugoslavenskih nacionalista izvršila je pravaška omladina. Istakla sam da je velik dio Mladohrvata, pod dojmom općeg oduševljenja u vrijeme I Balkanskog rata, prešao jugoslavenskim nacionalistima. No kada je rat završio, a s njim i kolektivno oduševljenje, mnogi su se vratili pravaštvu. Vrhovna uprava Stranke prava, koja je predstavljala pravaške organizacije u hrvatskim zemljama te Bosni i Hercegovini, nastojala je da ponovo pridobije omladinu. Na svom sastanku u Opatiji, u ožujku 1913, ona je izdala proglas u kojem je pozdravila uspjeh balkanskih saveznika kao pobjedu »narodnog historičnog prava« malih naroda. U tom je vidjela poticaj za jačanje borbe oko oživotvorenja hrvatskoga državnog prava i ujedinjenja hrvatskog naroda. Na žalost, kaže proglas, među Hrvatima, a osobito kod omladine, vidi se »nemila pojava« da mnogi napuštaju djelatnost u tom pravcu. Vrhovna uprava razumije taj »preokret mišljenja«, izazvan »uslied sustavnoga protuhrvatskoga rada sa strane državnih faktora«, ali osuđuje gubitak vjere »u vlastitu snagu hrvatsko-slovenskog naroda«. Predstavnici pravaštva apeliraju zato »na sve pravaške otačbenike, navlastito na pravašku omladinu«, da se vrate borbi za hrvatsko državno pravo, ističući pri tom da ne treba vjerovati nikom van hrvatskog naroda i odbiti svaki pokušaj da hrvatski narod »bude bilo čije sliepo protunarodno oružje«. Drugim riječima, pravaši se ne smiju bezuvjetno povezati ni s velikoaustrijskim krugovima niti sa Srbijom. Komentirajući izjavu Vrhovne uprave Stranke prava *Hrvatska* je pisala: »S toga je umjesno doviknuti našoj mlađariji i svim onima koje su opojile pobjede Balkanaca: — Natrag k Starčeviću!—«.^{59a}

⁵⁸ I. Janković, Onim ki nas ne razumijo, *Preporod* 4, 1. II 1913; Nare Sanov (A. Jenko), Misli o našem narodnem problemu, *Preporod* 5, 1. III 1913. A. Jenko, Anketa o jugoslavenskom vprašanju v »Vedi«, *Glas Juga* 1.

⁵⁹ Za »istočno« narječje izjasnili su se u Skerlićevoj anketi: J. Smolaka, M. Marjanović, V. Čerina, dok su Supilo, I. Krnić, M. Starčević bili za »južno«, a T. Maretić, R. Katalinić—Jeretov, P. Skok i M. Rešetar bili su protivnici bilo kakve nasilne unifikacije. Srpski književni glasnik XXXII, 1914, 2—6.

^{59a} Hrvatska, 31. III 1913. (Priobćenje) 2. IV 1913. (Među dvie skrajnosti).

Povratak dijela nacionalističke omladine pravaštvu kao i aktiviranje pasivne pravaške omladine nije moglo teći u okviru mladohrvatstva. Predstavnici svepravaške organizacije nisu željeli samostalnu omladinsku grupu koja se ne bi pokoravala stranačkoj disciplini. Njihov autoritet kao predstavnika svih hrvatskih zemalja pobuđivao je u njima nade da bi omladinska organizacija u okviru stranke mogla imati uspjeha. No već u času prvih pokušaja u tom pogledu došlo je do razbijanja svepravaške organizacije u svibnju 1913. Sukob frankoklerikalaca i Mile Starčevića bio je tako žestok da je za sobom povukao i omladinu.⁶⁰

List *Mlada Hrvatska* prestao je izlaziti još u veljači 1912, a pojavio se ponovo tek u listopadu 1913. kao organ frankovaca pod vodstvom dra Aleksandra Horvata. Pristaše Mile Starčevića osuđivali su list i studentsko društvo *Kumičić*, kojemu je on bio organ, zbog djelatnosti koja se iscrpljivala u lojalnosti prema dinastiji i neprijateljstvu prema Srbima, tj. zbog »kršnjavizma«.⁶¹

Značajno je da su mladi »milinovci« u studentskom društvu *Kvaternik*, za razliku od frankovačke grupe, imali program koji je bio najbliži nekadašnjem mladohrvatstvu. Oni su prihvatili ideju Mile Starčevića da »prava« Stranka prava mora stajati između »dvie skrajnosti« — frankovačkog »služništva« Beču, tj. potpune identifikacije interesa hrvatskog naroda i dinastije s jedne strane i uvjerenja da bi Srbija mogla osloboditi Hrvatsku s druge strane. U interpretaciji Mile Starčevića Stranka prava ne smije biti ni za Austriju ni protiv nje, ni za Ugarsku ni protiv nje, ni za Srbiju ni protiv nje. Ona može u interesu ujedinjenja hrvatskog naroda u vlastitoj državi prihvatiti svakog za saveznika, ali nikoga bezuvjetno. »Milinovci« su priznavali Srbe u hrvatskim zemljama te Bosni i Hercegovini kao naciju u »vjerskom« i »etničkom« pogledu, ali ne i u političkom smislu. Pojam političke nacije za njih je bio identičan s posebnim državnim teritorijem.^{61a}

Te je ideje razradio Blaž Jurišić u omladinskom listu *Pravaš*.⁶² Lozinka mu je zapravo bila protiv Beča, Pešte i Rima, ali i protiv Beograda. Pozivajući se na Milu Starčevića, Jurišić je isticao da Stranka prava ne negira srpsku naciju nego samo postojanje srpskoga političkog naroda u Hrvatskoj. Osuđujući jugoslavenske nacionaliste zbog idejne zbrke, on je ipak vidio mogućnost sporazuma s njima, vjerujući da nacionalisti-Hrvati rade za dobro Hrvatske, za razliku od Srba, koji po njegovu mišljenju, ne zastupaju iskreno ideju narodnog jedinstva nego žele srpsku državu. Jurišić je htio prvo kulturno a zatim tek političko ujedinjenje Hrvata i Srba, tj. evoluciono a ne revoluciono ujedinjenje, koje bi moglo svršiti bratoubilačkim ratom. Zato je Jurišić kao prvi korak, ali ne i kao krajnji cilj, želio Veliku Hrvatsku u okviru Monarhije, a zatim tek razgovor sa Srbima o jedinstvu i balkanskoj velevlasti od Trsta do Carigrada. Prema tome, Jurišić nije odbacivao ideju o budućoj jugoslavenskoj državnoj zajednici. No smatrao je da je prije toga potrebna samostalna hrvatska država, svakako s Bosnom i Hercegovinom i s jedinstvenim hrvatskim političkim narodom, koja

⁶⁰ Šidak — Gross — Karaman — Šepić, n. dj. 287—8.

⁶¹ *Mlada Hrvatska* 3, 1913; 1, 2, 1914.

^{61a} *Hrvatska*, 1., 2. 14 1913 (Među dvie skrajnosti).

⁶² Mjesto programa, *Put pravaški prema nacionalističkom*, *Pravaš* 1, 3, 1914.

bi u daljoj budućnosti mogla ući u zajedničku državu kao ravnopravan faktor sa Srbijom.⁶³

I Matoš je ponovo progovorio, ali drugačije od Jurišića. Uvjeren da među Hrvatima dominiraju nacionalni »mlakonje«, on je isticao da je kod svih Južnih Slavena, izuzevši Hrvata, vlastiti nacionalizam jači od jugoslavenske ideje. Kao i prije, on je, i pred svoju smrt, izjavio da je hrvatski narod dio jugoslavenskog »plemena« koji živi na području posebne historijske, državne i kulturne ideje, smatrajući to jezgrom »prave nacionalističke misli«. Pojam »nacionalizam« uzeo je od Barrèsa, a interpretirao ga u smislu pojačane, energične nacionalne svijesti koja treba da gradi isključivo na hrvatskom tlu. Dotada, smatrao je, hrvatska je zemlja bila vrijednija od Hrvata, drugim riječima, oni te zemlje nisu bili dostojni.⁶⁴

Pokušaji oživljavanja i učvršćenja hrvatskog nacionalizma nakon Balkanskog rata morali su se odraziti i kod zastupnika jugoslavenske unitarističke ideje. »Milinovci«, pristaše Mile Starčevića, »horvatovci«, pristaše Frankove struje, i »domagojci«, klerikalci, svi su, uprkos velikim međusobnim suprotnostima bili složni u borbi protiv jugoslavenskih nacionalista koje su prikazivali kao veće neprijatelje hrvatstva od Mađara i Nijemaca.

Budući da je Hrvatsko akademsko potporno društvo zapravo predstavljalo sve studente zagrebačkog sveučilišta, nacionalisti su u nj upisali i Srbe, ne zato da bi dobili potporu (oni su imali svoje potporno društvo) nego da bi postigli pravo suodlučivanja u studentskim pitanjima koje se vršilo isključivo preko HAPD. Međutim, uprava je izbrisala srpska imena, a nacionalisti, Hrvati i Srbi, apstinirali su iz protesta od izbora za HAPD pa su pobijedili udruženi pravaši i klerikalci. Tim je povodom nacionalistička omladina izdala izjavu u kojoj je ustvrdila da je ideja o narodnom jedinstvu sa Srbima »krvava potreba«. Laž je da nacionalistička omladina želi uništenje hrvatskog imena. Ona, doduše, smatra da je »velika nesreća« što se »naš jedinstveni narod« pocijepao oko dva središta i imena. »Ali što jest, jest.« Oba je imena stvorila historija i Nacionalistička omladina ne želi oslabiti ni jednu ni drugu nacionalnu energiju, ali smatra da se pod imenom Hrvati razumiju Srbi i obratno. Ona pruža odlučan otpor zločinačkim »prljavim rukama« koje se služe hrvatskim imenom na zator srpskog i obratno. Glavni neprijatelj narodnog jedinstva je katolički i muslimanski klerikalizam, osokoljen od onih protiv kojih je ta ideja i uperena.⁶⁵

⁶³ Valja spomenuti i bosansko-hercegovački omladinski list »Hrvatska svijest« (6 brojeva, 1913) koji je zastupao stavove *Hrvatske narodne zajednice* Nikole Mandića. List je pisao u oštrom protusrpskom tonu i isticao da su Hrvati i Srbi dva svijeta. Zahtijevao je povratak od srbohrvatstva na hrvatstvo, ali u okviru slavenstva.

⁶⁴ A. G. Matoš, Hrvatski nacionalizam, Obzor 29. VI 1913. U tom je članku Matoš isticao da Hrvate ne dijeli ništa od Slovenaca (za razliku od Srba), jer oni nemaju posebne državne i nacionalne tradicije.

⁶⁵ Riječki novi list 16. XI, 19. XI 1913. Kasnije je došlo do manifestacije hrvatskih i srpskih nacionalista i do kontramanifestacije pravaša, Obzor 7. XII 1913. Treba ipak spomenuti da je postojala suradnja između mladih pravaša, pristaša Mate Drinkovića, i nacionalista. Urednik Drinkovićeve »Hrvatske Riječi« u Šibeniku 1912, I. Despot, imao je vezu s Bartulicom i Ujevićem, dok je 1913. bio suradnik »Vihora« i isticao se u manifestacijama nacionalista u Zagrebu. Obzor (7. XII 1913) govori o njemu kao »drinkovićevcu«. Usp. i pismo dr Ilije Despota M. Bartulici, Makarska 19. V 1965, Historijski arhiv Split, Omladinska zbirka, 14/5.

Vjerojatno pod dojmom tih događaja, Ujević je u svojim člancima iz Pariza pošao korak dalje reagirajući na optužbe pravaša da jugoslavenstvo znači posrbljenje Hrvata. Optužujući pravaše da teoretski priznaju unitarističku ideju dok u praksi rade protiv nje, on je odlučno izjavio da nacionalistička omladina osuđuje sve što bi umanjilo ulogu hrvatstva prema srpstvu ili negaciju hrvatskog imena. »Nacionalistička omladina pristaje otvoreno i izrazito ne samo na ideju *jedinstva* nego i na ideju *jednakosti* Hrvata, Srba i Slovenaca, i ona na obadvije misli polaže jednako [...] Srbe, Hrvate i Slovence mi obuhvatamo u budućem Jugoslavenstvu; ne u *Velikoj Srbiji* kako podmeću '*Velikohrvati*', već u *budućem Jugoslavenstvu* [...] Tako drži nacionalistička omladina, i njoj dvostruko vjerovanje u *jedinstvo i jednakost* Srba, Hrvata i Slovenaca ne može da znači 'izdaju' ili posrbljivanje« (sve potcrtao Ujević) — isticao je Ujević. Isto su shvaćanje zastupali i »preporodovci« samo što su oni uključivali i Bugare, ali je to bilo prije II Balkanskog rata. »Jugoslovanska mladina smatra Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare za člane *enega* naroda jugoslovanskoga (da zgodovina v tem oziru prav da, je dobro, nikakor pa ne merodajno), ki se bodo po svojem političnem združenju na podlagi medsebojne ravnopravnosti, potom plemenskoga križanja in kulturne enotnosti stopili v samo eden, nov, nerazdružljiv narod jugoslovanski s četverno tradicijo, četvernimi narodnimi junaki, s četverno vsebino. To bo četvorna poroka krvi h kateri bo prinesel vsak dose-danji jugoslovanski narodič celo svojo doto.«⁶⁷

Može se, svakako, pretpostaviti da je dio hrvatskih i slovenskih omladinaca-nacionalista naslućivao mogućnost hierarhijske ljestvice unutar budućeg jugoslavenstva, prema kojoj bi »najnacionalnije« srpstvo bilo na vrhu, hrvatstvo kao »manje nacionalno« u sredini a Slovenstvo na dnu. Zato su insistirali na budućem ravnopravnom stapanju.

U toku 1913. ponovo je došlo do pokušaja povezivanja središta nacionalističke omladine u Zagrebu, Splitu, Pragu, Beču i Sarajevu.⁶⁸ Pri tom je Supilo opet nastojao da eventualna jedinstvena omladinska organizacija prihvati njegove ideje »novoga kursa«.⁶⁹ U svom poznatom predavanju u Beču pred srpskom, hrvatskom i slovenskom omladinom, on je svojom toliko puta opetovanom uzrečicom »frangar non flectar« ili »flectar non frangar«, upozoravao omladinu da u nacionalnoj borbi ne slijedi isključivo metodu »bezuvjetnog radikalizma«, koji je na mjestu samo u životnim pitanjima, dok su inače bolje oportunističke metode.⁷⁰ Nakon Balkanskog rata morao je i sam konstatirati da je na redu deviza: frangar non flectar. Supilova je deviza, doduše, radikalna, ali u parlamentarnom smislu klasične građanske demokracije. Ona ima defenzivni značaj koji je izražen čak i u gramatičkom pasivu, dok se omladina zanosi agresivnom ofen-

⁶⁸ A. Ujević (Pariz), Nacionalizam i hrvatstvo, Sloboda 4. XII, 5. XII, 9. XII 1913. Ujević, Sabrana djela 178, 179.

⁶⁹ V. F. (Fabjančić) Misli k problemu jugoslovanskoga narodnoga sjedinjenja, Preporod 4, 1. II 1913. Fabjančić je i 1914. pisao da je potrebno iznutra ojačati slovenstvo, kako bi ono što više svoga unijelo u jugoslavenstvo. V. Fabjančić, Delo za Jugoslovanstvo, Glas Juga 2, 1914.

⁷⁰ Dr Ljubo Leontić obilazio je u tu svrhu omladinske centre, pa je bio i u Sarajevu gdje je održao sastanak s predstavnicima raznih struja, između ostalog, i Kočićeve, Riječki novi list 30. X 1913.

⁶⁹ H., Pokret među sveučilišnom omladinom, Riječki novi list 19. X 1913.

⁷⁰ Riječki novi list 9. XII 1913.

živnošću. Supilo je želio narodnu politiku koja bi bila »u narodnom pogledu nacionalistička na stanovištu narodnog jedinstva Hrvata i Srba prepuštajući braći Slovencima da se ovoj cjelini kao jednome narodu priključe i pretope; u političkom pogledu državopravna sa odnosnom paralelnom akcijom u Hrvatskoj i Bosni, ovamo sa hrvatskom onamo sa srpskom predvodnom većinom, a budućnost neka ta dva, eventualno i druge pravce zbližuje i spaja; u kulturnom pogledu slobodoumna i napredna; u socijalnom demokratska. A sve skupa i pojedince izrazito radikalna pod devizom frangar non flectar, bar dotle, dok ne dobijemo dovoljno uvjeta za život i obstanak, u prvom redu legislativu i egzekutivu nad našim novcem. Ovo je shema na kojoj bi omladina morala raditi, da iskristalizira program svoje mlade stranke.«⁷¹ Supilova izjava pokazuje dalje razlike između njega i jugoslavenske nacionalističke omladine. Prije svega, on ne polazi od aksioma da su Srbi, Hrvati i Slovenci dijelovi jedne nacije nego prepušta Slovencima na volju da se spoje s Hrvatima i Srbima. Zatim on ne smatra da je Hrvat isto što i Srbin, kao što to čini omladina, jer u tom slučaju ne bi mogao govoriti o hrvatskoj većini u Hrvatskoj a o srpskoj u Bosni. Omladincima se mora činiti zastarjelim i zahtjev za financijskom samostalnošću, tom glavnom željom građanstva, jer je to značilo kretati se u okviru dualizma metodama naprednjačke »evolucije« odnosno »novoga kursa«. I naposljetku, teško je zamisliti da bi atmosfera prezira svih političkih stranaka i parlamentarizma dopuštala »revolucionarima« da se i sami organiziraju kao politička stranka. Međutim, različita shvaćanja među nacionalistima i još uvijek jaka radikalno-napredna struja koja je imala dosta dodirnih tačaka sa Supilom, zatim zajedničko uvjerenje da treba čekati na skori sukob zapadnih sila s Njemačkom i Austro-Ugarskom — sve to je pogodovalo stalnim simpatijama između Supila i nacionalističke omladine.

Sudbonosnu godinu 1914. nacionalistička je omladina dočekala podijeljena u grupe u pojedinim sveučilišnim centrima. Elan i oduševljenje iz vremena I Balkanskog rata ustupio je mjesto stišavanju strasti, pa čak i određenoj rezignaciji. Matoš je predbacivao omladini da nema ideala a Ivo Andrić je s gorčinom napisao: »Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo pjesnici i atentatori.«⁷²

U toj se atmosferi pojavio nov omladinski list *Vihor*, koji je Vladimir Čerina uređivao u jako izraženom duhu kosovske mistike. Tvrdio je da se Zagreb nalazi »u tercijalnom stadiju nacijsalnog, socijalnog i kulturnog sifilisa« i želio da se tom gradu »ciniku« silom udahne duša grada heroja Beograda i osjećaj za »Naciju«. Žalio je što u jednom dijelu naroda, tj. u Srbiji, vlada »čovječstvo« i heroizam, a u drugom dijelu, u Hrvata, ništavilo. Govoreći o »sablanoj nacijsalnoj sadašnjosti Hrvatske« on je jedinu utjehu nalazio u Dal-

⁷¹ Supilo je i u svom organu izrazio želju za osnivanjem stranke koja bi proizašla iz omladine. Riječki novi list 11. XII 1913 (Pokret među omladinom).

⁷² A. G. Matoš, Naša omladina, Obzor 13. VII 1913.

I. Andrić, A. G. Matoš, Vihor, 5, 1. V 1914. Treba, međutim, reći da je u prvoj polovini 1914. bilo više omladinskih manifestacija protiv, sada režimske, Koalicije, zbog toga što je dopustila flagrantnu povredu Nagodbe, naime, zakon o izvlaštenju morske obale u javne svrhe, i u vezi sa sukobom talijanskih sa slovenskim i hrvatskim đacima na Revoltelli kod Trsta. Uoči samog rata bilo je i antiklerikalno raspoloženje omladinaca na vrhuncu.

matincima. »Mi znamo, pisao je Čerina, da mi Hrvati možemo tandem aliquando postati Hrvati samo onda, ako prođemo kroz duhovnost i duševnost srbijansku, jer Srbijance shvatamo ne kao Pruse, nego kao nezaražene Hrvate pod drugim imenom, kao elementarno i rasno bolju i čišću našu braću, koja nam služi kao uzor i putokaz.«⁷³ Za razliku od Ujevića i Marjanovića, a, čini se, i od većine drugih unitarista koji su u Srbima i Hrvatima gledali jednako vrijedne dijelove buduće »Nacije«, Čerina je, dakle, zastupao onu varijantu unitarističke ideje koja je Srbe smatrala nacionalno vrednijim od Hrvata. Budući da je, uz to, slavio i dinastiju Karađorđević, tj. nije bio pobornik federativne jugoslavenske republike, može se reći da je u *Vihoru* zastupao ideju koja je vodila pravo u velikosrpsku koncepciju.⁷⁴

Novi praški list *Jugoslavija* imao je sasvim drugačiju »idejologiju« od *Vihora*. *Jugoslavija* je počela izlaziti na temelju dogovora u povodu Njegoševe proslave što ju je organiziralo zagrebačko srpsko studentsko društvo *Njegoš*. List je trebao biti organ istoimenog društva i buduće jedinstvene studentske organizacije na svim sveučilištima.⁷⁵ Urednik *Jugoslavije*, Ljubo Leontić, glavni pobornik za ujedinjenje nacionalističke omladine, pisao je u programatskom članku da je jugoslavenska ideja, koja je u vrijeme ilirizma bila utopija, postala danas od svih »političkih realnih načela najrealnija«. Čak i kada bi Južni Slaveni bili heterogeni elementi, morali bi se složiti da očuvaju svoju ugroženu egzistenciju od susjednih velikih nacija. Leontić je priznao činjenicu velike razlike među Južnim Slavenima, ali je ipak bio uvjeren da postoje uvjeti koji omogućavaju razvoj prema jednoj nacionalnoj cjelini Srba, Hrvata i Slovenaca. »Jesmo li bili jedno hoćemo jedno da ostanemo. Nijesmo li bili jedno — hoćemo jedno da postanemo«, pisao je izjašnjavajući se za sintetičku jugoslavensku naciju u kojoj bi se izgubile sve tri nacionalne individualnosti. U istom duhu pisao je i Stjepan Galogaža koji je, štaviše, smatrao da postojeće osebine pojedinih dijelova jugoslavenske nacije ionako nisu iskonske nego »paraziti« Istoka i Zapada. Pitanje jedinstvenoga književnog jezika Leontić je htio prepustiti vremenu, ali je smatrao da o pismu treba odlučiti odmah. Ističući potrebu organizacije Jugoslavena na svim područjima želio je posvetiti pažnju i potlačenoj radničkoj klasi, neosvještenom seljaštvu a i prosvjeđivanju žena. Razumije se da program ističe radikalno demokratsko i antiklerikalno načelo i suprotnost prema svim političkim strankama. Pri tom je *Jugoslavija* zastupala ravnopravno stapanje svih dijelova i isticala ravnopravnost Slovenaca s Hrvatima i

⁷³ V. Čerina, U gradu cinika, *Vihor* 1, 1914; isti, Prije i poslije Kosova, 2, 1914; »Narodno jedinstvo«, 3, 1914. Čerina, dakako nije bio jedini koji je psovao Zagreb. Radili su to, uglavnom, svi Dalmatinci i Primorci na čelu sa Supilom. Usp. i članak »Obrukani Zagreb« u Marjanovićevu listu *Jug* (Zvono), 1, 1912.

⁷⁴ Uz »Vihor« izlazio je u Zagrebu i omladinski list »Nova riječ«. Prema podacima V. Raića, u listu su pisali K. Vidas, Z. Nižetić i I. Jelavić i dr. koji se nisu slagali s Čerinom. Nažalost, on ne kaže u čemu su bila razmimoilaženja, a ja to ne mogu utvrditi jer »Novu Riječ« nisam našla. Netačna je Raićeva tvrdnja da je Tartaglina »Zastava« (1914) bila omladinski list. *Obzor Spomenknjiga 1860—1935*, 54 (V. Raić, *Predratna omladina*).

⁷⁵ Čini se da se pregovaralo o zajedničkoj akciji sa socijalistima. M. V. (Vučetić) *Jugoslavenska omladina*, *Riječki novi list* 12. II 1914; *Sloboda* 1. IV 1914. K. Vidas, n. dj., 424; Pismo M. Bartulice Lj. Jurkoviću, 12. II 1964, *Historijski arhiv Split*, *Omladinska zbirka* 10/43.

Srbima, predbacujući *Vihoru* što govori samo o srpsko-hrvatskom nacionalizmu. Leontićeve stil bio je trezveniji od ostalih omladinskih listova a slijedio je radikalno-naprednjačke tradicije.

Leontićeve organizacione pokušaje spriječio je Sarajevski atentat. Upravo toga dana našli su se u Beču omladinski predstavnici da se dogovore o zajedničkoj organizaciji. Razišli su se neobavljena posla, a njihove debate o »evoluciji« i »revoluciji« postale su zbog rata bespredmetne. Dilema o putu prema jugoslavenskoj državi ustupila je mjesto problemu uređenja buduće države u situaciji kada su omladinske predodžbe o nacionalnoj strukturi Južnih Slavena bile još potpuno nejasne.

— . —

Zadatak je ove rasprave bio da dade prilog proučavanju ovih problema: obilježju novih mladohrvatskih pravaških koncepcija, genezi unitarističke jugoslavenske ideologije u omladini u Hrvatskoj iz naprednjačke i pravaške tradicije i samom značaju unitarističke jugoslavenske ideje u Hrvatskoj uoči rata. Nije bilo teško slijediti genezu jugoslavenske unitarističke ideje iz njenih komponenata. Znatno je delikatnije pitanje njena značaja uoči rata. Navikli smo da svojim suvremenici i povijesnim ličnostima lijepimo etikete određene kulturne ili političke struje. No, analiza omladinskih ideja pokazuje da sa crno-bijelom shemom ne bismo mogli ništa objasniti. Obrađeni izvori upozoravaju da ne možemo suditi samo na temelju deklaracija da su Hrvati i Srbi ili Jugoslaveni jedna nacija. Delikatnost uopćavanja znanstvenih rezultata diktira i obilježje izvora. Nejasnoće u formulacijama zbog nespretnosti i brzopletosti, zbog nemogućnosti iskrene riječi iz straha pred progonom, a napose zbog nesigurnosti i kolebanja u stavovima — otežavali su rad. Uza sve to mislim da ova analiza ipak dopušta da se u nacionalističke omladine utvrde tri tipa jugoslavenske ideje uoči I svjetskog rata: 1. onaj, koji želi zbližavanje i zajednicu Južnih Slavena, uz eventualnu integraciju u daljoj budućnosti; to je ideja koja ima samo neke elemente unitarizma; 2. nedosljedna unitaristička ideja, koja ostavlja manje ili više prostora za održanje posebnih nacionalnih individualnosti! 3. dosljedna unitaristička ideja koja teži k stapanju »dijelova« »jugoslavenske nacije« i ima tri varijante: a. ravnopravno stapanje Srba, Hrvata i Slovenaca u jugoslavensku naciju, b. stapanje samo Srba i Hrvata, dok se Slovenci smatraju posebnim elementom, no poželjno je da se i oni integriraju u jedinstvenu naciju, c. velikosrpska ideja, koja smatra da su Srbi kao nacija najvredniji i da zato treba da apsorbiraju ostale »dijelove« nacije. Može se pretpostaviti da je pred rat u nacionalističke omladine bila najraširenija ideja o ravnopravnom stapanju Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu naciju. Sve su se te varijante kretale unutar velikog problema: jesu li Jugoslaveni već jedna nacija ili treba da to postanu u bližoj ili daljoj budućnosti? Pri tom se može konstatirati da »jugoslavenska nacija« najčešće nosi atribut »buduća«. I baš zbog toga je ponekad teško odrediti granice između unitarističke ideje i jugoslavenske ideje koja teži za zajednicom Jugoslavena bez brisanja nacionalnih individualnosti. To je napose slučaj kod koncepcija za koje se integracija Jugoslavena u jednu naciju nalazi na kraju puta, u toku kojeg treba da se postojeće nacionalne individualnosti izgrade do maksimuma.

Zusammenfassung

Die Historiographie und die Memoiren-Literatur haben bis jetzt nur einige wichtigere Tatsachen aus dem Entwicklungsprozess der nationalistischen Jugend in Kroatien vor dem I Weltkrieg festgestellt. Eine Analyse des Ideengehalts des jugoslawischen Nationalismus in Kroatien wurde bisher nicht unternommen und über die Jungkroaten gibt es überhaupt keine Literatur. Die Aufgabe dieses Aufsatzes ist es, die nationale Ideologie der Studenten in Kroatien vor dem I Weltkrieg systematisch zu untersuchen.

Die Verfasserin stellt vor allem die beiden Quellen des Nationalismus fest: einerseits die Tradition der grosskroatischen Idee von Ante Starčević, bzw. ihren Gegensatz zu den Konzeptionen der Frank-Partei, andererseits den Ideengehalt der Fortschrittlichen Jugend, nämlich das Streben nach kroatisch-serbischer Zusammenarbeit und den Standpunkt, nach welchem die Jugendlichen sich als besondere Gruppe hauptsächlich mit kulturellen Problemen zu befassen haben. Es werden die parallele Entwicklung der jungkroatischen und der jugoslawischen Idee und der Gegensatz, wie auch die Berührungspunkte zwischen ihnen in verschiedenen Phasen untersucht.

Die Verfasserin kommt zum Ergebnis, dass in der ersten Phase von 1907—09 die fortschrittliche evolutionistische Idee der kulturellen Zusammenarbeit der Kroaten und Serben erst die ersten Elemente des Unitarismus, d. h. der Ueberzeugung, dass die Kroaten und Serben eine Nation seien oder es werden sollen, aufweist. Am Anfang kam die serbokroatische unitaristische Idee ausschliesslich auf kulturellem und nicht auf politischem Gebiet zum Ausdruck. Die jungkroatische Idee war vorläufig noch im Rahmen der Frank-Partei befangen, obwohl sie sich schon ihren offiziellen Anschauungen entgensetzte. Sie betonte den Antiklerikalismus und die kulturelle Mission der Starčević-Idee im Kampf um einen selbständigen kroatischen Staat, in dem sich die kroatische Kultur würde voll entfalten können, und widersetzte sich der Auffassung über eine gemeinsame serbokroatische Kultur, wie sie im Begriff war, sich bei den Fortschrittlichen zu entwickeln.

Die Verfasserin befasst sich weiter mit dem gleichzeitigen Prozess der Absonderung der fortschrittlichen Jugend und der Jungkroaten von ihren Parteien in den Jahren 1910—11. Nach dem Zustandekommen des Paktes zwischen der Kroatisch-serbischen Koalition und dem Banus Tomašić, besonders aber nach der Fusion der Fortschrittlichen Partei mit der Kroatischen Rechtspartei, wobei die erstere die traditionellen demokratischen und antiklerikalen Ideen aufgab, übte Frano Supilo grossen Einfluss auf die enttäuschte fortschrittliche Jugend. Dennoch konnte seine Auffassung des »neuen Kurses«, d. h. der Konzeption, welche die Koalition aufgegeben hatte, bei den Jugendlichen nur teilweise Fuss fassen. Im Gegensatz zu den »Pakt-Fortschrittlichen«, die weiter zur Koalition hielten, entstand das Programm der »radikalen« oder »verstärkten« fortschrittlichen Jugend, einer gemeinsamen Organisation der kroatischen und serbischen Studenten. Dieses Programm wurde, zum Unterschied von dem bisherigen, vollkommen im Sinne der serbokroatischen unitaristischen Ideologie konzipiert und steckte sich zum Ziele die Verschmelzung der Kroaten und Serben, die mit der Verbindung der bestehenden kroatischen und serbischen Organisationen beginnen würde, um mit der völligen nationalen Gleichschaltung zu enden. Doch war das noch immer eine typisch fortschrittliche evolutionistische Ideologie.

Aus diesem Programm begann sich allmählich die nationalistische Ideologie zu entwickeln, die die kroatisch-serbische Verschmelzung nicht nur auf kulturellem, sondern auch auf politischem Gebiet, und zwar in einem selbständigen südslawischen Staat, betonte, den man in einer nationalen Revolution erkämpfen müsse. Zur selben Zeit hatte sich ein Teil der Jungkroaten völlig von der Frankpartei losgesagt und setzte sich unter dem Einfluss des Schriftstellers A. G. Matoš für eine Modernisierung der Rechtspartei ein, wobei ihr Idol der »Rebell« Eugen Kvaternik wurde. Die Jungkroaten lehnten nicht nur die klerikale Einstellung der Frankpartei ab, sondern auch ihre Identifizierung mit der Dynastie und den Staatsinteressen der Monarchie, und strebten danach, auf Grund der Wiedergeburt der Intelligenz und der breiten Schichten den Weg für einen selbständigen kroatischen Staat zu ebnen. Jedoch, schon am Ende des Jahres 1911 gaben einige Jungkroaten die Hoffnung auf, dass die kroatische Frage in der Monarchie im Sinne der Rechtspartei gelöst werden könne. Sie schwenkten allmählich zur nationalistischen Ideologie über, die sie als Evolution der Starčević-Idee auffassten, indem sie dem Hass der Nationalisten gegen den »Opportunismus« der »Väter« eine besondere Note gaben.

Der Streik der Mittelschüler in Kroatien, das Komessariat Cuvajs und der erste Balkankrieg stärkten bei der Fortschrittlichen Jugend und den Jungkroaten den südslawischen unitaristischen Nationalismus, der jetzt nicht nur die Kroaten und Serben, sondern auch die Slowenen umfasste. Die Jungkroaten begeisterten sich für die Auffassung, dass der Begriff »Jugoslawentum« jede Idee umfasse, die in den Südslawen eine Nation sieht. Daher glaubten sie, dass auch die grosskroatische Konzeption von Starčević eigentlich eine jugoslawische sei. Diese Ueberzeugung erlaubte es dem Jungkroaten Luka Jukić, auf den Kommissär Cuvaj ein Attentat zu üben.

Unter dem Einfluss der schweren Ereignisse in den Jahren 1912—13 entstanden mehrere Gruppen der nationalistischen Jugend. Die fortschrittlichen und jungkroatischen Gruppen, die den Ideengehalt aus den Jahren 1908—11 befolgten, wurden immer schwächer. Zu Ende des Jahres 1913 kann man zwar eine Renaissance des Jungkroatentums bemerken und zwar im Rahmen der Partei von Mile Starčević. Als Ergebnis der Untersuchung der verschiedenen nationalistischen Gruppen und ihrer Zeitschriften stellt die Verfasserin fest, dass es nicht immer leicht ist die Grenze zwischen der nationalistischen und fortschrittlichen Richtung zu ziehen. Die Hauptpunkte des Dilemas waren: 1. Evolution oder Revolution? Wenn Revolution, was dann? Revolution des Volkes, Revolutionierung durch Attentate und durch »directe Action«, oder Vorbereitung für den Krieg? 2. Bilden die Südslawen schon eine Nation, sind sie erst im Begriff eine solche zu werden oder stellen sie doch verschiedene nationale Individualitäten dar? Alle Gruppen waren darin einig, dass die kroatische Frage in einem südslawischen Staat gelöst werden müsse.

Obwohl die Quellen wegen der Unbeholfenheit der Jugendlichen, der Unmöglichkeit völlig ehrlicher Aussagen aus Angst vor Verfolgung, vor allem aber wegen der Unsicherheit und des Schwankens in den Auffassungen der Jugendlichen oft sehr unklar sind, glaubt die Verfasserin dennoch drei Typen der jugoslawischen Idee in der damaligen Jugend feststellen zu können: 1. die Idee der Annäherung und der Gemeinschaft der Südslawen, die nur schwache unitaristische Elemente aufweist; 2. die unkonsequente unitaristische Idee, die mehr oder weniger Platz für die Erhaltung der bestehenden nationalen Individualitäten einräumt; 3. die konsequente unitaristische Idee, die die vollständige Verschmelzung der einzelnen »Teile« der angeblichen »jugoslawischen Nation« erreichen möchte. Diese letzte Idee

hatte drei Varianten: a. Verschmelzung der Kroaten, Serben und Slowenen als gleichberechtigte und gleich wertvolle »Teile« der »jugoslawischen Nation«; b. Verschmelzung der Serben und Kroaten, wobei die Slowenen als ein besonderes Element betrachtet werden, sich jedoch den ersteren anschliessen sollten; c. die grossserbische Idee, nach welcher die Serben, als der national wertvollste »Teil« der »jugoslawischen Nation«, die anderen »Teile« in sich aufsaugen sollte.

Die Verfasserin nimmt an, dass die Idee der gleichberechtigten Verschmelzung der Kroaten, Serben und Slowenen in eine Nation die meisten Anhänger zwischen den kroatischen Nationalisten hatte und stellt fest, dass der Ausdruck »jugoslawische Nation« meistens das Atribut »die zukünftige« trägt. Es ist manchmal nicht leicht eine klare Grenze zwischen der unitaristischen jugoslawischen Idee und der Auffassung zu ziehen, die eine Gemeinschaft der Südslawen unter der Bedingung der Erhaltung und Erstarkung der nationalen Individualitäten zum Ziele hatte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB